

эҳсос мешуд. Солҳои 1921-1924 Россияи Шӯравӣ ба Туркистону Бухоро дасти ёрӣ дароз карда, аз ҷиҳати ҳарбӣ ва иқтисодӣ ёриҳои худро расонд. Ин ҳамкорию ёрӣ солҳои 1925-1929 боз бештар гардид. Ҳукумати Умумииттифоқӣ бо роҳи худ ва вазоратҳои ҳарбӣ, нақлиёт, саноат, хоҷагии қишлоқ, маориф ва нигоҳдории тандурустии иттифоқӣ бо роҳи худ ба Ҳукумати вазоратҳои Тоҷикистон ёриҳои худро мерасониданд.

Дар раванди барпошавию мустақамгардии Ҳокимияти Шӯравӣ фарзандони халқҳои ҳамсоя ва ҳамтақдирӣ шӯравӣ сахми босазое гузоштаанд. Дар байни онҳо ҳарбиён М.Фрунзе, Т.Шапкин, Е.Шветцов, коркунони муассисаҳои идорӣ Ч.Путовский, Г.Сафаров, Т.Рискулов, А.Ёрмухаммадов, Ю.Нисормухаммадов ва садҳо дигаронанд.

Ин ёрию дӯстиро бе шарҳи иқтисодӣ дарк кардану фаҳмидан душвор аст.

Агар бучаи ҷумҳурӣ аз 1,2 млн. сӯми соли 1924 дар соли 1930 ба 42 млн. расида бошад, 90% онро дотатсия (ёри)-и ИҚШС ташкил меод. Дотатсия аз соли 1925 то 1928 тамонли зиёдшавӣ дошт ва то 92% бучаро ташкил меод. Ба Тоҷикистон ёриҳои бегаразонаи худро Федератсияи Россия бештар мерасонд. Инчунин мутахассисони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ: инжинерон, техникҳо, заминсозҳо, духтурон, муаллимонро барои кӯмак ба Тоҷикистон мефиристонд.

САВОЛҲО:

1. Дар бораи баргардонидани гузаришҳои нақл кунед?
2. Аҳволи тоҷикони берунмарзии солҳои 1924-1929 шарҳ диҳед?
3. Дар бораи дӯстиҳои халқҳои шӯравӣ дар солҳои 1924-1929 нақл кунед?

ҲАЁТИ МАДАНИИ ҶМШС ТОҶИКИСТОН

§15. Маданияти ҶМШС Тоҷикистон

а) Сиёсати давлатии ҳаёти маданӣ.

Ҳаёти маданияи ҷумҳурӣ дар асоси нақшаи дурнамои сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ инкишоф меёфт, ки он ҳамчун нақшаи ленинии инқилоби маданӣ ном дошта, дар ибтидо бештар характери умумибашарӣ дошт. Дар солҳои 1924-1929 ин нақша ва сиёсат акнун ҷанбаҳои миллӣ умумихалқӣ ва

Аъзоёни таҳририяти рӯзномаи «По босмачу» (с. 1925).

сотсиалистиро гирифта инкишоф меёфт. Тоҷикистон, ки ҷумҳурии мухтор буд, дар ҳаёти маданияи ӯ ин мухторият таъсири амиқи маърифӣ худро мерасонд. Вале усулу принсипҳо ва фазои ҳуқуқии ягонаи шӯравӣ нисбати ҳаёти маданияи халқҳои собиқ ИҶШС имконият намерод, ки қолабҳои сиёсии сиёсати сохтмони мадания ба кулӣ тағйир дода шаванд. Аз ин рӯ, маданияти халқи тоҷик ба ҳолати мухторнаш нигоҳ накарда, рӯ ба таракқӣ ва пешравӣ буд.

б) Маориф ва мактаб.

Дар давраи шӯравӣ системаи ташаккулефтаи маорифи халқӣ ба вуҷуд омад, ки ба он Комиссариати маорифи халқ роҳбарӣ мекард. Комиссариат ваколатҳои таъсис додану таъмин кардани мактабҳоро бо бино, маводҳои таълимӣ, муаллим ва назоратро ба ӯҳда дошт. Вазорат шӯъбаҳои худро дар вилоятҳо, округҳо ва ноҳияҳо дошт. Аввалин вазирони маорифи

Машварати аъзоёни раёсати лотинигардонии алифбои тоҷикӣ. Дар байн раис Обид Исмаилов.

Анвар Ҳасанова

ҷумхурӣ Аббос Алиев, Юсуфризо Нисормухаммадов буданд.

Дар солҳои 1924-1929 дар ҶМШС Тоҷикистон инсбат ба солҳои пешин пешраваи кори мактаб ҳис карда мешавад. Ин пешравӣ пеш аз ҳама дар сохтмони биноҳои мактаб дида мешавад. Аз сабабе, ки ҷумхурӣ сиёсати ба таълими ҳатмӣ гузаштаниро пеш гирифта буд, амалии он пеш аз ҳама ба биноҳои таълимӣ вобаста буд. Аз ин рӯ, солҳои 1926-1929 дар ҷумхурӣ ҳашари умумихалқии барои сохтани биноҳои мактабӣ шуда гузашт. Дар ин солҳо шӯрои қишлоқе набуд, ки

дар он мактаби нав бунёд нагардида бошад. Ин мактабҳо аз 4 то 7 синфхона доштанд. Вале ин маънои онро надорад, ки ҳамаи кӯдакони синни мактабӣ ба таҳсил фаро гирифта шуда бошанд. Масалан, соли 1926 ҳамагӣ 3% кӯдакони синни мактабӣ таҳсил мекарданду ҳалос. Соли 1927 - 5,6%, соли 1928 - 11,8% ташкил меоданд.

Таҳсили ду зинагӣ боқи монда фақат шумораи мактабҳо зиёд шуда буд. Дар тамоми деҳоти Тоҷикистон мактабҳои зинаи аввали ду сола ва се сола ҳам вучуд доштанд. Тамоили табдил додани мактабҳои зинаи аввал ба мактабҳои 3,4 ва 5 сола сар шуда буд. Мактабҳои зинаи дуюм бошанд ба 6-10 сола табдил ёфтанд.

Ва таиноти онҳо ва системаи маорифи халқ умуман, таъиноти маълумоти умумӣ не, балки ба шогирдон тарбияи иҷтимоӣ, касбӣ ва сиёсӣ маърифатӣ додан буд.

Раҷаббиби
Бобоқалнова

Комиссариати маорифи халқи Тоҷикистон аз соли 1925 сар карда кори ҷорӣ намудани таълими ҳатмиро сар кард. Барои ин ба ҳисоб гирифтани талаботи оянда зарур буд. Ва ин кор инчунин талабот ба синфхонаҳою муаллимонро ҳам муайян мекард. Соли 1926 12 декабр ҳукумати Тоҷикистон Декларатсияи "Дар бораи ҷорӣ намудани таълими умумии меҳнаткашон дар ҶМШС Тоҷикистон"-ро қабул кард. Ин Декларатсия ҳуқуқи ҳама шаҳрвандонро барои гирифтани маълумоти ройгон таъмин карда буд. Мутобиқи ин қарор сохтмони мактабҳои шӯравӣ сол то сол зиёд мешуд. Ба ин рақамҳо таваҷҷӯҳ кунед. Соли 1925

дар Тоҷикистон 31 мактаб, соли 1926 - 67, соли 1927 - 155 ва соли 1928 - 317 мактабу 8 интернат амал мекард. Аз ҷумла, шумораи мактабҳои нағна соли 1928 ба 10 адад расида буд. Аз сисоби умумии мактабҳо 228 ададаш мактабҳои тоҷикӣ, 38 ўзбекӣ, 3 туркманӣ, 3 кирғизӣ, 2 қазоқӣ ва 43 мактаби русӣю яҳудӣ ва арманӣ буданд. Агар дар 31 мактаби соли 1925 тақрибан 900 талаба хонда бошанд, дар 317 мактаби соли 1928 - 12325 нафар талаба таҳсил мекарданд. 90 фоизи талабагон фарзандони камбағалону миёнаҳолон буданд. Таълими шӯравӣ шаклан ва мазмунан аз таълими мактабҳои усули кӯҳна фарқ доштанд. Онҳо дар асоси Програма ва китобҳои дарсии нав кор мекарданд. Дар солҳои 1925-1929 барои мактабҳои тоҷикӣ доир ба фанҳои ботаника, ҷуғрофия ва алгебра китобҳои дарсӣ нашр гардидаанд, ки китобҳои тарҷумавӣ буданд. Аз ҷумла "Алгебра"-и Кисилев, ки то нинҷи солҳои 50-ум хизмат кард, "Қоидаҳои морфологии забони тоҷикӣ", китоби дарсии С.Мановзода "Физиология" ва "Ҷаҳони нав"-и Р.Ҷошим буданд, ки дар ҳаёти мактаб роли худро бозиданд.

А. Ҳоҷибоев

Дар солҳои 1924-1929 интернатҳо ҳам як шакли фароғирӣ нағна расон ба таълим боқӣ монд. Шумораи онҳо зиёд гардида, дар соли 1929 ба 20 адад расида буданд.

Маориф ва мактаби Тоҷикистон фидоиёни зиёд дошт. А.Алиев, Яҳё Олимӣ, Ю.Нисормухаммадов, К.Ҳусейнзода, Н.Розиқов, Ҷамрокул Қўзиев, Абдуллоҳид Рақиев, Абдуғаффор Сатторов, Муллоҷон Саидмуродов, Б.Азизӣ, К.Дойламӣ, Ҷ.Неъматуллоев, Д.Сухайлӣ, Д.Тўраев, К.Убайдуллоев, Н.Шакарбеков, Ҷ.Мусрифшоев, Ш.Мамадшоев, Чилабибӣ Ҳошимова, Сайрамбибӣ Қосимова, Маълумбибӣ Гадоева, Оламбибӣ Абдуллоева, Алинақбар Ҳасанов ва садҳо дигаронро номбар кардан мумкин аст. Мактаби шӯравӣ роҳи душвору пуршарафиро дар маърифатноккунони тоҷик аз сар гузаронид. Мактабу муаллимони шӯравии солҳои 20-ум ба таъкиби саҳти муллоҳо ва душ-

Ш. Шотемур

манони маорифи халқ гирифтोर шуда буданд. Муллоҳо барои он, ки омма фарзандонашонро ба мактаб надиханд, мактабҳои шӯравиро муассисаи бидъат ва муаллимонанонро ҳатто кофир эълон мекарданд. Сангсоркуни, тарсондан ва таъкибҳои гуногуне, ки муллоҳо ба муаллимон мекарданд, дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон буданд. Ҳатто муаллимонро қатл ҳам кардаанд. Дар байни онҳо К.Хусейнзода, Я.Олимӣ, А.Ҳасанов, С.Алиев, А.Муҳаммадов, Н.Умаров, Ҳикмат Ғанӣ, А.Исломов, У.Ғайнуддинов, М.Саидмуродов, С.Қосимова, М.Ғадоева, О.Абдуллоева ва даҳҳо дигарон ҳастанд, ки номашон дар таърихи маорифи Тоҷикистон бо ҳарфҳои заррин сабт шудаанд.

Ҳамин тариқ, то соли 1929 системаи мунтазами маориф ва мактаби шӯравӣ пайдо шуд. Вале Тоҷикистон дар ҳудуди худ ҳоло ҳам мактаби олии надост. Барои Тоҷикистон кадрҳои маълумоти олидошта дар Самарқанд, Тошқанд, Маскав ва Санкт-Петербург, Боку, тайёр мекарданд. Дар донишгоҳҳои шахрҳои номбурда барои Тоҷикистон махсус ҷойҳо (лимит, квота) кушода шуда буд, ки барои Ҷумҳурии кадрҳои зиёди педагогӣ ва инженерӣ-техникӣ тайёр карданд. Асосан Дорулфунуни муаллимтайёркунии Донишгоҳи Давлатии Оснӣи Миёнаи Тошқанд ва Донишгоҳи Коммунистии халқҳои Шарқи Маскав кори зиёде кардаанд.

Берун аз квота бисёр мактабҳои олии Маскаву Санкт-Петербург ва Қазон аз ҳисоби ҷавонони Тоҷикистон кадр тайёр мекарданд ва кадрҳои тайёр кардаи худро ба ин ҷо мефиристодаанд.

Муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ. Солҳои 1924-1929 давраи ташаккули пурраи муассисаҳои маданӣ-маърифатии Тоҷикистон буданд. Шумораи китобхонаҳои оммавӣ ба 16 адад расида ҷои маърифати мардум гардиданд. Шумораи клубҳо дар охири соли 1929 ба 32 адад расида 8 ададашон клубҳои касбӣ буданд. Охири соли 1929 дар тамоми марказҳои вилоятҳо клубҳо кушода шуда буданд. Ҷумҳурии соҳиби 8 клубу 24 муассисаи клубӣ буд. Дар шимолӣ Тоҷикистон 6 клубҳои касбӣ амал мекарданд. Ба вазифаю фаъолияти клубҳо наздик муассисаи дигари маърифатӣ-маданӣ "Хонаи деҳқон" (Қасри деҳқон) буданд, ки ин ҳар ду муассиса вазифаи асосан тарбияи маданӣ-маърифатӣ ва касбии коргарону деҳқонон буд. Клубу хонаҳои деҳқонон, инчунин ба тарғиби таҷрибаи пешқадам ҳам сару кор доштанд. Клубу хонаҳои деҳқонон ба ташкили кружокҳои ҳаваскорони бадеӣ ва касбӣ ва ҳам намоиши кинофилмҳо, машғул буданд. Дар ин кор "Қасри деҳқон"-и Душанбе кори хеле муҳимро

ба анҷом мерасонид. Масалан, намоишҳои олоғи нави хоҷагии қишлоқ ва умуман техникаи хоҷагии қишлоқро ташкил меод. Дар "Қасри деҳқон"-и Душанбе сахнаи доимии намоишӣ вучуд дошт. Дар ин солҳо хизмати осорхонаҳо низ барои маърифатгардонии аҳолии дар Хучанду Душанбе оғоз гардида буд, биноҳои махсуси осорхонаҳо пайдо шуда буданд.

Театр. Ташаккулёбии театри касбии тоҷик ҳам ба солҳои 1924-1929 рост меояд. Солҳои 1925-1929 дар Хучанд, Истаравшан, Исфара, Конибодом, Панҷакент, Душанбе, Қаратог, Кӯлоб, Қўргонтеппа, Фарм, Хонг, Хоруг театрҳои касбӣ таъсис ёфта буданд. Аввалин дастан театрии миллӣ дар назди маъмурияти "Хонаи деҳқон" соли 1927 бо ташаббус ва роҳбарии Ҳаким Карим таъсис ёфта кружоки мусиқӣ-драмативӣ ном дошт. Дар заминаи он ноябри соли 1929 аввалин театри касбии тоҷик таъсис ёфта буд, ки ҳоло театри академи драммати ба номи Лоҳутӣ ном дорад. Дар Тоҷикистон то соли 1929 32 клубу 4 кинотеатр (дар Душанбе, Хучанд, Истаравшан ва Конибодом), 11 китобхонаи умумӣ ва 9 апарати кинонамоишдихӣ кор мекарданд.

Санъати кино. Санъати кинои Тоҷикистон ҳам дар охири солҳои 20-ум ба вучуд омад. Навори аввалини киночиёни тоҷик "Омадани поёзи аввалин", ки оғро киножурналист В.Кузин ба навор гирифта буд. Соли 1929 якчанд навори "Тоҷикистони Шӯравӣ" сабт шуда буд.

Адабиёт. Дар солҳои 20-ум адабиёти шӯравии тоҷик ташаккул ёфт. Мактаби адабии классикии тоҷик барои ташаккулёбии адабиёти шӯравии тоҷик заминае хубе буд. Дар сарғаҳи он қаламкашони машҳур меистоданд. С.Айнӣ, А.Лоҳутӣ, ки номбардори адабиёти асри XX тоҷик гардиданд, шахсиятҳои маъруфтариини ҳамии давраанд. Эҷодиёти онҳоро синф ё хизби ҳукмрон не, балки ҷаҳон пазируфтааст ва эътироф кардааст. Асарҳои С.Айнӣ "Одина", "Намунаи адабиёти тоҷик", "Материалҳо дар бораи инқилоби Бухоро", шеърҳои Лоҳутӣ, ки ба солҳои 20-ум дахл доранд, аз банду дили халқи меҳнаткаш саронда шудаанд.

Дар охири солҳои 20-ум дар қатори С.Айнӣ, А.Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, М.Раҳимӣ, М.Аминзода, С.Ҷавҳаризода ба арсаи адабиёт А.Деҳотӣ, Ҷ.Иқромӣ, Б.Азизӣ, Т.Зехнӣ, М.Турсунзода, Алихуш ва даҳҳо дигарон бо асарҳои худ ворид шуда буданд, ки адабиёти тоҷик бо номи онҳо фахр дорад.

Илм. Дар солҳои 20-ум дар Тоҷикистон якчанд муассисаҳои илмӣ ҳам ташкил ёфта буданд, ки ба солҳои 1924-1929 рост меояд. Аввали-

Нусратулло Махсум

ни он музей буд. Соли 1924 дар Душанбе музеи таърих ва санъати тасвирӣ кушода шуда буд. Соли 1926 стансияи эпидемиологӣ-санитарии Душанбе, соли 1929 боғи ботаникии Помир, соли 1929 институтҳои илмӣ назди ШКХ ҶШС Тоҷикистон таъсис ёфта буданд, ки баъдтар ба муассисаҳои тадқиқотӣ-илмӣ соҳавии

ҷумҳурӣ табдил ёфтанд.

9 январи соли 1925 бо ташаббуси Комитети Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон дар Тошканд "Ҷамъият барои омӯзиши Тоҷикистон ва халқияти эронии берунмарзии он" таъсис ёфта буд. То соли 1929 ин "Ҷамъият" се маҷмӯа (1925-1927, 1928) аз ҷоп баровард. Инчунин ин муассисаи илмӣ бо ёрии АФ ИҶШС дар солҳои 1917-1929 зиёда аз 10 экспедицияи илмӣ (бо сардорони М.С. Андреев, О.А. Сухарева, И.И. Бездека, Е.Н. Павловский, Д.И. Щербаков, А.Е. Ферман ва як экспедицияи байналхалқии ИҶШС-Германияро дар Помир) ташкил карданд, ки дар рафти онҳо наботот, ҳайвонот, захираҳои табиӣ ва меҳнатии Тоҷикистон тадқиқ карда шуда буданд. Инчунин дар ин солҳо дар тадқиқи илмҳои гуманитарӣ ҳам берун аз ҷумҳурӣ кори зиёде ба сомон расонида шуд. Асосан доир ба бостоншиносӣ (археология), мардумшиносӣ (этнография) ва осори хатии гузашта маводҳои зиёде ҷамъоварӣ карда шуда буд.

Дар солҳои 1924-1929 матбуоти миллии тоҷик ташаккул ёфт. Дар Тоҷикистон акнун рӯзномаҳои "Бедории тоҷик", ки соли 1929 ба "Тоҷикистони Сурх" табдил ёфта буд, "Советский Таджикистан", "Қизил Тоҷикистони", маҷаллаҳои "Дониш ва маданият", "Раҳбари дониш" нашр мегардиданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1925 соҳиби нашриёти миллии худ - Нашриёти давлатии Тоҷикистон гардид, ки дар нашри китобҳои дарсӣ, сиёсӣ, илмӣ, бадеии солҳои 1925-1929 сахми босазое гузошт.

в) Ислоҳоти алифбо.

Дар тамоми давраи солҳои 1917-1928 дар ҳудуди Тоҷикистон аз се алифбо-арабӣ, кириллӣ ва лотинӣ истифода мекарданд. Ҳатто дар мактабҳои таълими ҷамагонӣ ва шабонаи маҳви бесаводӣ ҳам аз ин се алифбо истифода бурда мешуд. Ҳокимияти Шӯравӣ сиёсати саросарии

махви бесаводиро пеш гирифта, аз ҳама намудҳои таълим (мактаби кӯҳна, шӯравӣ ва маҳви бесаводӣ) истифода мекард. Талабот ба муаллим, китобҳои дарсӣ ва аёнӣҳои таълимӣ зиёд гардид. Саноати полиграфӣ ва нашриёти ҳамонвақтан ҷумҳурӣ қудрати бо алифбои арабӣ таъмин кардани ин талаботро надошт. Дигар ин, ки таълими алифбои арабӣ хело душвор буд. Ва боз чанд омӯшҳои дигаре буданд, ки ҳукумат роҳи ислохотро пеш гирифт. Баъди баҳсҳои гузашта ба ҳулосае омаданд, ки ислоҳоти алифбо гузаронида шавад ва алифбои лотинӣасоси нави тоҷикӣ кор карда баромада шуд ва соли 1929 гузариш ба ин алифбо дар системаи маориф, мактаб ва нашриёт ба охир расид. Яъне, сабаби асосии ба алифбои лотинӣ гузаштан - ин душвории саноати нашр ва полиграфия дониста шуда буд.

Файзулло
Ҳоҷаев

САВОЛҶО:

1. Таълими мактабҳои шӯравиро шарҳ диҳед?
2. Шаклҳои мактабҳои солҳои 20-умро номбар кунед ва шарҳ диҳед?
3. Ба муассисоти фарҳангӣ-маданӣ чӣҳо дохил мешуданд?
4. Аввалин театри касбии тоҷик кай таъсис ёфта буд?
5. Муассисаҳои илмӣ солҳои 20-ро шарҳ диҳед?
6. Барои чӣ ба алифбои лотинӣ гузаштанро шарҳ диҳед?
7. Адибони солҳои 20-ро номбар кунед?

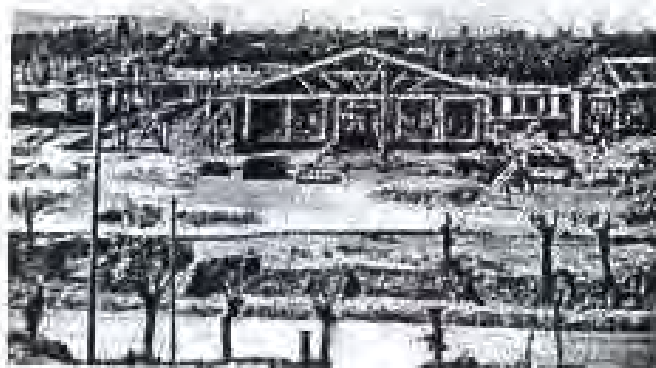
ТАШКИЛҲЕБИИ ҶУМҲУРИИ ШҶҶРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН

§16. Аз мухторият ба соҳибхитиёрӣ.

а) Раванди таъсисёбии ҚШС Тоҷикистон.

Дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии Тоҷикистони мухтор раванди таъсисёбии ҚШС Тоҷикистон яке аз воқеаҳои муҳими дорони аҳамияти сиёсӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва байналхалқӣ дошта ба ҳисоб меравад.

Солҳои 1925-1929 ҷӣ ҳукумати Тоҷикистон ва ҷӣ аҳли ҷомеа дар бораи беадолатиҳои тақсими соли 1924 ба Комиссариати Халқии миллатҳо ва Ҳукумати ИҶШС мактубу мурочиатҳо карданд. Ин масъала баҳси махсуси Бюрои Оснӣмиёнагии КМ ВКП (б), Комиссариати Халқии миллатҳо гардид. Вале онро ба осонӣ хал карда нашуд. Ҳукумати Тоҷикистон ин масъаларо бо роҳи конститутсионӣ, дар доираи қонунҳои асосии ҚШС Тоҷикистон, ҚШС Ёзбекистон ва ИҶШС хал кард. Панӯзбекизм то ҷое боло рафта буд, ки ҳангоми додани шаҳодатномаҳои таваллуд ва шиносномаҳо дар соли 1925 ва 1926 ва гузаронидани ба рӯйхатгирии аҳолии дар соли 1926 сиёсати ўзбек гардонидани тоҷикони Бухоро, Самарқанд, Кармина, Дизах, Қўқанд, Тошқанд ва ғайраҳо ро пеш гирифта, ҳатто зӯри ва таҳдидро ҳам раво донистанд. Дар мактабҳо синфҳои тоҷикиро ба ўзбекӣ таъдил доданд. Ҳатто ба мактабҳои тоҷикӣ муаллимони ўзбекзабонро мефиристанданд. Аз ин сиёсат бештар аҳолии округи Ху-

Рафти сохтмони комбинати
шоҳибобии Хуҷанд. (с. 1931)

ҷанд эътироз карданд. Ҳатто ба таъсиси ноҳияи мухтори Конибодом, Исфара ва Ашт дар ҳаёти ҚШФСР муяссар гардиданд. Ҳаман ин масъалаҳо дар доираи қонун хал кардан даркор буд. Барои ҳалли масъалаи миллии хулосаҳои илмии В.В.Бартольд ва И.А.Зелинский ҳам далели қотеъ нашуд.

Ҳисоботҳои ҳукумати Тоҷикистон дар назди ҳукумати

Умумиттифоқ аз пешравихон иқтисодӣ, сиёсӣ ва мадани Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии таъмоман мустақил будани он ва талабу дархостҳои мардуми Хучанду Бухорон Шарқӣ сабаб шуданд, ки ҳукумати Ўзбекистон дар бораи баргардонидани округи Хучанд ба Тоҷикистон розигии худро диҳад.

Намуди умумии комбинати бофандагии Душанбе. (с.1939)

Дигар ин ки Президиуми КИМ ҶМШС Тоҷикистон

ҳамеша дар ҷустуҷӯи ҳалли ин масъала буд ва ин равандро назорат мекард. Сессияи чоруми даъвати якум КИМ ҶМШС Тоҷикистон апрели соли 1929 лоиҳаи қонуни асосии ҷумҳуриро муҳокима карда, маъқул донист ва қарор кард, ки он барои муҳокима ва тасдиқ қардан ба анҷумани II шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон пешниҳод карда шавад.

Анҷумани II Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон 21-28 апрели соли 1929 дар Душанбе барпо гардид. Анҷуман лоиҳаи Қонуни асосии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муҳокима карда қабул намуд ва ба Президиуми КИМ пешниҳод намуд, ки Қонуни асосии Ҷумҳуриро барои муҳокима ва тасдиқ ба анҷумани III Шӯроҳои Ўзбекистон пешкаш намояд.

Қабул қардани Қонуни асосии ҶМШС Тоҷикистон дар доираи Қонунҳои асосии ҶШС Ўзбекистон ва ИҶШС татбиқ гардида буд. Ин Қонуни асосӣ дар ҷумҳурия барпо гардидани диктатураи синфи коргар, ҷорӣ гардидани тартиботҳоеро, ки барои оммаи меҳнаткеш манфиат дошт, мустаҳкам мекард. Дар доираи вақолатҳои худ ҳуқуқҳои демократӣ ва баробарии тамоми меҳнаткешонро новобаста ба наҷод, миллат ва динашон эълон дошт.

Қонун асосӣ органи олии давлатиро дар ҳудуди Тоҷикистон анҷумани Шӯроҳои Умумитоҷикистонӣ ва дар фосилаи байни анҷуманҳо КИМ Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон ва органи иҷроия ва идоракунанда Шӯрои Комиссарнати халқии ҶМШС Тоҷикистон эълон карда буд. Дар маҳалҳо бошад, ҳокимиятро анҷуманҳои маҳаллӣ (анҷуманҳои вилоятӣ, округӣ, кентӣ, волостӣ, ноҳиявӣ) ташкил ва идора мекарданд.

Мувофиқи Қонуни асосии Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон меҳнаткешон ҳуқуқи васеи интихоботӣ дошта, бо тариқи васеъ дар идора қар-

дани давлат иштирок карда метавонианд. Дар шаҳрҳо аз ҳар 10-15 аҳоли як намоянда, вале аз 350 намоянда зиёд не, дар деҳот бошад, аз ҳар 100 аҳоли як намоянда, вале аз як деҳа аз 3 нафар кам нею аз 50 намоянда зиёд не, муқаррар карда шуда буд. Мӯҳлати интиҳобот ба-рои як сол муайян карда шуда буд.

Анҷумани II Шӯроҳо инчунин хоҳиши меҳнаткашони округи Хучанди ҚШС Ўзбекистонро дар бораи аз ҳайати Ўзбекистон ба-ромада, ба ҳайати ҚМШС Тоҷикистон дохил шуданаширо ба назар гирифта, қарор қабул кард, ки дар бораи ба ҳайати Тоҷикистон бар-гардонидани округи Хучанд ба анҷумани III Шӯроҳои Ўзбекистон мувоҷиҳат намояд. Ин қарор дар асоси декларатсияи соли 1925 дар бораи тақсимот қабул карда шуда буд. Дар он омада буд, ки то ба охир расидани ҷанги граждани худудҳои тоҷикнишини уезди Ху-чанд дар ҳайати Ўзбекистон мемонад. Инак, ҷанг тамом шуда, аз-навбарқароркунӣ анҷом ёфта буд ва давраи инҷои қонун ҳам расид. Қарори анҷумани II Шӯроҳои Тоҷикистонро анҷумани III ҚШС Ўзбекистон 25 майи соли 1929 муҳокима намуда, қарорро дар бораи ба Тоҷикистон баргардонидани округи Хучанд қабул кард. Ин қарор ҳукумати Умумии Иттифоқро низ водор кард, ки ҳуқуқҳои конститу-сионии Тоҷикистонро ба инбат гирад. Чунки бо ҳамроҳ гардидани Хучанд се шартҳои конститусионии таъсиси ҷумҳуриҳои мустақил фарс-расида буд. Аҳолии Тоҷикистон акнун аз 1 млн. зиёд, бо ду ҷумҳурии хориҷӣ - Хитой ва Афғонистон ҳамсарҳад ва зиёда аз нисфи аҳолии он тоҷикон буданд. 12 июни 1929 Президиуми КИМ ИҚШС баъди муҳокимаи ҳисоботи ҳукумати Тоҷикистон қарорро дар бораи аз ҳай-ати Ўзбекистон баромадани Тоҷикистонро ва таъсис додани Ҷумҳу-рии Иттифоқии мустақилу комилҳуқуқ ва ба ҳайати ИҚШС дохил

шудани онро қабул кард. Ва инчу-нин қарор кард, ки ин масъала ба муҳокимаи анҷумани Шӯроҳои Ўзбекистон ва Президиуми КИМ Ўзбекистон гузошта шавад. Ҳуку-мати Умумии Иттифоқ барои ҳалли ин масъала ду моҳ мӯҳлат муайян намуд. Вале дар амал баргардонидани уезди Хучанд то аввали сен-тябри соли 1929 кашол ёфт.

13 июли соли 1929 КИМ ҚШС Ўзбекистон қарори аз ҳайати

Пойгоҳи барқи оби (ПБО) Варзоб
(Варзоб ГЭС) с.1937.

Ўзбекистон чуди шудани Тоҷикистонро қабул карда, бо сардории Юлдош Охунбобоев комиссияи махсусро таъсис дод.

Ҳамин масъалаи чуди шудан аз ҳайати Ўзбекистон ва ба ҳайати ИҶШС дохил шудани Тоҷикистонро Президиуми КИМ Тоҷикистон 11 ва 24 августи соли 1929 муҳокима карда қарор кард, ки Ҷумҳурии Шӯравии сотсиалистии Тоҷикистон таъсис дода шавад.

4 сентябри соли 1929 акти ба ҚМШС Тоҷикистон баргардонидани округи Хучанд ба имзо расид. 11 сентябр КИМ ҚМШС Тоҷикистон қарори "Чуди шудани Тоҷикистонро аз Ўзбекистон ва ба ҳайати ИҶШС ҳамчун ҷумҳурии мустақил дохил шудан"-ро зарур шуморида, инчунин қарор кард, ки барои ҳалли масъалаи мазкур 15 октябри соли 1929 анҷумани Фавқулоддаи Шӯроҳои ҚМШС Тоҷикистон даъват карда шавад.

б) Анҷумани III Фавқулоддаи Шӯроҳо ва қарорҳои он.

Таъкилҳои ҚШС Тоҷикистон ин танҳо як қарору ҳисоботҳо набуд. Ин масъалаи миллий, сиёсӣ ва байналмиллалӣ ҳам буд, ки нозукиҳои миллию сиёсӣ ҳам дошт.

15 октябр анҷумани Фавқулоддаи III Шӯроҳои ҚШС Тоҷикистон дар Душанбе ба қор сар кард. Дар қори анҷуман намояндагони ҳама минтақаҳою халқҳои ҷумҳурӣ ва намояндагон аз ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва ҳукумати Умумииттифоқӣ иштирок доштанд.

Яке аз қарорҳои аввалини анҷуман ин қарор дар бораи таъсисёбии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон буд, ки дар матни он омадааст:

"...Анҷуман қарор мекунад:

1. Анҷумани Фавқулоддаи ҚМШС Тоҷикистон қайд мекунад, ки дар натиҷаи ёрии ҳамачониба, мадад ва роҳбарӣ аз тарафи пролетариати иттиҳод дар шахсияти Ҳукумати Иттифоқӣ, мақомотҳои Оссиёниёнагӣ ва Ҳукумати Ўзбекистон, ва инчунин тавассути сиёсати дурусте, ки Ҳукумати ҚМШС Тоҷикистон мегузаронад - Тоҷикистон хело пеш рафт ва дар масъалаҳои маданият, хоҷагӣ ва сиёсӣ мустақкам гардид.

2. Анҷумани Фавқулоддаи Шӯроҳо махсусан қайд мекунад, ки пешравиҳои ба даст оварда шуда ва таъсисёбии Ҷумҳурии Иттифоқии Тоҷикистон самаран гузаронидани сиёсати дуруст ва пайвастаи миллии пролетариати инкилобӣ, ки барои нест кардани ҳамагуна зулми миллий барои барҳам додани нобаробарии феълӣ хоҷагӣ ва маданияи байни миллатҳои гуногун ва худмуайянқунии миллии онҳо равона карда шудааст, ба шумор меравад.

3. Ҳукумати Шӯравии Тоҷикистонро вазифадор карда шавад, ки дар фаъолияти минбаъдаи кори худ ба масъалаҳои зерин аҳамият диҳад: хоҷагии Тоҷикистонро ба базаи муҳимтарини инкишофи пахта (корӣ) тадбиқ диҳад, азнавсозии хоҷагии кӯшлокро дар заминаи нисбатан баланди техникӣ гузаронида, коллективонидани хоҷагии кӯшлокро қатъитар, шӯрогардонии Тоҷикистонро бо роҳи мустақамгардонии аппаратҳои шӯравӣ аз боло то поён ва ба кори шӯроҳо бештар ҷалб намудани батрақҳою камбағалон ва мустақамкардани иттифоқро бо миёнаҳолон намояд, бо пурзӯргардони минбаъдаи сохтмони иқтимоӣ-мадании Тоҷикистон имконият муҳайё созад.

4. Ҳукумати Шӯравии Тоҷикистон вазифадор карда шавад, ки Конституцияи (Қонуни асосии) Ҷумҳурии Иттифоқии Тоҷикистонро тартиб диҳад ва лоиҳаашро бо муҳокимаи КИМ пешниҳод намояд.

5. Ҳукумати Шӯравии Тоҷикистонро пешниҳод шавад, ки роҳбарии дурусти округи Хӯҷанд ва инчунин инкишофи хоҷагӣ ва маданияти онро таъмин намояд.

6. Анҷуман ба Ҳукумати Тоҷикистон пешниҳод мекунад, ки ҳалли масъалаҳои зерин, ки ба Тоҷикистон ҳамроҳ кардани ноҳияҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон, ки аҳолии тоҷиконашон бартарӣ доранд, тезонад.

7. Анҷуман Ҳукуматро ваколатдор менамояд, ки муносибатҳои бародарона ва дӯстиро бо меҳнатқашони мамлакатҳои ҳамҷавор таъмин намояд.

16 октябр анҷуман эълонияи озодона баромадани Тоҷикистон аз ҳайати Ўзбекистон ва озодона дохил шудани Тоҷикистонро ба ҳайати ИҶШС қабул кард.

Луғати истилоҳот

1. Енуқидге Авель Сифонович-Қотиби Президенти КИМ -и ИҶШС. қарери анҷумани III Фавқуллоҳии Шӯроҳои ҚМШС Тоҷикистонро дар бораи таъсис додани Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон ба ҳукумати ИҶШС хонда дода, ҳозиринро бо таърихи гузаштаи ҳақиқӣ тоҷик шинос гардонда буд. Ин баромадро рӯномаи "Правда Востока" 13 декабри соли 1929 чоп карда буд. Аз ҷумла гуфта буд: "Тоҷикон аз қадимтарини халқҳои Осиёи Миёна буда, гузаштаи бонифтиҳор ва барумирдҳои бузург доранд".
2. Комиссияи конституционӣ-ғуруҳи корӣ-комиссия буд, ки бо қарори ҳукумат барои таҳияи матни конституция таъсис дода мешуд. Дар Тоҷикистон чунин комиссияҳо солҳои 1926, 1929, 1936, 1976, 1991 бо ҳарорҳои органҳои дахлдор таъсис ёфта буданд. Раиси комиссияи конституционии ҚМШС ва ҚШС Тоҷикистон дар солҳои 1926-1929 ва 1929-1931 Н. Луғуллоев буд.

САВОЛҲО:

1. Шартҳои асосии таъсисёбии ҷумҳурии соҳибхӯбӣ ё шӯравӣ кадомҳо буданд?
2. Оқруғи Хуҷанд чи тавр ва кай ба Тоҷикистон дохил шуд?
3. Аз тақсмоти соли 1929 Тоҷикистон чӣ бурд кард?
4. Эълони ҶШС Тоҷикистон дар кадом органи сурат гирифт?

Ҳуҷҷати расмӣ.

Эълонияи Анҷумани Ш Фавкуллодаи Умумитоҷикистонии Шӯроҳо дар бораи таъсисёбии Ҷумҳурии Иттифоқии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон, ки дар маҷлиси 16 октябри соли 1929 қабул шудааст.

"Инқилоби Октябр меҳнатқашонро аз истисмори синфҳои сармоядорон ва помещикҳо озод намуда ба халқҳои собиқ империяи подшоҳӣ озодиро оварда ба онҳо ҳуқуқи худмуайянкунӣ, ҳатто то ба ҷудошавии давлатиро дод.

Бо роҳбарӣ ва ёрии пролетариати Россия меҳнатқашони Туркистон, Бухоро ва Хоразм ҳокимияти амириро сарнагун сохта ҳукмронии сармоядориро барбод дода, Ҳокимияти Шӯроҳоро барпо намуданд, ки имконияти озодонаи худмуайянкунии халқҳои Осиёи Миёнаро дар асоси принципҳои бузурги Инқилоби Октябри Кабир таъмин намуд.

Баъди тақсмоти миллии Ҷумҳурияҳои Шӯравии Осиёи Миёна, дар соли 1924, меҳнатқашони Тоҷикистон ҶМШС Тоҷикистонро таъсис доданд, ки ба ҳайати РСФСР Ӯзбекистон дохил буд.

Меҳнатқашони Тоҷикистон хоҷагии халқи кишварро барқарор намуда ва дар заминаҳои сотсиалистӣ тақвими дода, ҳамзамон ҳуҷуми девонавори душманони синфӣ ва зархаридони империализмро баргараф намуда тавонистанд. Ба галабан қатъӣ ноии гардиданд.

Амун дар оғозии вазифаҳои нави бузург доир ба сохтмони сотсиалистӣ ва барои ба анҷом расонидани худмуайянкунии миллии меҳнатқашони Тоҷикистон ба розигии пурра бо меҳнатқашони Ӯзбекистон изҳори ҷудодӣ худро дар бораи аз ҳайати ҶШС Ӯзбекистон ҳамчун Ҷумҳурии Иттифоқӣ баромаданро эълон мекунад.

Ба хотири ҳамраӣ ба байналхалқии коргарон ва деҳқонон, ки барои ҳимояи ватани сотсиалистии худ аз хатарҳои берунӣ ва дохилӣ равона карда шудаанд ва ба мақсади муттаҳидии кӯшишҳои ҳаман халқҳо, ки сукуни ИҶШС мебошанд, барои қомеъии сохтмони сотсиализм дар асоси ҳамкории бародарона, анҷумани Ш Фавкуллодаи Шӯроҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз номи коргарон ва деҳқонони тамоми

Тоҷикистон ва Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ ба ҳаммаи халқҳои ҷаҳон бо тантана эълон мекунад:

1. Бо иродаи олии меҳнаткашони Тоҷикистон аз Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистӣ ба Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистӣ дар ҳайати вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳистон ва округҳои: Хуҷанд, Ҷуртеппа, Ҳисор, Фарм, Кӯргонтеппа, Кӯлоб ва Панҷакент табдил меёбад.

2. Ихтиёран ҳамчун аъзои комилҳуқуқ дар асоси эълонияи Анҷумани III Шӯроҳои Иттифоқи Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ Сотсиалистӣ ба ИҶШС дохил мешавад.

3. РСС Тоҷикистон ҳамзистии бародаронаи ҳама миллатҳои суқунати онро ва инкишофи сиёсӣ, хоҷагӣ ва маданияи ин миллатҳоро таъмин менамояд.

.....

Зинда бод ИҶШС!

Зинда бод Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ҷаҳонӣ!

САНОАТКУНОНИ ДАР ШАРОИТИ ТОҶИКИСТОН

§17. Раваиди саноаткунони ҷумҳурӣ.

а) Мазмун ва фаҳмиши ҷамъиятии саноаткунонӣ.

Саноаткунонӣ гуфта, сиёсати махсуси давлати шӯравиро фаҳмида мешавад, ки ҳукумат роҳи ба вуҷуд овардани саноати сотсиалистиро умуман ва саноати вазниро махсусан пеш гирифта буд. Саноаткунонии мамлакат дар солҳои 30-юм на ҳадафҳои миллӣ, на ҳудудӣ ва на ҷумҳуриявӣ надошта, балки ҳадафи сиёсии сотсиализм дар тамоми ҷумҳуриҳои шӯравӣ - ИҶШС буд. Яъне, саноаткунонии ИҶШС ҳамчун сиёсат ин ба вуҷуд овардани саноати вазнини ватание, ки давлатро аз таъсири технологияи беруна ҳимоя ва талаботи хоҷагии халқи худро ба вояхтаҳои истеҳсолоту моли саноати ватанӣ таъмин кардан буд. Дар татбиқи ин сиёсат моҳияти иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии самаран саноаткунонӣ ба ҳисоб гирифта шуда буд. Вале моҳияти минтақавӣ ва миллии самаран саноаткунонӣ ба инбат гирифта нашуда буд. Сабаби ин камбудӣ заминаи сиёсӣ надошт. Он бештар заминаи танқисии иқтисодӣ ва баъд касбию технология дошт. Саноаткунонӣ маблағи калон, нерӯи илмӣ, техникӣ, касбӣ ва захираҳои табииро талаб мекард. Танқисии молиявӣ ҳоси ҳама минтақаҳо ва ҷумҳуриҳо буд. Вале доштани нерӯи илмӣ, техникӣ, касбӣ ва захираҳои табиӣ дар ҳама минтақаҳо ва ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС якхела набуд.

Дар давран саноаткунонӣ дар ИҶШС корхонаҳои сохта шуданд, ки сохтани онҳо шарт ва зарур буд. Вале имконияти сохтани корхонаҳои саноати вазнин дар ҳама минтақаҳои ИҶШС вуҷуд надошт. Аммо ҳукумати ИҶШС ҳарчи арзон сохтан, тез ба кор андохтани корхонаро ҳадафи асосии худ интихоб карда, баъзан ҳадафҳои минтақаҳои миллиро ҳам ба назар гирифта буд. Аз ҷумла, дар Тоҷикистон корхонаҳои саноати вазнин — истеҳсолкунандаи таҷҳизот сохта нашуд. Чунки Тоҷикистон на буҷаи бунёд кардан, на нерӯи технологияи синфи коргари ташаккулёфта ва на интеллигентсияи техникӣи қудрати сохтану ба кор андохтани чунин корхонаҳои калону саноати вазнинро надошт. Аз ин рӯ, корхонаҳои саноати вазнин дар ҷойҳои сохта шуданд, ки аввалан, манбаи нерӯи технологӣ ва захираҳои табиӣ

ва синфи коргари техникӣ буданд. Чунинҳоро боз ҳамон марказҳои саноатии пештара: Марказ, Домбасс, Кузбасс, Сибири Ғарбӣ, Урал доштанд ва боз дар ҳамин миқтақаҳо саноати вазини ИҶШС сохта шуда буд. Дар Тоҷикистон дар давраи сиёсати саноаткунонӣ асосан корхонаҳои саноати сабук - саноати ҳӯрокворӣ, бофандагӣ ва коркарди ашёи хоми саноатӣ сохта шуда буд. Як хислати характерноки саноаткунонии Тоҷикистон он аст, ки ин сиёсат ба ғайр аз сохтани корхонаҳои саноатӣ инчунин ҳадафи ба вуҷуд овардани синфи коргари миллии Тоҷикистонро ҳам дар назар дошт. Хислати дигари хусусияти саноаткунонии Тоҷикистон - ин аз саноати сабук сар кардани саноаткунонии ҷумҳурӣ мебошад. Фарқиати дигари сиёсати саноаткунонии ҷумҳурӣ ин дер сар кардани он ва аз рӯи нақшаҳои панҷсолаҳои аввал гузаронидани он буд. Саноаткунонии мамлакат дар асоси қарори анҷумани XIV ВКП (б) (с.1925) сурат гирифта буд. Ин анҷуман анҷумани саноаткунонӣ ном гирифта буд.

б) Сохтмони корхонаҳои саноатӣ.

Сохтмони корхонаҳои саноатӣ дар солҳои 30-юм аз рӯи нақшаҳои давлатии панҷсолаҳои якум (1928-1932), дуюм (1933-1937) ва сеюм (1938-1942) сохта шуда буданд.

Саноати лавозимоти сохтмонӣ. Зарурият ба маводҳои сохтмонӣ пеш аз ҳама ба пайдо шудани саноати истехсоли хишт, санг ва маҳсулоти ҷӯбу тахтаро пеш овард. Дар (солҳои 1929-1938) заводҳои хишти Душанбе (соли 1929), Кӯлоб (1931), Шаҳринав (1932), Пролетар (1932), Хучанд (1936), Исфара (1936), Панҷакент (1936), Шаҳритус (1936) ва Кӯктош (1936); заводҳои истехсоли маводҳои сохтмонии Душанбе (1930), Исфара (1931), комбинати ҷӯбу тахтаи Душанбе (1938), заводи асфалти Душанбе (1938), заводи истехсоли сафолакҳои бомпӯшӣ Душанбе (1939), заводи сементи Душанбе (1939), заводи оҳаки Помири Шарқӣ (1940) сохта ба кор андохта шуда буданд.

Саноати бофандагӣ. Дар солҳои 1929-1938 дар Тоҷикистон комбинати шоҳибофии Хучанд (1931-1935), фабрикаи шоҳибофии Душанбе (1931-1935) сохта ба кор андохта шуд. Солҳои 1933-1938 сохтмони комбинати бофандагии Душанбе ва фабрикаи трикотагии Душанбе давом ёфтанд. Дар солҳои 30-юм саноати чарм ва пойафзоли ҷумҳурӣ инкишоф ёфт. Солҳои 1929-1937 заводи чарми Душанбе (1935) фабрикаи пойафзоли Душанбе (1935), Хучанд (1936) ба кор сар карданд. Соли 1934 фабрикаи дӯзандагии Душанбе ба кор сар кард.

Саноати пахтатозакунини Ҷумҳурӣ хело пеш рафт. Ҳама заводҳои пахтатозакунӣ аз нав ҷиҳозонида шуданд. Ҷумҳурӣ дорои 10 заводи пахтатозакунӣ (Душанбе-2), (Кӯлоб-2), (Кӯргонтеппа-2), (Саройи Камар -1), (Хучанд-2), (Шаҳритус-1) буд, ки дар соли 1938 нисбати соли 1928 чор баробар пахта зиёд тоза мекарданд. Соли 1933 заводҳои равшанкашии Кӯргонтеппа ва Кӯлоб, заводи ордкашии Ваҳдат (1936), Кӯргонтеппа (1932) ба кор сар карданд. Дар солҳои 30-юм заводҳои винокашии Шаҳринав, Душанбе, Фарм, Кӯлоб, Хучанд, Ҷротеппа, заводҳои нони Душанбе, Хучанд, Кӯргонтеппа, заводҳои механикӣ ва таъмири мошинҳои автомобилни Душанбе, Хучанд, Кӯргонтеппа сохта ба кор андохта шуданд.

Саноати кӯҳӣ. Дар Тоҷикистон дар солҳои 30-юм ҷӣ дар доираи саноаткунонӣ умуман ва ҷӣ дар рафти иҷрои панҷсолаҳо ба корҳои кофтуковнӯ геологӣ аҳамияти калон дода шуда буд. Дар солҳои 1930-1937 дар Тоҷикистон Комиссияи илмӣ-тоҷикӣ (1930-1931), экспедитсияҳои помирӣ (1929-1931), экспедитсияи комплекси Тоҷикистонӣ (1932), экспедитсияи комплекси тоҷикӣ-помирӣ (1932-1937), ки ба кофтукови захираҳои табиӣ ва меҳнати Тоҷикистон банд буданд, ба корҳои кофтуковӣ машғул буданд. Дар ҳайати ин экспедитсияҳо то 72 даста олимони шӯравӣ (дар ИҶШС ҳамагӣ 144 дастаи ҷустуҷӯи вучуд дошт) фаъолият доштанд, ки то 1000 аъзоро дар бар гирифта буданд. Дар натиҷаи фаъолияти ин экспедитсияҳо захираҳои табиӣ Тоҷикистон кашф ва роҳҳои истифодабарии онҳо муайян карда шуда буданд. Кори аз ҳама муҳимми фаъолияти ин экспедитсияҳо ин муайян намудани соҳаҳои ояндадори саноати ҷумҳурӣ дар солҳои наздик ва ояндаи дур буд. Конҳои зиёде дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон кашф карда шуда буданд. Вале барои истифодабарии ғаврии он якчанд конҳои, ки бештар аҳамияти умуминтифоқӣ доштанд, ба кор андохта шуданд. Инҳо ҳам бошанд фабрикаи маъдантозакунӣ дар Консой, комбинати металлургияи кӯҳӣ дар қони Такелӣ, ки асосан ба истеҳсоли металлҳои ранга машғул буданд, ба роҳ мондани ба тариқи механикӣ парма кардани ҷоҳҳо ва ба ин тариқ ба кор андохтани ҷоҳҳои истеҳсоли нефти "КИМ" ва Нефтобод (1934), васеъ кардани конҳои ангишт ва сохтани ҷоҳҳои нав дар Шӯроб ва ба роҳ мондани истеҳсоли ангишт дар Исфара, Панҷакент, Зиддӣ, тиллошӯи дар минтақаҳои Дарвоз ва Даштиҷум ба ҳисоб мерафтанд. Саноати кӯҳӣ дар Тоҷикистон дар давраи саноаткунонӣ хело афзуд. Соҳаи асосии он са-

ноати сӯзишворӣ буд. Истехсоли нефт аз 11 ҳ.т. соли 1930 ба 28ҳ.т. дар соли 1937 расид. Ангишт дар як кони Шӯроб аз 13ҳ.т. соли 1928 ба 19ҳ.т. расид. Солҳои 30-юм дар инкишофи саноати кӯҳии ҷумҳурӣ солҳои кофтуковиню ҷустуҷӯиҳо буд. Мавзӯҳои асосии захираҳои табиӣ дошта тадқиқ ва захираҳои онҳо муайян карда шуда буданд.

Дар солҳои 30-юм ба истехсоли энергияи барқӣ аҳамияти калон дода шуд. Дар ин солҳо сохтмони пойгоҳи барқии обии (ПБО) Варзоби Боло (7,5 Квт), Вахш, Пули Сангин (50ҳкВт) ва пойгоҳҳои зиёде сохта шуданд. Солҳои 1932-1937 ПБО-и Варзоби Боло сохта ба кор андохта шуд. Вале ПБО-ҳои Вахш ва Пули Сангин бо сабабҳои муайяни техникӣ сохта нашуданд. Ба ҷои онҳо ПБО-ҳои байни ноҳиявӣ дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон - дар Душанбе, Хучанд, Қургонтеппа, Кӯлоб, Конибодом, Панҷакент, Истаравшан, Файзобод, Фарм, Хоруг ҷамъулҷамъ 39 барқгоҳҳои обӣ ва дизелӣ сохта шуд. Тамоми пойгоҳҳои дизелӣ пештара аз нав таҷхизонида ва пуриқтидортар карда шуданд. Дар натиҷа истехсоли барқ дар ҷумҳурӣ 1,6 баробар афзуд. Яъне, аз 15 млн.кВт соли 1932 ба 24, 8 млн.кВт дар соли 1937 расида буд. Акнун барқро нафақат дар шаҳрҳои корхонаҳо, балки дар марказҳои ноҳияҳои деҳаҳо ҳам истифода мебардагӣ шуда буданд. Ҷароғзоркунии умумии шаҳру шаҳракҳо ва ибтидои ҷароғзоркунии деҳаҳо сар шуда буд.

Дар солҳои 30-юм дар ҷумҳурӣ 20 соҳаи саноати нав (мошинсозӣ, коркарди металл, пойафзол, либосдӯзӣ, гӯшт, ҳасиб, равған, шарбати мева, бофандагӣ, ресандагӣ, масолеҳи сохтмонӣ, ҷубу тахта), ки дорои 273 корхонаи калон буд, амал мекардагӣ шуд. Барои сохтани ин корхонаҳо 50 млн. сӯм сарф шуда буд, ки 20,5% маблағгузори ҷумҳуриро барои хоҷагии халқ ташкил меод. Инкишофи солонан саноати Тоҷикистон дар солҳои 1929-1938 21% ташкил дода буд. Дар ҳолате, ки ин нишона дар мамлакат (ИҶШС) 16,9% ташкил дода буд.

в) Сиёсати давлатии тайёр кардани синфи коргари касбӣ.

Дар тамоми солҳои 30-юм дар Тоҷикистон синфи коргарро бо роҳи омӯзонидани коргарони нав аз ҳисоби аҳолии шаҳру деҳот гузаронида шуда буд. Усули тайёр кардани онҳо бо роҳҳои курсҳои кӯтоҳмуддат, дар мактабҳои махсуси коргарӣ - таълими фабрикий-заводӣ (ФЗО) ва омӯзишгоҳҳои фабрикий-заводӣ (ФЗУ), ба тариқи бригадавӣ ва индивидуалӣ буд. Сиёсати бо кор таъмин

намудани ноболигон қотеъона гузаронида мешуд. Яъне корхонаҳо вазифадор буданд, ки аз 8 то 20% ҷои кории худро барои ноболигону наврасон ҷудо кунанд. Онҳо дар мактабҳои номбаршуда ҳунаро меомӯхтанд. Самти асосии сиёсати давлатии тайёр кардани синфи коргар - ин дар ҳаёти синфи коргари ҷумҳурӣ ба вуҷуд овардани бартарии аҳолии маҳаллӣ ба ҳисоб мерафт. Чунки ҳаёти миллии он то соли 1929 аксаран аврупоӣҳо буданд. Ва аврупоӣҳо дар бригадан махсуси мутахассисон ҷамъ омада буданд. Коргарони маҳаллӣ фақат корҳои ёрирасонро иҷро мекарданд. Лозим донисташуд, ки ин сохтор вайрон карда шавад. Ба ин бригадаҳои мутахассисон коргарони маҳаллии бе тахассусро ҳамроҳ намуданд. Дар рафти кори амалӣ онҳо ҳам ихтисосро ёд мегирифтанд. Ин усулро усули истехсолати тайёр кардани коргар меномиданд. Бо ин усул пеш рафтаи мумкин нашуд. Соли 1930 аввал курсҳои махсуси тайёр кардани коргарони ихтисосҳои сохтмонӣ кушода шуд. Ин кор ба зимми Комиссариати халқии меҳнат гузошта шуда буд. Ба касбомӯзӣ пеш аз ҳама бекорони дар қайди биржаи меҳнат буда ва наврасону ноболигон ҷалб карда мешуданд. Ҳаққи таълим аз ҳисоби вазоратҳо ва биржаи меҳнат буд. Инчунин ҳукумати умумитифоқ барои тайёр кардани кадрҳои ихтисоси сохтмонӣ (хиштчин, андовагар, дуредгар, бомпӯш) ҳамон соли 1930 қариб 5,5 ҳазор сӯм ҷудо карда буд. Дар Душанбе маркази касбомӯзии махсус "Установка" кушода шуд, ки он ба тайёр кардани ихтисосҳои ронанда, тракторӣ, коргарони алоқа, саноат, роҳи оҳан, харрот, мошинистҳои роҳи оҳан сар кард. Вале аз рӯи дархостҳои вазорату муассисаҳо маълум гардид, ки марказ он миқдор ихтисосмандонро тайёр карда наметавонад. Соли 1930 дар назди қонҳои САНТО, Шӯроб, роҳи оҳан, саноати шоҳибобӣ, "Тоҷикдавлтсохтмон" мактабҳои шогирдии фабрикаю заводӣ кушода шуданд. Маркази "Установка" ба Ҷамъияти Аксионерӣ табдил ёфт ва соли 1931 дар Душанбе, Хучанд, Ёротеппа, Қўлоб шўъбаҳои худро кушод. Соли 1931 бошад, мактабҳои шогирдии ихтисосҳои оммавӣ кушода шуд. Дар солҳои 1931-1932 курсҳои кўтоҳмуддати комбинати шоҳибобии Хучанд, қони англишти Шӯроб, заводи хишти Душанбе, Сарраёсати нақлиёти борқашонӣ ба курсҳои доинамалкунанда табдил ёфтанд.

Як самти махсуси сиёсати тайёр кардани ихтисосҳои коргарӣ ин истифодаи коргарони мавсимӣ буд. Барои ҳарчи пурсамар ис-

тифода бурдани ин қувва ҳатто июни соли 1931 декрети махсуси КИМ ва ШКХ ИҚШС баромада буд. Коргарони мавсимӣ асосан аз деҳа буданд ва ҳар тобистону зимистон шумораи онҳо зиёд мешуд. Вазоратҳо ва муассисаҳои сохтмонӣ онҳоро ҳам ба ҳисоб гирифта аз ҳисоби онҳо ҳам кадрҳои коргарӣ тайёр мекард. Онҳо ро бештар дар сохтмонҳои роҳҳо, корхонаҳои саноатӣ, сохтмонҳои муассисаҳои каммуналия истифода мебарданд. Агар имконияти ба корхона ҷалб кардан намебуд, давлат сиёсати кооператсиякунонии хунармандонро пеш гирифта то 1 январи соли 1932 10000 хунармандонро ба ин ё он кооператсияҳо муттаҳид намуда буд. Аз ҳисоби онҳо устохонаҳои умумӣ таъсис дода шуда буданд, ки хунармандонро ҳам ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ-социалистӣ наздик мекард. Ҳукумат роҳи дигари тайёр кардани кадрҳои коргарӣ - дар Марказ (Россия, Ўзбекистон)-ро ҳам истифода бурда буд. Он ихтисосҳои коргарие, ки дар Тоҷикистон тайёр карданашон душвор буд, дар Россия ва дигар ҷумҳуриҳо тайёр карда мешуданд. Яъне дар солҳои 1930-1932 дар ҷумҳури зиёда аз 9000 коргарони ихтисоснок, аз ҷумла 2000 наврасонро тайёр карда буданд.

Солҳои 1933-1938 ба тайёр кардани коргарони баландихтисос факултетҳои коргарӣ ва техникумҳои саноатӣ ва сохтмонии Душанбе ва полиграфии Хучанд сар карда буданд. Вале саноати ҷумҳури нафақат бо коргарони ихтисосдор, балки оддӣ ҳам таъмин набуд. Дар ҷумҳури дар сохтмонҳо истеҳсолот қариб 4000 коргар намерасид. Масалан, дар соли 1933 барои сохтмони ПБО-и Варзоб ва корхонаи сохтмони масолеҳи Харангон қариб 1800 коргар барои Консой ва Шӯроб зиёда аз 200 коргар, соли 1934 барои Нефтобод қариб 170 коргар, барои комбинати шоҳибофии Хучанду фабрикаи шоҳибофии Душанбе 900 коргар намерасид. Аз ин рӯ, солҳои 1934-1936 дар ҷумҳури мактабҳои ШФЗ (шоғирдин фабрика заводи) дар назди корхонаи нешти Нефтобод, шоҳибофии Хучанд, матбааҳои Душанбе ва Хучанд, фабрикаи дӯзандагии Душанбе, кушода шуданд. Дар ПБО-и Варзоб, комбинати полиграфӣ, фабрикаи дӯзандагӣ, заводи механикӣ бо роҳҳои индивидуалӣ ва бригадавӣ зиёда аз 1000 коргар тайёр карда шуда буд. Синфи коргари ҷумҳури ба 22145 нафар расид, ки нисбати соли 1932 10,5 Ҷ. зиёд аст.

Як хусусияти дигари ташаккулёбии синфи коргари тоҷик ин аз ҳисоби занҳо зиёд шудани он буд. Зеро дар Тоҷикистон бештар корхонаҳои сохта мешуданд, ки ба меҳнати зан ва малакаи касбии

он мувофиқат мекард. Дар корхонаҳои пиллакашӣ, ресмонресӣ, дӯзандагӣ, бофандагӣ, коркарди мева ва хӯрокворӣ, ки аз ҳама бештар сохта мешуданд, асосан дасти зан даркор буд. Яъне характери истеҳсолот ҳайати ҷинсии синфи коргари ҷумҳуриро муайян мекошт. Дар соҳаҳои номбаршуда аз 50 то 90% коргаронашонро занҳо ташкил медоданд.

Пуғати истилоҳот

1. Панҷсола-гуфта нақшаҳои перспективии тараққиёти хоҷагии халқи ҷумҳуриро, ки барои ҳар як панҷсолаи минбаъда (1928-1932, 1932-1937, 1938-1942) муқаррар гардида буданд, дар назар дошта мешавад. Дар Тоҷикистон аввалин нақшаи перспективии тараққиёт барои инкишофи соҳаи обёрӣ дар солҳои 1923-1927 амал карда буд. Минбаъд, то соли 1942 дар Тоҷикистон ва мамлакат 3 панҷсола: панҷсолаи якум солҳои хоҷагии 1928/1929-1932/1933, дуюм солҳои 1933-1937 ва сеюм солҳои 1938-1942-ро дарбар мегирифтанд. Панҷсолаи якум панҷсолаи ба вуҷуд овардани базои моддӣ-техникии сотсиализм, дуюм панҷсолаи ба анҷом расонидани сохтмони сотсиализм ва сеюм таъмини ғалабаи пурра ва қатъии сотсиализм дониста ва эълон гардида буданд.

САВОЛҲО:

1. Мафҳум ва мақсади саноаткунониро фаҳмонед?
2. Барои чӣ дар Тоҷикистон саноаткунонӣ аз саноати сабук сар карда шуд?
3. Соҳаҳои асосии саноати Тоҷикистонро номбар кунед?
4. Сохтмонҳои калонтарини давраи саноаткунониро номбар кунед?
5. ПБО-и Варзоби Боло кадом солҳо сохта шуда буд?
6. Коргарони саноатӣ чӣ хел ва дар кучо тайёр карда мешуданд?

§ 18 Ташаққул ва инкишофи мусобиқаи меҳнатӣ дар саноат.

а) Аз шанбегиҳои коммунистӣ ба мусобиқаи меҳнатӣ.

Синфи коргари тоҷик ҳоло дар ибтидои Ҳокимияти Шӯравӣ ба мусобиқаи меҳнатӣ шинос буд. Ин мусобиқа дар намуди шанбегиҳои коммунистӣ, ки бо ташаббуси коргарони пешқадам дар солҳои ҷанги граждани (1919-1923) ва баъдичангии солҳои 1924-1928 гузаронида мешуд, дар тарбияи коргарон дар истеҳсоли ҷамъиятии ҷамъияти сотсиалистӣ саҳми калон гузошта буд. Маҳз дар солҳои 1919-1928 мусобиқаи фаъол кардани синфи коргар рафти истеҳсолот, мусобиқаи меҳнати синфи коргар ва ҳуди истеҳсолотро тағйир додан гирифт. Мусобиқа дар солҳои 30-юм ба меҳнати софдилона, самаранок ва муносибати нави ҷамъиятӣ табдил ёфт. Сабаби асосии ин табдилёбӣ аввалан, табдилёбии ҳуди истеҳсолот ва муносибатҳои истеҳсолӣ буд.

Коргарони шӯравӣ ба натиҷаи меҳнати худ ҳавасманд буданд. Чунки ин натиҷа нафақат ба маоши ӯ, балки ба тамоми зиндагии ӯ таъсири мусбӣ мерасонд. Дар ташкили чунин мусобиқа машваратҳои истеҳсолии коргарон роли калон бозиданд. Барои хуб кор кардан, ҳарчӣ бисёр истеҳсол кардан, сарфа намудани вақту маҳсулот ва истифодани пурраи вақту таҷҳизот як ҳаракати оммавие сар зад, ки бо номи мусобиқанотсиалистӣ машҳур гардид. Коргарон дар ин мусобиқанотсиалистӣ иштирок намуда ба идора кардани истеҳсолот шинос мешуданд. Баробари шинос шудан ба идора кардани истеҳсолот дар худ хисси масъулиятнокӣ барои кори муассиса ва муносибати ғамхорона ба онро таъбия мекард. Дар машваратҳои истеҳсолии коргарон таҷаббуси нави пешқадамони истеҳсолот ҳам муҳокима гардида, дастраси омман васеи коргарон гардонда мешуданд. Мусобиқа ҳосилнокии меҳнатро баланд ва нишондиҳандаҳои сифатии корро беҳтар мегардонд.

Мусобиқанотсиалистӣ маҳсули давранотсиалуноӣ набуд. Ин мусобиқа ҳоло дар давранотсиалуноӣ ҳақиқии халқ барои сарфани маҳсулот, қувваи барқ, олоту анҷом сар шуда буд. Ва натиҷаҳои хуб ҳам дода буд. Акнун дар соҳаи отсиалуноӣ шакли усулҳои нави мусобиқанотсиалистӣ сар шуда истода буданд, ки тамоми коргаронро фаро мегиританд. Чунки натиҷаи ин мусобиқаҳо пеш аз ҳама ба манфиати худнотсиалуноӣ шуда буд.

б) Шаклҳои мусобиқа.

Мусобиқа байни коргарон. Мусобиқа байни коргарон оммавитарин шакли мусобиқа буда байни коргарон дар звено, участка, сеҳ, фабрика, завод, комбинат дар алоҳидагӣ баста мешуд. Ҳар як мусобиқакунанда ӯҳдадорӣ мегирит, ки чӣ қори иловагӣ гайр аз қори отсиалуноӣ иҷро намояд, ки сабабҳои зиёдшавни маҳсули меҳнаташ гардад. Ин ё дар шумора, ё дар сифат, ё дар арзиши отсиалуноӣ маҳсулот ва ё вақт таҷассуми худро меёфт ва дар фоида муқаррар мегардид.

Мусобиқа байни сеҳҳо. Ин шакли мусобиқа байни коргарони сеҳҳои алоҳидани корхона баста мешуд. Агар сеҳҳо як протсеи корро ташкил мекунанд, шартнотсиалуноӣ ҳам якхела (ҳам дар шумора ва ҳам дар сифат) мешуданд. Агар сеҳҳо таҷассуми ҳархела дошта бошанд, шартҳои шартнотсиалуноӣ одатан дар фоида муқаррар мегардид.

Мусобиқа байни фабрикаю заводҳо. Дар ин шакли мусобиқа коргарони фабрикаю заводҳо (фабрика бо фабрика, завод бо завод) мусобиқа қарда шартҳои мусобиқа дар фоида муқаррар қарда мешуд.

Ин се намуни мусобиқаи меҳнатӣ (сотсиалистӣ) мусобиқаи дохилӣ вилоятӣ, кишварӣ ва ҷумҳуриявӣ буданд. Яъне коргарони як соҳаи саноатии ҷумҳурӣ коргарони ҳамкасби худро дар ҷумҳуриҳои дигар ба мусобиқа даъват мекарданд. Дар ҳама ҳолат тарафҳои мусобиқакунанда шартнома имзо мекарданд. Шартҳои шартнома аз тарафи комиссияи махсус назорат ва тафтиш карда мешуд ва ҷамъбасти мегардид. Натиҷаи ҷамъбасти онҳо дар маҷлиси якҷоя ё ба намоидагии тарафҳо эълон менамуданд.

Камбудиҳои мусобиқаи меҳнатӣ (сотсиалистӣ) дар ибтидои ташкилнаш вучуд дошт. Заминаи асосии ин камбудӣ аз надоштани таҷрибаи ташкил ва гузаронидани чунин чорабиниҳо буд. Аз ин рӯ, дар ибтидо баъди бастанӣ шартнома рафти иҷрои онро ба ҳоли худ гузошта ҳеҷ кас ба он масъулияти шахсӣ ҳис накард. Баъдтар ба ҳулосае омаданд, ки барои роҳбарӣ ба мусобиқа ситод лозим аст. Аз соли 1929 сар карда дар ҷумҳурӣ ситоди роҳбарии мусобиқаи меҳнатӣ (сотсиалистӣ) амал карданро сар кард. Масъалаҳои ташкилӣ, усул, роҳбарӣ ва беҳтар гардонидани ташаббускорони коргаронро дар ҳама зинаҳои роҳбарӣ (маъмурияти сех, корхона, вазорат ва ҷумҳурӣ) борҳо муҳокима шуда буданд. Мусобиқа як роҳи нав гирифт. Харакати стахановчигӣ, изотовчигӣ ва дахҳо номҳои дигаре ҳастанд; ки дар солҳои панҷсолаи дуюм ба мусобиқаи меҳнатӣ шӯҳрату шаҳомати нав бахшида буданд. Агар аз таъзодҳои сохтакорони ҷузъӣ барои баъзе ҳоли набуданд, вале барои кулли коргарони мамлакат ин ташаббус, навоарӣ, меҳнати содиқона барои ҳуду ватани сотсиалистнашон буд.

в) Мусобиқаи меҳнатӣ дар саноат.

Мусобиқаи меҳнатӣ ҳоси ҳама давраи инкишофи ҷамъият буд ва ҳаст. Одамон дар ҳама соҳаи ҳаёту ҷамъияташон ботинан бо ҳамдигар мусобиқа доштанд. Вале фақат Ҳокимияти Шӯравӣ мусобиқаро ба арсаи сиёсӣ баровард. Мақсади асосии ташкили ин мусобиқа тарбияи меҳнатӣ, баланд бардоштани маҳорат ва малакаи меҳнати коргарон, эстетикаи меҳнат, ёд додани таҷрибаи пешқадам, омӯзонидани техника, омӯзонидани бисёррихтисосӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, маоши синфи коргар ва ғайраҳо буданд. Яъне ташкили мусобиқа ҷанбаҳои иҷтимоӣ, маданӣ ва ҳатто сиёсӣ дошт. Мусобиқаи меҳнатӣ (сотсиалистӣ) аз соли 1935 сар карда характери умумихалқиро гирифта бо номи ҳаракати Стахановчигӣ машҳур гардид. А. Стаханов ангишткани Донбассе вазифаи харрӯзаи худро то 14

маротиба ичро мекардагӣ шуд ва тарафдорони зиёде дар ИҶШС пайдо кард. Аз ҷумла, дар Тоҷикистон пайравони ӯ дар қонҳои Қонсой-Умурзоқов, Муратов, Масленников, дар Шӯроб-Назаршо Назаршоев, Қаландар Тошбеков, дар заводи механикаи Душанбе--Богомоллов, дар чоҳҳои нафти-- "КИМ" -- Лягаев ва Кузнецов, депои Душанбе--машинист Максимов, комбинати шохибофӣи Хучанд - Бисоро Мараҷабова, Назокат Шоқирова, Алибоева, Устобоева, заводи пахтаи Душанбе--К. Якубов ва коргарон К. Норматов, И. Додобоев ва садҳо дигарон буданд, ки нақшаҳои худро 5-14 маротиба зиёд ичро мекарданд. Дар ҳаракати стахановчиғии солҳои 30-юм 100% синфи коргари тоҷик иштирок дошт. 60% иштирокчиён унвони стахановчиро гирифта буданд. Барои ба ин ном сазовор шудан коргар мебоист супориши солонан худро барзиёд ичро мекард. Дар комбинати шохибофӣи Хучанд соли 1936 514 стахановчиён кор мекарданд. Стахановчиён ҷамъомаду маҷлисҳо ва маҷваратҳои зиёде гузаронида, таҷрибаи худро дастраси умум мегардониданд. Ҳатто ба участкаҳои қафоманда гузашта онҳоро ба пешқадамон баробар мекарданд. Мусобиқаи меҳнати солҳои 30-юм на шиор, балки ҳаёти реалӣи синфи коргар буд. Муносибатҳои истеҳсолии сотсиализм саноати солҳои 30-юмро мустаҳкам ва устувор намуд.

г) Масъалаҳои иҷтимоии синфи коргар.

Ҳади масъалаҳои иҷтимоии синфи коргар ба ғайр аз тайёр кардани ҷои кору коргар боз ба ҷандин масъалаҳои дигар--баланд бардоштани дараҷаи маданӣ-техникии коргарон, баланд шудани шуурнокии сиёсии коргар ва фаъолгарди ӯ дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии ҷумҳурӣ, беҳ гардидани вазъияти моддии коргар ва ба сиёсати давлатӣ таъдил ёфтани амалигардонии ин масъалаҳо вобаста буд.

Масъалаи ба вуҷуд овардани ҷои кору бо коргарони касбӣ таъмин намудани истеҳсолот сиёсати давлатие буд, ки дар тамоми давран саноаткунонӣ давом кард. Дар тамоми солҳои 1928-1938 дар Тоҷикистон 30000 ҷои корӣ 15000 ҷой дар истеҳсолот ва тақрибан боз 15000 дар идора ва хизматрасонӣ ба вуҷуд оварда шуда буд. Акнун вазифа меистод, ки дараҷаи моддӣи техникийи онҳоро баланд бардошта шавад. Барои ин пеш аз ҳама бесаводиро дар байни коргарон барҳам додан лозим буд. Аз соли 1930 вазоратҳои дахлдори соҳаҳои саноат бо вазорати маориф шартномаҳо имзо намуда ба кушодани мактабу курсҳои маҳви бесаводии коргарон сар карданд. Дар солҳои 1929-1932 зиёда аз 20000 коргар мактабу курсҳои маҳви бесаво-

ди ро хатм карда буданд. Ин ба инкишофи муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ: китобхонаҳо, клубҳо, хонаҳои маданият сабаб шуд. Солҳои 1930-1938 дар Тоҷикистон 416 китобхонаи оммавӣ, 667 муассисаи клубӣ, 13 театр, 123 киноустановка, ҳазорҳо кунҷҳо ва ҷойхонаҳои сурх амал мекарданд.

Савод ва маърифатнокӣ синфи коргарро ба баланд бардоштани малакаи касбаш водор кард. Вай ба маҳфилҳои гуногуни техникӣ рафт. Ҳаракат барои аз худ кардани минимуми техникӣ ду зина дошт. Зинаи 1 барои коргарони нав ба кор омада ва зинаи 2 барои коргарони дар истехсолот кор карда истода муқаррар шуда буд. Минимуми зинаи 2 донишу малакаи зиёдеро талаб мекард. Коргароне, ки имтиҳон ба дараҷаи 2 месупориданд, баъди вақти кори ҳатмӣ дар ҷамъияти махсус - "Барои аз худ кардани техника" мехонданд. Дар Душанбе ин ҷамъият 19 курси таълимӣ ва 57 маҳфил, дар Хучанд қариб 90 курсу маҳфил доштанд. Зиёда аз 4,5 ҳ. коргарон аъзоёни ин ҷамъият буданд. Ин буд, ки шумораи баъзе ихтисосҳо--ҳаррот, челонгар, пармагар, мошинист, трактористҳо дар ҷумҳурӣ 6,7 баробар зиёд гардиданд.

Табиист, ки ин ҳама ба беҳшавии маишат ва аҳволи моддӣ коргар ҳам меовард. Ҳосилнокии меҳнати ӯ баланд, нормаҳои истехсоли иҷро ва маош зиёд мегардид. Дар солҳои 1929-1938 маоши синфи коргар аз 94 млн. сӯми соли 1928 ба 134 млн. дар соли 1934 ва ба 316 млн. дар соли 1936 расида буд. Маоши реалӣ солонан коргарни корхонаи саноатӣ аз 2857 сӯми соли 1934 ба 3637 сӯм дар соли 1936 расида буд. Яъне моҳе 238 сӯми ҳамон давраро ташкил меод.

Дар ин солҳо ба хизмати халқ 3 курорт - Оксикон, Ҳоҷа Обигарм ва Шаҳристон, даҳҳо истироҳатгоҳҳо, лагерҳои пионерӣ, боғчаҳои бачагона ба кор даромада буданд. Дар солҳои 1929-1938 синфи коргар 368 ҳ.м.кв. манзили истиқоматӣ гирифт. Хизмати тиббӣ фақат дар солҳои 1934-1937 167,3 млн. сӯм сарф кард. Ҷумҳурӣ дар солҳои 1934-1938 153 духтур, 41 касалхона ва амбулаторияи нав гирифта буд. Шумораи духтурон ба 396 нафару касалхонаҳою амбулаторияҳо ба 101 адад расида буданд. Яъне шароити маишии коргарон ҳаматарафа беҳ гардида истода буд.

САВОЛҲО:

1. Мусобиқан меҳнатиро шарҳ диҳед?
2. Шаклҳои асосии мусобиқаро номбар кунед?
3. Стахановчигиро шарҳ ва стахановчиёро номбар кунед?
4. Пешкадамони истехсолотро номбар кунед чӣ аҳамият дорад?

КОЛЛЕКТИВОНИДАНИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢ ДАР ҶШС ТОҶИКИСТОН

§19. Сиёсати шӯравии коллективонии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ва хусусиятҳои он

а) Тавсифи умумии масъала.

Мафҳум, мақсад ва сиёсати муттаҳидгардонии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки дар солҳои 20-30-юми асри 20 бо номи коллективонӣ машҳур буд, ҳамдигарро пурра мекунад.

Яъне муттаҳид кардани хоҷагиҳои яккадасти деҳқониро ба хоҷагиҳои дастаҷамъӣ (коллективӣ) истехсолӣ коллективонидани хоҷагии қишлоқ номида мешавад. Ин сиёсатро Ҳокимияти Шӯравӣ аввал ҳамчун назария, баъд ҳамчун амалия гузаронида буд. Яъне коллективонидан 3 зинаро аз сар гузаронидааст: (1918-1927), (1928-1932), (1933-1937). Давраи аввал--1918-1927 давраи ибтидои коллективонӣ буда, бештар бо номи кооператсиякунонӣ маълум аст, ки ҳам ислоҳоти замин ва ҳам таҷрибаи таъсиси хоҷагидорӣ шӯравиро дар шаклҳои хоҷагиҳои шахсӣ, давлатӣ ва коллективӣ иҷоравӣ дарбар гирифта, барои коллективонии саросарӣ замина тайёр кард: Декрет дар бораи замин қабул шуд, солҳои 1918-1921, 1921-1923 ислоҳоти обу замин гузаронида шуд ва хоҷагидорӣ шахсӣю, коллективӣ-тозҳо, артелҳо, коммунаҳо, совхозҳо барои интиҳоби оянда таҷриба карда шуданд. Яъне, солҳои 1918-1923 ин раванд бо қонуни низомномаҳо таъмин ва дар солҳои 1923-1927 ба таъсиси кооператсияҳои истеъмолий-кооператсияҳои мелiorативӣ сар карда шуд, ки қариб 100% хоҷагиҳои деҳқониро дарбар мегирифтанд, гузаштанд.

Солҳои 1928-1932 сиёсати коллективонӣ сараввал зерӣ шиори кооператсиякунонӣ давом ёфта аз кооператсияҳои истеъмолий ба кооператсияҳои истехсолӣ бо номҳои Пахта-Союз, кирмакпарварӣ, боғдорӣ, сабзавоткорӣ, чорводорӣ, галлакооператсия гузаштан сар шуд, ки то соли 1929 давом ёфт. Аз соли 1929 то соли 1932 сиёсати гузариш ба тозҳо, артел, совхоз, сотхоз ва коммунаҳо пеш гирифта шуд. Ин давра бештар бо номи коллективонии хоҷагии қишлоқ маълум аст. Солҳои 1933-1937 коллективонӣ зерӣ сиёсати сохтмони колхозӣ гузаронида шуд, ки шакли асосии онро барои Тоҷикистон ав-

вал тозҳо ва соли 1936 артелҳои хоҷагии қишлоқ доништа шуда буд. Соли 1937 бошад Устави намунавии артелҳои хоҷагии қишлоқ қабул гардид, ки тибқи он ҳама шаклҳои хоҷагии коллективӣ (тозҳо, артелҳо, коммунаҳо) колхоз (коллективное хозяйство) номида шуданд. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ, соли 1937 зиёда аз 60% хоҷагиҳои деҳқонии ҷумҳурӣ ба колхозҳо ҷалб шуда буданд. Аз ин рӯ, соли 1936 коллективонӣ умуман ва соҳтмони колхозӣ махсусан, галабакарда эълон шуда буд.

б) Принципиҳои асосии коллективонии хоҷагии қишлоқ.

Коллективонидани хоҷагии қишлоқ, яке аз руқиҳои соҳтмони социализм доништа мешуд. Ва то сар шудани сиёсати давлатии коллективонӣ (с.1929) дар Тоҷикистон 22 артели хоҷагии қишлоқ, 55 тоз ва якчанд совхозу (советское хозяйство) соҳхозҳо (социалистическое хозяйство) вуҷуд доштанд. Барои харҷи тезтар ҳал кардани масъалаи беҳбудии иқтисодӣ ва маиши деҳқонон, самаранок истифода бурдани замин, техника, агротехникаи хоҷагии қишлоқ ва ҳалли сиёсати аграрии шӯравӣ-- коллективонидани хоҷагиҳои яккадаст ба хоҷагиҳои коллективӣ зарур доништа шуд. Ва аз соли 1928 сар карда Ҳукумати Тоҷикистон ба амалӣ кардани ин сиёсат сар кард. Барои амалӣ кардани ин сиёсат шартҳои асосии коллективонӣ: принципи ихтиёрии ихтиёран ба колхоз дохил шудан ва принципи ихтиёрии интихоби шакли колхоз (тоз, артел, коммуна) эълон шуда буд. Барои Тоҷикистон шакли асосии коллективонӣ тозҳо (ширкати якҷоя коркарди замин) эълон шуда буд. Барои гузаронидани коллективонӣ шумораи калони агитаторону гузаронандагони коллективонӣ сафарбар шуда буданд. Аз ҷумла, 87 нафар аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳазорҳо аз ҳуди Тоҷикистон сафарбар шуданд. Коллективонидан ба маъракаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣ табдил ёфт. Ин сиёсат хусусиятҳои умумӣ ва хоси коллективонии Тоҷикистонро муайян кард, ки инҳоанд:

1. -гуногуншаклӣ ва дар мӯҳлат дарозтар гузаронидани ин маърака (Дар водихон пахтакор таъсиси артелҳои хоҷагии қишлоқ ва дар қисмати кӯҳистон ба Тозҳо гузаштанро дар назар дошт);

2. Суест будани таъсири кулак ба ҳайати иҷтимоии деҳоти тоҷик (Аксарияти деҳқонони тоҷикро батрақон, камбағалон ташкил медод). Дар ҳолате, ки дар Россия аксарияти деҳқононро миёнаҳолон ташкил медоданд. Ин ҳолат, агар аз як тараф ба суръатёбии коллективонӣ сабаб шуда бошад, аз тарафи дигар бетараф гузоштани миёнаҳолон дар хоҷагиҳои галла ва чорвопарварии кӯҳӣ суръати кол-

лективониро суе мекард. Ин хусусиятҳо ба рафти коллективонӣ таъсири манфии худро расонд. Ба органҳои маҳаллӣ ва болоии шӯравӣ лозим буд, ки вақт ва харчи зиёдати ро сарф намояд.

в) Азнавсозии сотсиалистии хоҷагии қишлоқ қисми таркибии коллективонӣ.

Азнавсозии сотсиалистии хоҷагии қишлоқ қисми таркибии нақшаи давлатии сохтмони сотсиализм дар мамлакат буд, ки мақсади асосии он барҳам додани моликияти хусусӣ бо роҳи таъсис додани моликияти колхозӣ-кооперативӣ-коллективӣ (ҷамъиятӣ) буд. Сабаби асосии пеш гирифтани сиёсати коллективонии хоҷагии қишлоқро ин қудрат надоштани хоҷагиҳои шахсӣ бо ашён хоми хоҷагии қишлоқ таъмин кардани саноати тараққӣ кардаистодаи шӯравӣ буд. Ин ҳолатро дида синфи коргар ва корхонаҳои саноатие, ки бо ашён хоми хоҷагии қишлоқ кор мекарданд ва ё талаботҳои истеҳсолию истеъмолии худро қонеъ мегардониданд, хоҷагии қишлоқро ба шефӣ гирифтанд. Шаҳр деҳаро бо техника, молҳои саноатии ниёзи мардум ва хоҷагии қишлоқ бошад, саноатро бо хӯрокворӣ ва ашён хоми саноатӣ таъмин карданро ба ўҳда гирифтанд. Аввалин чунин шартномаи тарафайн байни коргарони саноати бофандагӣ ва пахтакорон ноябри соли 1929 баста шуда буд. Баъдтар ин намуди шартномаҳо тамоми соҳаҳои хоҷагии қишлоқро фаро гирифта буд. Вале бе коллективонидани хоҷагии қишлоқ ин шартҳоро иҷро кардан мумкин набуд. Яке аз душвориҳои коллективонӣ дар Тоҷикистон ин гуногунсоҳа будани хоҷагии қишлоқ ва дар дараҷаҳои гуногуни иҷтимоӣ қарор доштани деҳқонон буд. Нохияҳои гуногуни Тоҷикистон ба соҳаҳои гуногуни хоҷагӣ машғул буданд. Дар шимолӣ Тоҷикистон зироаткорӣ ва чорводорӣ, дар Помир чорводорӣ ва зироаткорӣ, дар Марказ ва Ҷануб зироаткорӣ ва чорводорӣ, соҳаҳои асосӣ бошанд ҳам, дараҷаи якхелаи тайёрии гузаштан ба хоҷагии коллективиро надоштанд. Дар шимолӣ Тоҷикистон дар рафти ислоҳоти обу заминӣ солҳои 1925-1927 ба заминдорни феодалий хотима дода шуда буд. Вале ин ислохот Марказу Ҷануби ҷумҳуриро фаро нагирифт. Аз ин рӯ, то ибтидои соли 1929 ханӯз ҳам асоси хоҷагидорниро моликиятдорни шахсӣ ба замин ташкил дода то 1 сентябри соли 1929 ҳамагӣ 1,5% хоҷагиҳо коллективонида шуда буданду халос.

Барои тезонидани ин суръат соли 1928 дар ҷумҳури 4 МТС дорон 41 трактор дошта: дар Арал, Шаҳритус, Шаҳринав ва Сарои Камар ба кор сар карданд. Коллективонидан ба маъраки сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданияи Давлати Шӯравӣ табдил ёфт. Дар қорни гузаро-

нидани коллективонии оммавии хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ тадбирҳои сабук кардани андозҳо, қарз додан, ба заминҳои нав муҳоҷир кардан, сохтмонҳои иншоотҳои обҷорӣ, бо техникаи нав таъмин намудани пеш аз ҳама колхозҳо ва умуман хоҷагии қишлоқ аҳамияти калон доштанд.

Коллективонӣ ҳамчун сиёсати давлатӣ дар Тоҷикистон аз соли 1928 оғоз гардида, аз қарори дар бораи дар солҳои 1928-1929 ташкил додани 48 колхоз оғоз гардид. Барои амалӣ кардани ин нақша февралӣ соли 1928 дар ҚМШС Тоҷикистон Комиссияи марказии колхозӣ ва дар округи Хучанд-Шӯрон округии колхозӣ таъсис дода шуда буд. Комиссияи марказии колхозии Тоҷикистон дар рафти кишти баҳорини соли 1929 нақшаи сохтмони колхозиро тағйир дода, акнун шумораи колхозҳои бунёдмешударо 132 адад муқаррар кард. Барои мутамаказонидани роҳбарии ин раванд, Комиссияи марказии колхозӣ ба Колхозсентр табдил дода шуд. 1 октябри соли 1929 дар ҷумҳурӣ 209 колхоз вучуд дошт, ки 2888 хоҷагиҳои деҳқонии ҷумҳуриро дар бар мегирифтанд. Колхозҳои соли 1929 10-15 га замини қорам доштанд. Дар колхозҳо ҳамагӣ 252 аспи қорӣ ва 213 барзаговии ҷуфтӣ мавҷуд буд.

Охири соли 1929 ба Тоҷикистон миқдори зиёди техникаи хоҷагии қишлоқ ворид гардида, соҳа акнун дорои 55 трактор, 600 ҷигитпошак, 15 тухмипошаки ғалладона, 2500 плуг қариб 2000 сихмола гардида буд. Ҳамин буд, ки дар се моҳи охири соли 1929 ба колхозҳо зиёда аз 1500 хоҷагиҳои деҳқонӣ дохил шуда буданд. Декабри соли 1929 қарор "Дар бораи плани сохтмони колхозӣ барои солҳои 1929-1930" баромад, ки ёрии ҳамаҷониба ба колхозҳоро пурзӯр кардан, ёрии техникӣ ва додани имтиёзҳо дар истифодаи техникаи МТС-ҳо, пардохтани андози замин, тайёр кардани мутахассисони соҳаи хоҷагии қишлоқ дар назар дошта шуда буд.

Ин ҳама ҷорабиниҳо ба он овард, ки дар рафти кишти баҳорини соли 1930 миёнаҳолон ҳам майл ба колхозҳо карданд. Ҳаракати колхозӣ дар аксари ноҳияҳои пахтакор хусусияти оммавию гирифт. Ин равандро ба назар гирифта, барои кӯмак расонидан ба сохтмони колхозӣ ҳукумат 150 нафар коргаронро ба деҳот фиристод. Аз 150 нафар 87 нафарашон аз ҷумҳуриҳои дигар, аз ҳисоби "25 ҳазор нафариён"-и ИҶШС буданд. Аз ин 87 нафар 66 нафарашон ба қорҳои роҳбарӣ ва 21 нафарашон ба деҳот фиристода шуда буданд. Аз сабабе, ки ин 25 ҳазор нафар шахсони муваққатӣ буданд ва бояд боз ба ватанашон бармегаштанд, мӯҳлати дар Тоҷикистон мондани онҳо

ба мӯхлати гузаронидани коллективонӣ вобаста буд. Аз ин рӯ, онҳо ҳарчи тезтар гузаронидани коллективониро пеш гирифта, принципҳои асосии он - ихтиёрӣ ва интихоби шакли колхозиро вайрон карданд. Ба ҷои ихтиёрӣ маҷбурқуниро ва ба ҷои таъсиси тозҳо артел коммунаҳоро раво донистанд. Бо роҳи зӯрӣ коллективонидан ба сӯи қасдҳо овард. Аз дасти бою кулакҳо раиси ҳукумати ноҳияи Кӯктош Зайнаббӣ Қурбонова, дар Конибодом коммунист Р.Ҷамробоев, дар Шаҳринав раиси колхоз Мирзо Ризо, аз "биступанҷ ҳазорнафарӣ" Г.К.Безгин ва даҳҳо дигарон кушта шуда буданд. Вале суръати коллективонӣ бебозгашт буд. То майи соли 1930 13,1% хоҷагиҳо муттаҳид шуда буданд, ки 11,6% заминни қорамро дар ихтиёр доштанд. Шакли асосии коллективонӣ ба мисли соли 1929 Тозҳо эълон шуда Устави намунавии тозҳо (ширкат онд ба коркарди умумии замин) қабул ва нашр карда шуд, ки хусусиятҳои муҳим ва асосии ширкати коркарди умумии заминро муайян намуд. Дар ширкат (тоз) меҳнат ва замин умумӣ карда шуда буд. Баъдтар ба Устав тадбирҳои дуруст ба роҳ мондани фаъолияти хоҷагӣ ва баланд бардоштани даромади онро дохил намуданд. Барои амалии ин тадбирҳо соли 1931 соли Тозҳо эълон шуда буд. Барои ин чандин маъракаи сиёсӣ: аз ҷумла думоҳагии коллективонӣ (1930-1931), маъракаи ташкилии мустақамқунии колхозҳо (1931) гузаронида шуда буд. Дар натиҷа, то охири соли 1932, дар ҷумҳурӣ 2554 хоҷагии коллективӣ таъсис дода шуда буд, ки 45% хоҷагиҳои камбағалону миёнаҳолонро муттаҳид мекард. Дар пахтакорӣ бошад коллективонӣ 75% хоҷагиҳои деҳқониро фаро гирифт. Ҷумҳурӣ дорони 19 МТС бо 1284 трактор ва ҳазорҳо олоти дигари хоҷагии қишлоқ гардида буд. Як давраи томи сиёсати коллективонии хоҷагии қишлоқ ба охир расида, давраи дигари он - сохтмони колхозӣ сар шуд.

г) Сохтмони колхозӣ.

Аз баҳори соли 1932 сар карда дар ИҶШС ва Тоҷикистон сиёсати сохтмони колхозӣ сар шуд, ки нисбат ба сиёсати коллективонии солҳои 1929-1932 фарқ дошт. Колхозҳои нав таъсисёфта бояд кооператсияҳои сотсиалистии хоҷагии қишлоқ мешуданд. Онҳо дар асоси моликиятдорин кооперативӣ-колхозӣ, ки ҳаракати сотсиалистии хоҷагидориро касб мекарданд, ташкил дода мешуданд. Барои таъсиси чунин колхозҳо ташкилотҳои махсус - шӯъбаҳои сиёсӣ таъсис дода шуд. Дар ҷумҳурӣ 34 шӯъбаи сиёсӣ таъсис ёфта буданд. Аксарияти шӯъбаҳои сиёсӣ дар назди МТСҳо (стансияҳои мошинӣ-тракторӣ) таъсис ёфта буданд. Вазифаи шӯъбаҳои сиёсӣ аз таъсиси колхоз ва аппарати он - правленияи колхоз,

ба роҳ мондани кори ҳисобу китоб ва фаъолияти ҳама сохтори колхозӣ иборат буд. Ин шӯъбаҳо дар назди МТС-ҳо аз феврал то октябри соли 1933 амал карда, баъд ҳамчун шӯъбаҳои хоҷагии кишлоқ ба ҳайати комитетҳои ҳизбии ноҳиявии ҲК Тоҷикистон ҳамроҳ карда шуданд. Фаъолияти худро на ҳамчун шӯъбаи сиёсӣ, балки ҳамчун шӯъбаи хоҷагии кишлоқ то соли 1991 давом доданд.

Дар солҳои 1933-1936 дар сохтмони колхозӣ тағйиротҳои ҷиддӣ ба амал омад. Аввалан, шакли колхозҳо Тоғ-ҳо эълон шуданд. Чунки Тоғ-ҳо фақат меҳнату замиро муттаҳид мекарду халос. Ин шакли колхозҳо барои деҳқони тоҷик маъқул ва фаҳмо буд. Сониян, сиёсати кулакро ҳамчун синф барҳам додан нею, зӯран молу амволи қорнашро ба фурӯш гузошта онро харида ба деҳқонон дода мешуд. Дар минтақаҳои пахтакорӣ бошад, аксаран кулак барҳам дода шуд. Дар назди кулак шартҳои зерин гузоштанд:

1. - молу амволи меҳнатӣ ва заминашро ба арзиши муайян ва қарз ба колхоз фурӯхта худашон аъзои колхоз шаванд;
2. - 4 га замин гирифта хоҷагии худро ташкил диҳанд.

Баъзе кулакҳо шартҳои авваларо қабул карданд. Ҳатто раиси колхоз ҳам шуданд. Қисме розӣ шуданд, ки 4 га замин гиранду хоҷагии мустақилонаи хусусӣ дошта бошанд. Вале қисме аз кулакҳо на шартӣ яқум ва на шартӣ дуҷумро қабул накарданд. Давлат онҳоро кулак қунонд. Яъне молу мулкашро мусодира ва худашро ба минтақаҳои муайяншудаи бадарғақунӣ бадарға карданд. Чунин минтақаҳо дар Тоҷикистон водии Вахш, асосан Арал, Ҳоҷамастон ва Сибири Қутби Шимол буданд. Соли 1933 дар Тоҷикистон Устави намунавии тоғҳо ҷорӣ карда шуда буд. Соли 1933 ёрии техникӣ, агрономӣ ва дигар хизматҳои методӣ ва ёридиҳини шӯравӣ ба деҳқонони ба коллективҳои меҳнатӣ дохил буда зиёд ва ҳосилнокии заминҳои колхозҳо ба колхозчиёни онҳо даромади қалон меёдагӣ шуданд. Ин ҳолат ба хоҷагиҳои яккадаст бетаъсир намонданд. Дигар ин ки мурочиати деҳқонони колхозӣ аз минбари анҷумани I колхозчиёни пешқадами ҷумҳурӣ ба деҳқонон (август соли 1933), ҷорӣ гардидани тариқи тақсими ҳаққи меҳнат аз рӯи рӯзи меҳнат, ки ба барҳам задани баробармуздгирӣ оварда буд ва ҷорабиниҳои зиёде аз қабилӣ мубориза бо кулак ва сиёсати сохтмони колхозиро пеш гирифтани ҷумҳурӣ соли 1933 қариб 60% хоҷагиҳо муттаҳид шуда буданд.

Соли 1934 коллективонӣ давом ёфт. Баъзе воқеаҳои зӯроварӣ ба деҳқонон зуҳур ёфтанд. Инро ба назар гирифта, апрели соли 1934 КИМ РСС Тоҷикистон Комиссияи махсусро барои санҷидани мак-

губҳои шикоятин деҳқонон ташкил дод. Ин Комиссия ҳазорҳо хоҷагиҳои деҳқониро аз қашада гирифтани молу мулкшон, ки мутасаддиёни ноҳияву ҷамоатҳо ташкил медоданд, Ҳимоя кард. Вале ҳоло ҳам ҳиссаи хоҷагиҳои ба колхоз дохил нашуда зиёд буд. Ба раванди коллективонӣ қарори анҷумани II колхозчиёни пешқадам (феврالی соли 1935) ва қабули Устави нави намунавии ТОЗҲО, ки марти соли 1935 қабул шуда буд, суръат бахшиданд. Баробари Устави Тозҳо ҳамчунин муҳокимаи Устави намунавии артелҳои хоҷагии қишлоқ ҳам давом мекард ва онро баъзе хоҷагиҳо қабул карда буданд. Ин Уставҳо бо дараҷаи коллективонида шудани хоҷагиҳо фарқ мекард. Тозҳо фақат заминро меҳнатро муттаҳид мекарда бошад, дар артелҳо замин, меҳнат ва воситаҳои истеҳсоли ҳам муттаҳид буд ва боз имтиёзҳо ҳам дошт. Аз ҷумла, ба артелҳо ҳуқуқи нигоҳ доштани миқдори муайяни чорво ҳам дода шуда буд. Ин бартарӣ ва ба артелҳо додани акти давлатии якумра истифода бурдани замин Тозҳо ба артелҳо овард. Аввалин чунин актро дар Тоҷикистон артели "Сотсиализм"-и Хучанд гирифта буд. Дар соли 1937 дар Тоҷикистон коллективонии хоҷагии қишлоқ ба охир расида буд. Ба колхозҳо 89,9% хоҷагии деҳқонӣ (дар пахтакорӣ 94,9%) муттаҳид шуда буданд, ки 98,3% замини қорамро дар ихтиёр доштанд. Асоси ин гузоришро механикони хоҷагии қишлоқ ташкил дода буд. Фақат дар солҳои 1933-1937 ба ҷумҳурӣ 2532 трактор оварда шуда буд. Агар соли 1932 Тоҷикистон 19 МТС дошта бошад, соли 1933-23 ва соли 1937-43 МТС дошт. Акнун МТСҳо дорон 3217 трактор, 386 автомобили борқаш, 44 комбайн ва ба миқдори зиёд тухмипошакҳо, барана, ғаллақубакҳо ва дигар намуни техника буданд. Агар соли 1930 ягон колхозии ҷумҳурӣ соҳиби автомашина набошад, соли 1937 колхозҳо соҳиби 380 автомашина буданд. 20 совхозии ҷумҳурӣ соҳиби 460 трактор, 19 комбайни ғалладаравӣ ва 97 автомашина буданд. Солҳои 1933-1937 азнавсозии сотсиалистии хоҷагии қишлоқ ҳам асосан ба охир расида буд.

Пӯғати истилоҳот

1. Коллективонии хоҷагии қишлоқ-сиёсат, мафҳуми сиёсӣ ва ҷоранинҳои махсуси Давлати Шӯравӣ буд, ки дар Тоҷикистон аз соли 1917 то солҳои ибтидои 40-ум гузаронида шуда буд. Коллективонии хоҷагии қишлоқ қисми таркибии ғалабаи сотсиализм дар деҳот буда, зина ба зина гузаронида шуда буд. Коллективонӣ то соли 1927 ҳамчун раванди табиӣ ислоҳоти аграрии Давлати Шӯравӣ ва солҳои 1929-1932 ҳамчун сиёсати ба хоҷагии коллективӣ ҷалб кардани деҳқонони яққаласт ва солҳои 1933-1937 ҳамчун сохтмони колхозӣ гузаронида шуда буд. Вале ҳамчун мафҳум ва сиёсат солҳои 1928-1937-ро дарбар мегирифт.

Коммуна гуфта дар шароити Тоҷикистон як намуди колхозхоро гӯянд, ки солҳои 1918-1933 таъсис дода шуда буданд ва шакли олии хоҷагиҳои коллективии хоҷагии кишроқро ташкил мебуд. Дар "Коммуна" ҳама чиз: замин, асбобу анҷоми корӣ, хонаҳои истиқоматӣ, чорво, паррандаҳои маҳсулдиҳанда, пасандозҳо муттаҳид карда шуда буданд.

3. Соҳхоз-совхоз гуфта як намуди хоҷагиҳои давлатии деҳотро- дар солҳои 1918-1945 гӯянд, ки дар он ҳама чиз, замин, олоқи меҳнат, тухмӣ ҳама аз давлат буда дар он меҳнат муттаҳид карда шуда, деҳқонон ба ивази меҳнаташон маош бо натура ва пул мегирифтанд.
4. Сотхоз-сотхоз ҳам як намуди хоҷагии давлатии деҳот буда дар он ҳама чиз: замин, дроқи меҳнат, пасандозҳои ҷудоӣ муттаҳид гардонда шуда буданд. Дар Тоҷикистон ин намуди хоҷагиҳои деҳқонӣ дар солҳои 20 ва аввали 30 вучуд дошта, дар рафти коллективонӣ ба колхозу совхозҳо омезиш ёфтанд.
5. Таксироти милли-марзии Осиеи Миёна-таксироти марзии солҳои 20-уми асри XX-ро гӯянд, ки онро дар се давра: 1919-1920, 1921-1924 ва 1925-1929 гузаронидаанд. Ташаббускори давраи аввалаш Давлати Шӯравӣ буда, мақсадаш ба худудҳои миллии ҷудо кардани РАСС Туркистон буд. Ба ин сиёсат даст задани давлат аз моҳияти синфӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва табиати худ Давлати Шӯравӣ мебаромад, ки он дар таъсисёбии ҶШФСР зухур ёфта буд. Дар давраи дуюм ҳам ташаббускор Ҳукумати Шӯравии Марказ буда ҳукуматҳои маҳаллӣ онро қабул карданд. Мақсад аз таксироти солҳои 1921-1924 ба вучуд овардани ҷумҳуриҳои миллии дар Осиеи Миёна буд, ҷуқи се ҷумҳурии минтақа номи ягон халқи ин кишварро падоштанд. Натиҷааш таъсисёбии ҷумҳуриҳои Шӯравии нав-ҶШС Туркменистон, ҶШС Ёзбекистон, ҶМШС Қирғизистон, ҶМШС Тоҷикистон ва вилояти Мухтори Қара- Қирғизистон (Қирғизистони кунунӣ) таъсис ёфта буданд.
Давраи сеюми таксирот солҳои 1925-1929-ро дарбар гирифта, ташаббускоронаш асосан ҶМШС Тоҷикистон, Вилояти Мухтори Қара-Қирғизистон ва ҶМШС Қирғизистон буданд. Натиҷааш таъсисёбии ҶШС Тоҷикистон, ҶМШС Қара-Қалпокистон гардида буд.
6. ТООЗ (Товарищество по общественной обработке земли)-рифоқатгарии байни-ҳамдигарии коркарди заминро гӯянд, ки солҳои 1918-1937 вучуд доштанд. Тоз инчунин як намуди хоҷагидорӣ коллективӣ (колхозӣ) буда, шакли оммавитарии колхозҳои солҳои 1921-1932 буд. Хусусияти хоси Тозҳо оддигӣ он буд. Дар Тозҳо ба ғайр аз муттаҳидшавии меҳнат ҳама чиз шахсӣ буд. Деҳқонони дар Тозҳо муттаҳидшуда ба тариқи ҳашар дар киштукори саҳроӣ иштирок мекарданд. Шартҳои кор ва таксироти маҳсулот дар низоминомаҳои Тозҳо, ки аз соли 1923 вучуд доштанд зикр ёфта буданд.

САВОЛҲО:

1. Мафҳуми коллективониро фаҳмонед?
2. Сиёсати коллективонии шӯравиро шарҳ диҳед?
3. Принципиҳои коллективониро номбар кунед ва шарҳ диҳед?
4. Шаклҳои колхозҳои ибтидоӣ коллективониро номбар кунед ва шарҳ диҳед?
5. Качравии сиёсати коллективониро номбар кунед?
6. Аҳамият ва камбудии коллективониро шарҳ диҳед?
7. Ҳазорнафарчӣ кӣҳо буданд ва ҷӣ кор мекарданд?
8. Кулакҳо кӣҳо буданд ва ҷӣ тавр хоҷагии онҳоро бартан доданд?

§20. Соҳаҳои асосии хоҷагии қишлоқ дар давраи коллективонӣ.

а) Пахтакорӣ.

Пахтакорӣ дар иқтисодиёти деҳоти тоҷик маҳз дар давраи шӯравӣ мақоми хоса пайдо кард. Пахта ба ашёи хоми стратегӣ ва саноатӣ табдил ёфт. Тоҷикистон ба яке аз минтақаҳои асосии истеҳсоли пахта дохил карда шуд. Ин буд, ки истеҳсолкунандагони пахта аз ҳама гуна имтиёзҳои давлатӣ бархурдор буданд. Вале бе маблағгузориҳои калон ин соҳаро ба дараҷаи даркорӣ инкишоф додан мумкин набуд.

Пешомади инкишофи пахтакории Тоҷикистон дар нақшаи панҷсолаи якум барои солҳои 1928-1929 ва 1932-1933 дарҷ гардида буд. Ба нақша гирифта шуда буд, ки истеҳсоли пахта дар ҷумҳурӣ ба 80.000 т. расонда шавад. Барои ин шабакаҳои обёриро вучуддошта васеъ ва пурра карда шуда, шабакаи обёри Вахш-канал магистралӣ Вахш, ки зиёда аз 94000 га заминро обшор мекард, сохта ба қор андохта мешуд. Дар сохтмони ин иншоот тамоми мамлакат иштирок дошт ва ба ёрию мадади ҳукумати Умумииттифоқ ва ташкилотҳои корхонаҳои саноатии ИҚШС сохта шуда буд. Дар сохтмони канали магистралӣ Вахш мутахассисҳои хориҷӣ ҳам иштирок доштанд. Барои сохтмони ин иншоот 155,5 млн. сӯм сарф шуда буд. Тавассути ин канал водии Вахш ба маркази истеҳсоли пахтаи маҳинаҳои шӯравӣ табдил меёфт. Соли 1929 дар водӣ маркази тадқиқотии пахтакорӣ таъсис ёфта ба ихтирои навҳои нави пахта сар карда шуда буд.

Давлат барои хоҷагиҳои яккадаст ва коллективии пахтакор имтиёзҳо муқаррар намуда, истеҳсоли пахтаро сол то сол зиёд мекард.

Тоҷикистон соли 1927 - 27 ҳ.т., соли 1928 - 38,6 ҳ.т., соли 1929 - 37,1 ҳ.т. ва соли 1932 - 48,9 ҳ.т. пахта истеҳсол карда буд.

Дар Тоҷикистон солҳои 1925-1928 аз ҳар як га то 7 сентнерӣ ҳосил рӯёнда мешуд.

Вале солҳои 1929-1932 ҳосилнокии пахта 4,1 сентнерӣ аз га ташкил дод, ки сабабаш бетачрибагии пахтакорон дар давраи гузариш ба хоҷагии коллективӣ буд. Ҷумҳурӣ соли 1928-52,2 ҳ.га ва соли 1932 - 119,6 ҳ.га пахта кишт карда буд. Соли 1935 ҷумҳурӣ 80555 т. пахта истеҳсол карда буд. Соли 1936 нақша 151,4% иҷро шуда буд. Соли 1937 бошад, ҷумҳурӣ 178,4 ҳ.т. пахта истеҳсол карда дар мамлакат 2-умин ҷумҳурии пахтакор гардида аз рӯи ҳосилнокӣ ба ҷои 1-ӯм баромада буд. Соли 1938 ҷумҳурӣ 183 ҳ.т. пахта истеҳсол кард.

Пахтакорӣ на фақат ҳамчун соҳаи асосии истеҳсолии водихои Тоҷикистон, балки сердаромади деҳқонони колхозӣ гардида буд. Аввалин колхозҳои миллионери ҷумҳурӣ колхозҳои пахтакор буданд.

б) Ғаллакорӣ.

Ғаллакорӣ яке аз соҳаҳои асосии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон буд ва то соли 1929 истеҳсоли он ба дараҷаи пеш аз инқилобӣ расонида шуда буд. Соли 1913 дар ҳудуди Тоҷикистон тақрибан 200-202 ҳ.т. ғалла истеҳсол мешуд. Дар солҳои 1929-1932 кишти ғалладона 143 ҳ. га зиёд шуда акнун 573,7 ҳ.га-ро ташкил меод. Ҷумҳурӣ 383,3 ҳ.т. ғалла истеҳсол карда буд. Дар солҳои 1933-1937 кишти ғалла зиёд нашуд, вале ҳосилнокии он зиёд шуд. Аз ҳар як га гандум 9,6 сентнер ва аз ҷав 10,5 сентнерӣ ҳосил мерӯнданд. Ҳол он, ки соли 1932 таносуби ҳосилнокӣ 7,3 ва 7,7 сентнерӣ буд. Истеҳсоли ғалла соли 1937 ба 488,1 ҳ.т. расонида шуда буд. Истеҳсоли ғалла барои он тамоили бемайлон зиёдшавиро гирифт, ки кишти ғаллаи обӣ то рафт кам мешуду кишти ғаллаи лалмӣ то рафт зиёд. Ёвон, Данғара, Фарҳор, тамоми ноҳияҳои кӯҳии ҷумҳурӣ ғаллаи зиёде кишт мекарданд. Вале солҳои 1938-1940 истеҳсоли ғалла тамоили камшавиро гирифт. Ҷумҳурӣ соли 1939 325 ҳ.т. ғалла истеҳсол карда буд.

в) Чорводорӣ.

Дар солҳои 20-ум дар Тоҷикистон чорводорӣ ҷамъиятӣ қариб, ки набуд. Фақат дар охири солҳои 20-ум, дар ибтидои гузариш ба коллективонӣ, ба хотири ташкил додани артелҳои хоҷагии қишлоқ ба аъзоёни он иҷозат дода шуда буд, ки миқдори муайяни чорво ҳам дошта бошанд. Вале чорводорӣ шахсӣ дар раванди коллективонӣ рӯ ба камшавӣ ниҳод. Сабабаш ташвиқоти нодурусти бою душманони Ҳокимияти Шӯравӣ буд, ки гӯё сохтмони коллективӣ ба ҷамъиятигардонии чорво меоварда бошад. Ин ташвиқот замина дошт. Баъзе масъулони коллективонӣ чунин карда буданд. Ин ба он оварда буд, ки дар ибтидои солҳои 30-юм дар ҷумҳурӣ саршумори чорвои ҷамъиятӣ хело кам шуда буд. Чорвои калони ҷамъиятӣ 41,6% ва чорвои хурд 48,1% кам шуда буд. Ташкили сектори сотсиалистии чорводорӣ фақат аз соли 1931 сар шуда буд. Аввалин фермаи чорводорӣ соли 1932 ташкил шуд. Фермаҳо асосан дар назди артелҳо ва Тозҳои совхозҳо буданд. Сектори сотсиалистии чорводорӣ 43% ҳаҷми умумии чорводориро ташкил меод.

Дар солҳои панҷсолаи дуюм (1932-1937) ба инкишофи чорводорӣ аҳамияти калон дода, колхозу совхозҳои нави чорводорӣ таъсис дода шуданд. Барои зиёд кардани саршумори чорвои ҷамъиятӣ ёриш кало-

ни давлатӣ расонида мешуд. Аз ҷумла, соли 1935 колхозҳо аз давлат 6292х. ва колхозчиён 2497 х. сӯм барои харидани чорво ёрӣ гирифта буданд. Давлат барои сермахсул ва солим гардонидани чорводорӣ муассисаҳои васеи хизмати зоотехникӣ ва зооветеринаро ба роҳ монд. Ин буд, ки дар солҳои 1933-1937, мутаносибан чорвои қалони шохдор аз 336,1 х. сар ба 500,1 х сар чорвои хурд аз 763,6х сар ба 1634,9х. сар расида буд. Ҷумҳурӣ дар соҳаи чорводорӣ хело пеш рафта буд.

Солҳои 1937-1940 чорводорини ҷамъиятӣ боз мустаҳкамтар шуд. Соли 1940-1941 тариқи нави тайёр кардани маҳсулоти чорводорӣ ҷорӣ гардид. Маҳсулоти чорводорӣ аз хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ва шахсӣ аз рӯи миқдори заминҳои ба онҳо вобаста шуда, ба сари ҳар 100га муқаррар ва контракт (шартнома) карда шуда буд. Акнун ҳаман хоҷагиҳои деҳқонӣ (хоҳ пахтакор бошаду хоҳ ғаллакор ва ғ.) маҷбур буданд, ки ақалан ду фермаи чорводорӣ дошта бошанд. Як фермаи молӣ ва як фермаи ширӣ. Хоҷагиҳои коллективӣ ба давлат андози заминро барои нигоҳ доштани чорво дар шакли натура (гӯшт, пӯст, пашм, раған, шир) меодагӣ шуданд. Ин сиёсат хоҷагичоро маҷбур мекард, ки чорвои муайяне дошта бошанд. Барои ба ин мақсад расидан давлат ба хоҷагиҳо аз ҷумҳуриҳои дигар чорвои зиёде харидорӣ карда, баъзе ноҳияҳоро аз адои андози гӯшту пӯст озод карда буд, то ки саршумори чорво зиёд шавад. Ин сиёсат ҳавасмандии хоҷагиҳои коллективӣ ва шахсиро зиёд кард.

г) Боғдорӣ.

Тоҷикистон боғҳои зиёди наздиҳавлигӣ ва пуштакӯҳӣ дошт. Агарчи қисме аз онҳо дар солҳои 20 хароб шуда буданд, дар ибтидои коллективонӣ дар натиҷаи, ки гӯё ҳаман боғҳо колхозӣ - давлатӣ гардонда мешуда бошанд ва сиёсати нодурусти андози шуравӣ нисбат ба боғҳо аксарияти онҳо буррида шуданд ва ё аз обмонию нигоҳубин монда хушкунобуд шуда буданд. Дар солҳои 1933-1937 ба ин соҳа аҳамият дода сиёсати тафриқавии (дифференциалии) андозро ба боғу тоқпарварӣ ҷорӣ намуда, майдони боғотро тақрибан 60,7% зиёд карда, ба 24,6 х га расонида шуд.

Боғдорӣ бештар дар шимолӣ Тоҷикистон авҷ гирифт. Зардолую ангури Тоҷикистон дар бозори умумипиттифок ва хориҷа харидори зиёде дошт. Ҷумҳурӣ соҳиби 9 совхозии боғдорӣ буд.

Баробари инкишофи боғдорӣ ва ангурпарварӣ кадрҳои даркорӣ ҳам дар донишқадан махсуси Хӯҷанд - донишқадан боғу - тоқ ва сабзавотпарварӣ тайёр карда мешуданд. Давлат ҳам ёри худро дарег

Бинои КИМ ҶШС Тоҷикистон (с.1936)

намедошт. Боғдориро бо нуриҳо ва доруҳои даркорӣ таъмин мекард. Боғдорӣ ба як шохани махсуси истеҳсолоти маҳсулоти хӯрокворӣ ва саноатӣ умуман табдил ёфта буд. Дахҳо заводҳои шаробкашию шарбатбарорӣ сохта шуда буданд.

д) Кирмакпарварӣ.

Дар солҳои 30-юм кирмакпарварӣ ба яке аз соҳаҳои даромадноки хоҷагии халқ табдил ёфт. Дар ҷумҳурӣ ду корхонаи калони шохибӯӣ - дар Хучанду Душанбе сохта шуда буданд, ки ашёи асосии коркардашон пилла буд. Барои ҳамин ҳам дар солҳои 30-юм шумораи деҳқонон ва хоҷагӣҳое, ки ба ин соҳа рӯ оварда буданд, хеле зиёд гардид. Истеҳсоли пилла соли 1932 агар 619550 кг таъкил карда бошад, соли 1937 истеҳсоли он ба 1360797 кг расид. Ҳосилнокии он аз ҳар як қуттӣ (10 гр) 11,4 кг соли 1932 ба 34 кг дар соли 1937 расида буд. Кирмакпарварӣ дар ҳама минтақаҳои Тоҷикистон паҳн гашт. Пештар дар Помир ва Ҷануби Маркази ҷумҳурӣ он характери саноатӣ надошт. Солҳои 1938-1939 ин соҳа боз бештар инкишоф ёфта буд.

е) Раванди ташаккулиҳои музди (ҳаққи) меҳнати колхозчиён.

Дар деҳоти Тоҷикистон сохтору андозаи ягонаи музди меҳнат вучуд надошт. Баъзе колхозҳо музди меҳнатро аз рӯи принциби шумораи хӯрандаҳо, баъзеи дигар аз рӯи меҳнати сарфшуда, дигаре аз рӯи ҳиссаи ба колхоз гузоштаи деҳқон тақсим мекард. Аз соли 1932

Бинои Президиуми Шӯрои Олии ҶШС
Тоҷикистон (с. 1939)

сар карда воситаи асосии тақсими даромад рӯзи меҳнат ва нормани иҷрокарда гардид. Иштирокдар корҳои саҳроӣ ба тариқи бригадавӣ сурат мегирифт. Устави намунавии тозҳо ва артелҳои хоҷагии қишлоқ ҳам таҳия шуда буданд. Принципи музди меҳнатро рӯзи корӣ ва ҳаҷми корӣ муайян карда буд. Дар як рӯз чанд нормае, ки иҷро мешуд ҳамон қадар

рӯзи меҳнат гузаронида мешуд. Дехқонони колхозӣ музди меҳнаташонро асосан ба тариқи аванс бо натура ва қисман бо пул мегирифтанд. Колхозҳои пахтакор агар планро иҷро мекарданд, ба ҳар як рӯзи меҳнатишон аз 6 то 10 кг гандум, то 1 кг шолӣ, 100-150 грамм равған, 50-60 грамм чой, 130-140 грамм қанд, 20-25 см газвор, 5-7 сӯм пул мегирифт. Яъне колхозчӣ ё аъзои оила ба ҳисоби миёна сола 450 рӯзи меҳнат кор мекард, ин миқдор рӯзи меҳнат ба хоҷагии ӯ тахминан 3500 кг гандум, 200-250 кг биринҷ, 45-65 кг равғани пахта, 22-25 кг чой, 60-70 кг қанд, 100 метр газвор, 2700 сӯм ва дигар чизҳо даромад меовард. Масалан, колхозии ба номи "Пахта ширкат"-и ноҳияи Шаҳринав соли 1931 ба ҳар як рӯзи меҳнат 9,1 кг гандум, 505 гр биринҷ, 122 гр равған 440 гр картошка ва 7 сӯму 95 тин пул гирифта будааст.

ё) Качравихо дар рафти коллективонӣ.

Качравихои асосӣ ин вайрон кардани принципҳои асосии коллективонӣ - ихтиёрӣ, интихоби шакл ва мӯҳлати он, шахсони муваққатӣ ва бегона будани мутасаддиёни гузаронидани коллективизатсия ва баъдан ташкили мусобиқа байни ин мутасаддиён буд.

Дар Тоҷикистон принципи асосии ихтиёрӣ маънои онро дошт, ки барои деҳқонон шаклҳои колхозҳо: тоз, артел, коммуна пешниҳод гардида буд. Деҳқонон қадомеашро ки меҳостанд ҳамонашро ташкил медоданд. Давлат фақат ТОЗ-ҳоро пешниҳод карда буд. Принципи сеюм - ин мӯҳлати ба охир расонидани коллективонӣ буд, ки онро баҳори соли 1932 муқаррар карда буданд. Дар тамоми рафти коллективонӣ баъзан ин се принцип вайрон карда мешуд. Ба ҷои принципи ихтиёрӣ-зӯрӣ, ба ҷои ташкили Тоз-ҳо артелу коммунаҳо ва мӯҳлати муқарраршуда риоя намешуд. Аз ин ҷост, ки

исёниҳои деҳқонии солҳои 1930-1932 дар ҳамин замина шуда ба истифода аз яроқ ва кушторҳо оварда расонда буданд. Дар ноҳияҳои Конибодом, Қубодиён ва Ҳоҷамастон ҷунбишҳои деҳқонӣ ба қайд гирифта шуда буданд. Баъзан суиқасдҳо ба ҷони шахсони расмӣ ҳам шуда буд, ки онҳоро номбар карда будем. Баробари ин боз хазорҳо чорвоҳои корӣ қасдан кушта шуда, садҳо анборҳо горату оташ зада шуда буданд.

ж) Натиҷаҳои сиёсати аграрии ҷумҳурӣ дар солҳои 30-юм.

Чи тавре мушоҳида намудем, сиёсати аграрии давлат дар таъсиси сектори сотсиалистии хоҷагии кишлоқ ба ташкили хоҷаҳои коллективӣ-колхозҳои серсоҳаи бо техникаи замонавӣ, тухми аълосифат таъмин ва аз хизматҳои гуногуни зоотехникӣ, зооветеринарӣ, агрономӣ, химиявӣ ва ғ. бархурдор таъия дошт, асос ёфта буд. Ин сиёсат шахсияти истеҳсолкунанда - деҳқононро низ дар бар мегирифт. Давлат ҳавасманд буд, ки деҳқони асил тарбия намояд ва бо ин роҳ ҳам неқӯаҳволҳои деҳқононро беҳ намояд ва талаботҳои худро доир ба таъмини аҳолии бо маводи хӯрокаи ва саноатро бо ашёи хом ҳал карда шаванд. Аз шарҳи мухтасари раванди коллективонӣ ҳамчун сиёсат ва вазъи соҳаҳои алоҳидани хоҷагии кишлоқ маълум гардид, ки нақшаи асосии сиёсати аграрии давлат дар маҷмӯъ иҷро гардида будааст. Ба заминдорин бою кулаки хотима, аксарияти деҳқонон ба колхозҳо ҷалб гардида, аксарияти колхозҳо серсоҳа, аксарияти соҳаҳои хоҷагии кишлоқ соҳаҳои даромаднок ва ба мақсад мувофиқ гардонда шуда, меҳнати деҳқонон раванди техниконро гирифта аз хизмати илму растанипарварӣ то дараҷае бархурдор, бо баъзе натиҷаҳои баланди истеҳсоли дар сифат ва шумора расида, деҳи ободу деҳқони бо кор пурра таъмин ноил гардидааст.

Агар аз нуқтаи назари сиёсат ин масъаларо шарҳ диҳем, сиёсати аграрии сотсиалистӣ пеш аз ҳама Давлати Шӯравиро мустаҳкам устувор намуда буд, ки он дар мустаҳкам гардидани иттифоқи деҳқонону коргарон зухуроти худро ёфта буд. Деҳқон маҳз ба воситаи ин иттифоқ дар идора намудани истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва дар ҳалли масъалаи умумидавлатӣ иштирок мекард. Яъне деҳқон ҳам ба идо-

А.Валишев, М.Султонов,
А.Васильев - иштирокчиёни
дастгиркунии Иброҳимбек
(1931)

Раиси аъзоёни Президиуми Комитети
Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон
(Ш.Шотемур, Ҷ.Имомов, Н.Махсумов,
В.Толлиго, А.Ёрмухамедов)

ра кардани давлат ҷалб карда шуда буд. Сотсиализми солҳои 30 сотсиализми пеш аз ҳама коргарону деҳқонон буд.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ сиёсати аграрии солҳои 30-юм дар мафҳумҳои коллективонӣ ё сохтмони колхозӣ бартарии истехсолоти калонро (дар айни ҳол истехсолоти колхозиро) ба хизмати сотсиализм дар асоси истехсолоти саноатӣ (мошинӣ, техникаӣ) инкишоф додан, доништа мешуд.

Аз нуқтаи назари иҷтимоӣ бошад, сохтмони колхозӣ деҳқононро аз зулму истибод ва қашшоқӣ раҳонид. Дар деҳа муносибатҳои нави моликиятдорӣ-кооперативӣ-колхозӣ бунёд гардид. Коллективонӣ, деҳот ва деҳқони тоҷикро аз муносибатҳои ҷамъиятию истехсолии феодалий ба сотсиалистии шӯравӣ овард. Деҳу деҳқони тоҷик муносибатҳои аграрии капитализмро аз сар нагузаронида монд. Сохтмони колхозӣ ҳаياتи иҷтимоии деҳқононро куллан тағйир дод. Деҳқон аз синфи ба табақаҳо ҷудо шуда (безамин, камзамин, миёнаҳол ва бой) ба синфи бетабақан якхела-деҳқон-колхозчӣ табдил ёфта ба моликияти коллективӣ (колхозӣ-кооперативӣ) саҳт алоқаманд гардида буд.

Ин тағйиротҳо маънавиёти деҳқононро ҳам тағйир дода буданд. Вале баҳс дар атрофи назария ва амалияи ин масъала вучуд дорад. Масалан, баҳси оё сиёсати аграрии алтернативӣ вучуд дошт, ва ё тарқи дигари ҳалли масъалаи аграрӣ буд ва ғайра.

САВОЛҶО:

1. Соҳаҳои асосии ҳочагии кишлоки ҷумҳуриро номбар кунед?
2. Сабабҳои васеъ шудани кишти пахтаро дар ҷумҳурия шарҳ диҳед?
3. Раванди таъсиси ҳочагиҳои чорводорӣ ҷамъиятиро нақл кунед?
4. Музди меҳнати колхозчиён чӣ тавр муайян мегардид?
5. Колхозҳои миллионер кай пайдо шуданд?
6. Натиҷаҳои меҳнатиро дар пахтакорӣ шарҳ диҳед?

АВЗОИ ҶАМЪИЯТИЮ СИЁСӢ ВА ОҚИБАТҲОИ ТАЪҚИБОТИ СТАЛИНӢ ДАР ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 30-юм.

§ 21. Ҳаёти ҷамъиятию сиёсии Тоҷикистон.

а) Сохтмони шӯравӣ.

То охири солҳои 20-ум сохтори шӯравӣ ҳамчун сохтори сиёсии давлатдорӣ дар Тоҷикистон бештар дар шакли ҳуқуқӣ (юридикӣ) вучуд дошт ва амал мекард. Ин сохтор аз тарафи оммаи халқ фақат раванди бемайлоии дар амал қабул шуданро гирифта истода буд.

Дар солҳои 30-юм бошад, баъди гузаронидани сиёсати ҷонноккунонии шӯроҳо ин сохтор (шӯравӣ) дар ҳама зина (деҳа, ҷамоа, ноҳия, вилоят ва ҷумҳурӣ) аз тарафи оммаи халқ эътироф ва шинохта шуд. Сиёсати ҷонноккунонии шӯроҳо ба оммавӣ ва ба омма наздик гардидани онҳо мусондат кард. Аз ҳама муваффақияти сохтмони шӯравӣ ин фаъолгардии иштироки меҳнаткашон дар маърақаҳои интиҳоботӣ ба шӯроҳо дар ҳама зина буд.

Дар интиҳоботҳои солҳои 1930-1938 иштирок ва фаъолнокии меҳнаткашон аз интиҳобот то интиҳобот зиёд мегардид ва ба маъракаи сиёсии умумихалқӣ табдил ёфт. Ин эътирофи шӯроҳо худ ба худ ба вучуд наомада буд. Ин эътироф дар натиҷаи назорати саҳти омма аз болои фаъолияти шӯроҳо ба даст омада буд. Дар навбати худ, шӯроҳо тамоми фаъолияти худро барои ҳарчӣ хубтар роҳбарӣ кардан ба фаъолноқшавию талабгузориҳои омма мувофиқ мекард. Демократикунонии системаи интиҳоботии шӯроҳо пеш гирифта шуд. Асосан ин баъди қабули Конститутсияи сотсиализми голиб ва қабули қарор "Дар бораи азнавсозии кори шӯроҳо ба муносибати ҷорӣ гардидани Конститутсияи нав" ба амал омад. Намояндагони халқ сари ҳар чанд вақт дар назди интиҳобкунандагони худ ҳисобот меодагӣ шуданд. Таҷрибаи пас даъват карда гирифтани намояндагони худро, ки аз ӯҳдаи вазифаи худ намебаромаданд, ҷорӣ гардид. Талабот ба шӯроҳо хело зиёд шуд. Аз ин рӯ, шӯроҳо ҳам барои беҳ кардани фаъолияти худ ҳамчун органи идорӣ ва ҳам аъзоёнаш ба омӯзиши сиёсии худ аҳамият дода, курсҳои кӯтоҳмуддати (як моҳа, ду моҳа, шаш моҳа ва яксола) тайёр кардани кадрҳои шӯравиро таъсис доданд. Ин курсҳо асосан дар назди КИМ ҶШС Тоҷикистон таъсис ёфта буданд.

Шӯроҳо асоси сиёсии ҷумҳурии гардида буданд. Шӯроҳо ҳамчун ҳокимияти меҳнаткашон хусусиятҳои характерноки зеринро доробуданд: онҳо аз ҳама ташкилотҳои дигари давлатӣ оммавитар ва демократитарӣ чамъият буданд; онҳо корҳои идора кардани мамлакатро ба амал бароварда оммаи халқро ба аппарати ҳокимияти давлатӣ мепайвандиданд. Шӯроҳо моҳиятан ташкилоти интернатсионалини давлатӣ буда, мароми ягонагии бародаронаи меҳнаткашонии миллатҳои гуногунро амалӣ мегардонданд.

Дар солҳои 30-юм шӯроҳо маҳорати наҷибе дар ташкили фаъолияти омма нишон доданд. Асосан дар вақти гузаронидани сиёсати саноаткунони мамлакат ва коллективони хоҷагии қишлоқ ин маҳорати ташкилотчигии шӯроҳо зуҳури худро ёфта буд. Соли 1937 бошад, баъди қабули Конститутсияи сотсиализми голиб, шӯроҳо мебоист кори худро ба тариқи нав ташкил меод. Ин тағйирёбии самти фаъолияти шӯроҳо дар соли 1938-1939 дар рафти интиҳоботҳо ба Шӯрои Олии ИҶШС ва ҷумҳурии маълум гардид. Дар интиҳоботи Шӯрои Олии Ҷумҳурии 99,5% интиҳобкунандагон иштирок карданд. Соли 1939 бошад, интиҳобот ба шӯроҳои маҳалли гузаронида шуда буд, ки он дар асоси Конститутсияи нав ташаккулёбии шӯроҳоро чамъбаст карда буд. Шӯроҳо, агар аз як тараф, ба асоси сиёсии ҷумҳурии табдил ёфта бошанд, аз тарафи дигар, раванди номатлуби зеритаъсири ҳизб ва ба ҳизб тобеъ гардидани шӯроҳо ҳам аз ҳамин давра сар зада буд. Ин амалро аз таъсис ёфтани гурӯҳҳои (ташкилоти) ҳизбии шӯроҳо (шӯроҳои олий, вилоятӣ, ноҳиявӣ, чамъиятӣ) пай бурдан мумкин буд. Ҳизбикунони шӯроҳоро ҲК ҳамчун чорачӯии аз қачравихою бесарусомониҳои беҳуда ва зиёдатӣ нигоҳ доштан шарҳ меод. Тадричан фаъолияти шӯроҳо бо сиёсати ҲК мутобиқ карда шуд. Дар солҳои 30-юм шӯроҳо ҳамчун ҳокимияти сиёсӣ ба шӯъбаи ҳизби коммунистӣ табдил ёфтандро сар карда буд.

б) Сохтмони ҳизбӣ.

Дар солҳои 30-юм ҲК(б) Тоҷикистон ягона ҳизби сиёсӣ буд ва дар асл чун ҳизби ҳукмрон амал мекард. Ташкилёбии ҲК(б) Тоҷикистон ба ташкилёбии ҶШС Тоҷикистон вобаста буд. Бо ташкилёбии ҶШС Тоҷикистон ташкилоти ҳизбии он ҳам бояд мустақил-ҷумҳуриявӣ мегардид. Инро ба назар гирифта ноябри соли 1929 Бюрои Сиёсии КМ ВКП(б) қарорро дар бораи табдил додани ташкилоти вилоятии Тоҷикистони ҲК(б) Ўзбекистонро ба ҲК(б) Тоҷикистон қабул кард, 10 декабри соли 1929 Бюрои иҷроияи Комитети вилоятии Тоҷикистони ҲК(б) Ўзбекистон дар асоси қарори номбурда, қарорро дар бораи ташкилоти ҳиз-

бии ҷумҳуриро ҲК(б) Тоҷикистон ва Комитети вилояти хизбро - КМ ҲК(б) Тоҷикистон номидан қабул кард. Дар 1 январи соли 1930 ҲК(б) Тоҷикистон аз 7 ташкилоти ҳавзавӣ (округӣ) (Фарм, Душанбе,

Кучаи ҳавзонии шаҳри Душанбе. (с.1929)

Кӯлоб, Қургонтеппа, Панҷакент, Ҷротеппа, Хучанд) ва ташкилоти хизбии ВМБК иборат буда, 3848 коммунист (1939 аъзо ва 1909 номзад) дошта, ҳайати иҷтимоии онро 39,2% коргарон, 33,3% деҳқонон ва 27,5% ғайраҳо ташкил меоданд. Анҷумани I Таъсисии ҲК(б) Тоҷикистон 6-15 июни соли 1930 дар Душанбе шуда гузашта, ҳайати КМ ҲК(б) тасдиқ кард. М.Д. Ҳусейнов котиби аввал ва Ш. Шотемур котиби дуюм интихоб шуданд. Январии соли 1934 анҷумани II ҲК(б) Тоҷикистон шуда гузашт. Котиби аввали ҲК(б) Тоҷикистон Г.И. Брајдо интихоб шуда буд. Соли 1934 Г.И. Брајдо сабуқдӯш ва С.К. Шадунц (солҳои 1934-1936) котиби аввали ҲК(б) Тоҷикистон гардид.

Августии соли 1937 анҷумани III ҲК(б) Тоҷикистон шуда гузашт, ки У. Ашуров котиби аввали ҲК(б) Тоҷикистон интихоб шуда буд.

7-24 июни соли 1938 анҷумани IV ҲК(б) Тоҷикистон шуда гузашт ва Д.З. Протопопов котиби аввали ҲК(б) Тоҷикистон интихоб гардид.

22-27 февралии соли 1939 анҷумани V ҲК(б) Тоҷикистон шуда гузашт. Ақнун дар ҳайати ин хизб баъди борҳо тоза кардани сафҳои худ тақрибан 8281 аъзо боқӣ монда буд.

Агар ба рафти фаъолият ва масъалаҳои дар анҷуману пленумҳои хизб муҳокима шуда ва қарорҳои қабул шудан онҳо назар афканем, маълум мегардад, ки ин хизб дар солҳои 30 ба тамоми қачравӣҳою қамбудиҳоюш нигоҳ накарда, хизби сарвар, ташаббускор, бунёдгар ҷилвагар мегардад. Таърих гувоҳ аст, ки ӯ тамоми имкониятҳо ва нерӯи худро истифода бурда, бисёр қорҳоро ба манфиати халқу давлат анҷом дода тавонист. Бо тамоми ноқисҳои фаъолиятҳо ва бадқорҳои маълумаш ӯ бо халқ, бо меҳнатқашон якҷо буд ва омма ӯро хизби худ эътироф дошт. Ягонагии хизбу халқ дар амал вучуд дошт.

в) Муборизаи синфӣ.

Дар ибтидои солҳои 30-юм ҳоло ҳам босмачигарӣ давом меёфт.

Дастаҳои хурди босмачигарӣ вучуд доштанд. Хавфи аз Афғонистон зада даромадани дастаҳои калон боқӣ буд. Ҳоло ҳам таъҷиб намудани коркунони аппаратҳои ҳизбӣ, шӯравӣ, хоҷагӣ ва ҷамоатчигӣ вучуд дошт. Вале онҳо хатаре ба ҳастии ҷумҳурӣ ва сотсиализм надоштанд. 30 март соли 1931 ғумоштаи империализми байналхалқӣ Иброҳимбек дар ҳудуди ноҳияи Фархор аз Афғонистон ба ҳудуди Тоҷикистон зада даромад. Дар нуқтаҳои дигари сарҳадии Тоҷикистон дастаҳои Эгамбердӣ - 400 нафар, Муллошариф - 300 нафар сарҳадро вайрон карда ба ёрии Иброҳимбек омаданд. Ин дастаҳои номбаршуда бо тезӣ паҳш ва барҳам дода шуданд. Муллошариф асир гирифта шуд. Қаҳрамони бе мислу монандро дар рӯзҳои аввал сарҳадбонон нишон доданд. Баъзе постҳо дар ҳаёти 3-6 нафар сарҳадбон бо дастаҳои 300-400 нафара ба ҷанг даромада то ҳадди охирини ҳаёт разм кардаанд.

Ба муборизаи зидди Иброҳимбек дар қатори Артиши Сурх дастаҳои ихтиёрии зиёде ҳамроҳ шуданд. Фармондеҳони ин дастаҳои ихтиёрий Абдулло Ярмахамедов, Ғиёс Тағоймуродов, Ҷӯрақул Темуров, Муллошариф Раҳимов, Муқим Султонов, Юлдош Соҳибназаров, ки таҷрибаи калони ҷангӣ доштанд, дар ин мубориза қобилияти ҷангин ҳудро нишон доданд. Зарбаи аввалин ба Иброҳимбек 8 апрели соли 1931 дар деҳаи Найзабулоқ, 19 апрел дар наздикии Ёвон ва моҳи май дар қаторкӯхҳои Боботоғ зада шуда буд. Дар барҳам додани Иброҳимбек 439 дастаи калтакдорони сурх, ки шумораи умумии онҳо то ба 4 ҳазор кас мерасид, иштирок доштанд. Онҳо дар тоза кардани дашту дараҳои кӯҳи Боботоғ иштироки асосӣ доштанд. Аэропланҳо дар кофтани назорат кардани самтҳои ҳаракати дастаҳои Иброҳимбек васеъ истифода шуда буд. Садҳо бор аэропланҳо дар тирборону бомбаборонкунии босмачиён фаъолона иштирок доштанд. Охири шикасти Иброҳимбек июни соли 1931 дар Бойсун ба вуқӯъ омад. Иброҳимбек пурра шикаст хӯрда, роҳи ғузуро пеш гирифт. Вале 23 июни соли 1931 дар вақти аз дарёи Кофарниҳон дар қишлоқи Хоча Булбулон гузаштанаш шинохта ва дастگیر гардид. Бо қарори Суди Олии ИҶШС Иброҳимбек парронда шудааст.

Солҳои 1931-1932 ошӯбҳои зидди шӯравӣ дар нуқтаҳои гуногуни Тоҷикистон шуда буданд. Аз ҷумла, дар майи соли 1931 дар Шаҳринав, июли соли 1931 дар Далёни Боло ва Нов, Ҷротеппа ва Шаҳристон, Палдорак, соли 1932 дар Қирғатол бо сардории Аъзам аз ҷумлаи онҳост.

г) Таъқибҳои сиёсӣ: таъқибкунандагон ва таъқибшавандагон. "Тройка".

Зери шарҳи нодурусти гӯё бо пурзӯршавии сохтмони сотсиализм муборизаи синфӣ ҳам зиёд мешавад, дар солҳои 30-юм таъқибкунии аслан равшанфикрон авҷ гирифт. Тозакунии сафҳои ҳизби коммунист, иттифоқҳои касаба, ҷавонон, иттиҳодияҳои касабавӣ ва ташкилотҳои оммавино пеш гирифтанд, ки ин таъқибкунии сиёсӣ солҳои 30-юм буд. Таъқибкунандагон асосан ҳизби коммунист ва таъқибшавандагон ҳама аъзоёни ҷамъият буданд. Дар Тоҷикистон душмани синфӣ ва мафкуравии шӯравӣ вучуд дошт. Вале ин душман дар ҳама соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ набуд. Аммо онро "кофта меёфтанд". Барои ёфтани он "тройка" таъсис ёфта буд ва ин "тройка" касеро, ки мехост душман эълон мекард. Ин "тройка"-ҳо дар ҳама соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ таъсис ёфта буданд. Оқибат ба он овард, ки аз ҳайати ҳукумат ташкилоту муассисаҳо, аз кӯлхозу совхозҳо, аз заводу фабрикаҳо, аз олимону духтурон, муаллимону мураббӣён, аз ҷавонону, аз композиторону адибон, аз ҳама категорияҳои ҷамъиятӣ ва касбу ҳунари «душманони синфиро» меёфтанд ва ба ҷазоҳои гуногун: қатл, бадарға, зиндон, маҳкум мекарданд. Ягон соҳае, касбе, ҳунаре, фаъолияти набуд, ки аз онҳо "душманро" наёфта бошанд. Ҳамаи онҳо бегуноҳ набуданд. Вале аксарияти онҳо бегуноҳ буданд.

Мо ба шахсиятҳо рӯ меоварем. Дар байни онҳо раиси Шӯрои Комиссарони халқ А. Ҳочибоев, котиби якуми КМ ҲК(б) Тоҷикистон М. Ҳусейнов, раиси КИМ ҶШС Тоҷикистон Нусратулло Махсум, роҳбарони ташкилоти ҳизбии ҷумҳурӣ И. Брајдо, К. Шадунц, Ҷ. Имомов, раиси КИМ Ш. Шотемур, садри ҳукумати Тоҷикистон А. Раҳимбоев, комиссарҳои халқӣ Б. Додобоев, К. Тошев, В. Павлов, И. Исмоилов, А. Носиров, арбобони маданият Б. Ясенский, С. Ализода, Б. Азизӣ, Ғ. Абдулло, Р. Ҳошим, рӯзноманигорон М. Ҳасанов, Қ. Терегулов, М. Нурмухаммадов ва ғайраҳо буданд. Ҳар кадоми номбаршудагон шахсиятҳои маъруфи Тоҷикистон буданд.

Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) 1 июли соли 1881 дар деҳаи Чашман Кизии ноҳияи Фарм дар оилаи деҳқони камбағал ба дунё омадааст. Нусратуллои ҷавонро азоби зиндагии кӯҳистон маҷбур сохт, ки хеле барвақт ба мардикорӣ равад. Солҳои мардикорӣи вай дар шаҳри Қӯқанд ба давраи пурталотуми муборизаҳои сиёсӣ рост омад ва ӯ иштирокчиӣ бевоситаи воқеоти солҳои 1905-1907 ва минбаъда гашта, обу тоби сиёсӣ ёфт.

Аз соли 1920 Н. Махсум дар сафи аввали муборизони роҳи озодӣ ва барпокунандагони Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бухорои Шарқӣ ҷой

Кӯчаи ба номи Ленин (ҳоло Рӯдакӣ) с.1937
Майдони истоҳи Роҳи Оҳан

гирифт. Солҳои 1921-1924 дар вазифаҳои масъулиятнок: мутасаддӣ таъминӣ озукан Аскарони Сурх дар водии Фарм, раиси Кумитаи инқилобии вилоят, раиси Кумитаи фавқуллодаи диктатории ҶХШБ дар Бухорои Шарқӣ, раиси Кумитаи Марказии Иҷроияи Бухорои Шарқӣ ва пас аз таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон

раисии Кумитаи Инқилобии ҶМШС Тоҷикистонро ба дӯш гирифта, дар поягузори сохтори нави давлатдории шӯравии тоҷик саҳми бузург гузошт.

Моҳи декабри соли 1926 пас аз таъсиси Кумитаи Марказии Иҷроияи Тоҷикистон Нусратулло Махсум раиси он интихоб гардид ва то охири соли 1933 ҶШС Тоҷикистонро сарварӣ намуд.

Н. Махсум тамоми донишу маҳорати ташкилотчигии худро ба таъсиси органҳои маҳаллии ҳокимият, бозгардонидани фирориён, барқарорсозии хоҷагиҳои хароб гашта равона сохт. Самти дигар ва хеле пураҳамияти фаъолияти ин сиёсатмадори оқил мубориза баҳри ба даст овардани истиқлолияти Тоҷикистон дар ҳаёти ИҶШС буд. Бо назардошти аҳамияти ин инқилоб барои ояндаи миллат, Н. Махсум бо ҳамроҳии ҳампешагони худ Ш. Шотемур, А. Ҳочибоев, Ч. Имомов ва А. Муҳиддинов таи ин солҳо ба органҳои марказӣ мактубу дархостҳои зиёд ирсол намуда, дар як вақт корҳои ташвиқотиву тарғиботиро ба роҳ монданд ва онҳо соли 1929 ба мақсади хеш расиданд. Тоҷикистон ба ҷумҳурии мустақил табдил ёфт. Қисме аз сарзаминҳои тоҷикнишин ба Тоҷикистон баргардонидани шуданд.

Солҳои 1929-1933 ҳамчун сарвари Тоҷикистон Н. Махсум диктати асосиро ба масъалаҳои мустаҳкам намудани органҳои маҳаллии иҷроия ва судӣ, ба меҳнати ҷамъиятӣ фаро гирифтани замон, бунёди саноати миллӣ ва ғ. равона кард. Хизмати Н. Махсум бахусус дар ҷойгузори кувваи кории меҳнати ҷумҳурий ва ба кор андохтани заминҳои асрҳо бекорҳобида, сохтмони роҳҳои мошингарду иншоотҳои обӣ ва нахустин корхонаҳои барқӣ дар Тоҷикистон бузург аст.

Хизматҳои шоёни Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) бо се орденҳои Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро, бо орденҳои "Байрақи сурхи меҳнат"-и ҶШС Ўзбекистон ва ҶШС Тоҷикистон ва бо ордени "Байрақи сурх"-и Иттиҳоди Шӯравӣ кадр шудаанд.

Дар нбтиҳои солҳои 30-юм Иттиҳоди Шӯравиро мавҷи таъкиботи роҳбарони ҳизбиву давлатӣ ва ходимони намоёни илму фарҳанг фаро гирифт, ки ин гирдоб Нусратулло Махсумро низ ба коми худ фуру кашид. Бо тӯҳмати ноҳақ, моҳи декабри соли 1933 Н. Махсумро аз вазифаи Раиси КИМ-и ҶШС Тоҷикистон сабуқдӯш сохта, ба факултаи илмҳои ҷамъиятии Академияи Тархрезии ИҶШС фиристонданд ва соли 1937 ҳамчун "душмани халқ" ӯ парронда шуд. Танҳо 9 январи соли 1958 Коллегиаи ҳарбии Суди Олии ИҶШС парвандаи Н. Махсумро аз нав баррасӣ намуда, аз сабаби содир накардани ҷиноят ӯро сафед кард ва номи ӯ аз нав дар саҳифаҳои таърихи муосири Тоҷикистон ҷои сазовори хешро соҳиб шуд.

Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) ба сифати яке аз поягузориҳои давлати муосири тоҷик дар радифи бузургмардони миллат абадӣ ҷой гирифт.

Луғати истилоҳот

1. Комсомол (Иттифоқи коммунистони ҷавонон)-ташкилоти ҷамъиятӣ-сиёсии коммунистони ҷавон буд, ки соли 1918 таъсис ёфта, соли 1924 номи комсомолни ленинро гирифта буд. Аввалин ташкилоти комсомолни Тоҷикистон аз ҳисоби коммунистони ҷавон - русҳо соли 1918 таъсис ёфта, ба ҳайати Иттифоқи Коммунистони Ҷавонони Туркистон дохил буд. Соли 1921 дар Бухорои Шарқӣ низ ин ташкилот аз ҳисоби Аскарони Сурхи ҷавон ташкил ёфта буд. Баъди тақсироти соли 1924, дар ҶМШС Тоҷикистон ҳам ташкилоти комсомолӣ таъсис ёфт. 27 октябри соли 1925 дар Душанбе конференсияи якуми комсомолни Тоҷикистон барпо гардид, ки рӯзи таълиди комсомолни ҷумҳурӣ ҳисоб мешуд. Конференсияи ташкилоти вилоятии комсомолни ҷумҳуриро таъсис дода буд, ки то соли 1930 амал кард. Соли 1930 анҷумани якуми комсомолни Тоҷикистон ташкилоти худро Иттифоқи Ленинии Коммунистони Ҷавонони Тоҷикистон (ИЛКҶТ) эълон кард. Комсомолни Тоҷикистон то соли 1940 6 анҷумани (1930, 1932, 1939 ва 1940) худро гузаронида буд.
2. Ҳизби Коммунистони Бухоро (ХКБ)-Ҳизби сиёсӣ, ҳокимиятҳои аморати Бухоро, ки аз ҷаидони таъкибшудаи апрели соли 1917 дар Туркистон аз апрел то декабри соли 1918 расман ташкил ёфт. Аввал моҳи апрел дар Тошканд маҷлиси мухоҷирони Бухороӣ шуда гузашт, ки дар бораи таъсис додани Ҳизби Коммунистони Бухоро қарор қабул карданд. Сентябри 1918 дар Тошканд Комитети Марказии муваққатии ХКБ таъсис ёфт. Ноябри соли 1917 дар Тошканд анҷумани 1-уми Таъсисии ХКБ шуда гузашт, ки дар он Комитети Марказии ХКБ интихоб карда шуд. Азимҷон Якубов ране интихоб шуд. Декабри соли 1918 КМ ХКБ Програмаи ХКБ қор карда баромад ва максали наддиктарини худ сарнагун кардани аморати Бухоро эълон дошт. ХКБ то охири соли 1924 вучуд дошта 8 анҷумани худро: 1-11.1918; 2-6.1919, 3-12.1919, 4-8.1920, 5-2.1921, 6-12.1921, 7-1923, 8-1.1924 гузаронидааст.

Ходимони машхури ин хизб-Ф. Хочаев, А. Мухиддинов, А. Якубов, С. Хусайнов, А. Хочибоев буданд.

3. Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон-иёни соли 1930 дар анҷумани 1-уми Муассиснаш ташкил ёфта буд. Асоси ин хизбро ташкилоти хизбии вилояти Тоҷикистони ҲК Ёзбекистон (дар солҳои 1925-1929) ва ташкилотҳои хизбии Хўчанди вилояти Самарканди ҲК Туркистон (дар солҳои 1917-1924) ва ташкилотҳои вилояти ҲК Бухоро (дар солҳои 1921-1924) ташкил меоданд. Арбобони хизби ҲК Тоҷикистон А. Раҳимбоев, Ч. Имомов, М. Гусейнов, Г.И. Брайдо, С.К. Шадунц, У. Ашуров, Д.З. Претопопов буданд.

САВОЛҲО:

1. Асоси сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистонро шарҳ диҳед?
2. Муборизан синфии солҳои 30-юмро шарҳ диҳед?
3. "Тройка" чист? Таъкибқунавдагон ва таъкибшавандагонро шарҳ диҳед?
4. Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон кай анҷумани таъсисии худро гузаронд?
5. Аз арбобони хизби ва давлатии солҳои 30-юм кихоро номбар карда метавонед?

ИНҚИЛОБИ МАДАНИ ДАР ҶШС ТОҶИКИСТОН.

§ 22. Инқилоби маданӣ дар ҶШС Тоҷикистон.

а) Мафҳуми инқилоби маданӣ.

Инқилоби маданӣ гуфта дар асри XX дигаргунӣҳои бузург ва пешрафтҳои бемислу монандро дар соҳаи маориф, илм, тандурустӣ, муассисаҳои маданӣ-фарҳангӣ (театр, клуб, китобхона, нашриёт, полиграфия, радиофикация, кино), ба вуҷуд овардани кадрҳои мислиро фаҳмида мешуд. Мафҳуми инқилоби маданӣ инчунин мафҳуми ҷиёсӣ буда ба рӯзгори ҳалқи тоҷик ҳамроҳи Давлати Шӯравӣ ворид гардид ва як қисми ҷиёсати махсуси шӯравӣ дар бунёди ҷиёсати сотсиалистӣ дошта мешуд.

Қисми асосии инқилоби маданӣ шӯравиро (сотиалистиро) ба вуҷуд овардани тафаккури марксистӣ-ленинӣ ташкил мекард. Ва ин тафаккур ҷиёсати давлатии Ҳокимияти Шӯравӣ гардида буд. Чунин тафаккури (идеологияи) он маданияти шаклан миллӣю мазмунон сотсиалистӣ буд. Инқилоби маданӣ дар Тоҷикистон аз барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ оғоз ёфта, аввал маорифи ҳалқӣ ва баъд бо ба вуҷуд овардани инқилобии сотсиалистӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти маданӣро фаро гирифта, дар солҳои 30-юм ба таъсиси маорифи ҳалқӣ, таълими ҳатмии ҳамагонии рӯйгон, муассисаҳои зиёди фарҳангии ба хизмати ҳалқи ингаронидашудаю ҳуқуқи баробарии истифода аз хизмати ин муассисаҳо ва бо ташаккули интеллигентияи миллӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба охир расид. Тоҷикистон дар ташаккули маданияти шаклан миллӣю мазмунон сотсиалистӣ худ дар 15 соли Ҳокимияти Шӯравӣ роҳи 1000 солаи баъзе ҳалқҳои ҷаҳонро тай карда, дар бисёр соҳаҳои ҳаёти маданӣ ба мисли маориф, тиб, санъат, адабиёт, ҳуқуқ, имконият ба ҳалқҳои пешқадами ҷаҳон баробар гардида буд.

б) Маориф ва мактаб.

Қисми асосӣ ва махсуси инқилоби маданӣро маориф ва мактаб ташкил мекард.

Маорифи ҳалқ гуфта, дар солҳои 30-юм муассисаҳои тарбияи томактабӣ (боғчаҳои бачагона, яслиҳо), ҳамагуна мактабҳои маълумоти умумӣ, омӯзишгоҳҳои касбҳои техникӣ, мактабҳои мислиан махсус,

техникум, мактабҳои олии, шаклҳои гуногуни таълими касб ва тақмили ихтисоси кормандонро дар назар дошта мешуд.

Маорифи халқи Тоҷикистон маҳсули давраи сотсиализм буда, ташаккули он ба солҳои 20-ум рост меояд. Маорифи халқи шӯравӣ дар асоси централизи демократӣ ташаккул ёфта муттамарказ гардида буд. Органҳои идораи он Вазорати маориф ва шӯъбаҳои маорифи кумитронҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ буданд. Дар

Дарс дар мактаби нави деҳаи Қизилмазор (1930)

Тоҷикистон таълими ҳатмӣ дар асоси қарори КИМ ва ШКХ ИҶШС аз 14 августи соли 1930 ва КИМ ШКХ ҶШС Тоҷикистон аз 11-уми октябри соли 1930, ки сараввал дар соли хониши 1931-1932 дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва Ёротеппа ҷорӣ гардидааст. Таълими ҳатмӣ маълумоти ибтидоиро дар назар дошт. Мӯҳлати таҳсил дар

шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва Ёротеппа 7-сола ва боқимондааш мактабҳои дараҷаи 1-ум ва 2-ум муқаррар карда шуда буд. Фарогирии навраҳои 7-8-9 сола ба мактаб соли 1933 пурра ба охир расид. Шумораи мактабҳо аз 336 адади соли 1928 ба 2519 адад ва шумораи хонандагон мутаносибан аз 13 ҳ. ба 125 ҳ. ва муаллимон аз 543 ба 3795 нафар расид. То соли 1933 мактабҳо дусола буданд, яъне синфҳои 1 ва 2 қор мекард. Синфҳои 3 ва 4 контингенти муттасил надоштанд.

Аввалин мактаби миёна дар деҳоти Тоҷикистон соли 1934 кушода шуда буд. Соли 1936 шумораи онҳо ҳамагӣ ба 6 адад расиданд. Соли хониши 1938-1939 дар ҷумҳурӣ 4200 мактабҳои гуногун амал мекарданд, ки 83 ададаш мактабҳои 7 сола ва 18 ададашон мактабҳои миёна (10 сола) буданд. Дар ин мактабҳо 225 ҳ. талаба таҳсил мекард.

Ба ғайр аз мактабҳои таълими ҳатмин умумӣ боз мактабҳои маҳви бесаводӣ ва шабона қор мекарданд. Дар солҳои таҳсили 1938-1940 дар Тоҷикистон дар мактабҳои шабона 3307 нафар хонандагон таҳсил доштанд, ки 1482 кас онҳоро ҳатм кардаанд.

Сиёсати маҳви бесаводӣ ба он овард, ки соли 1939 дар Тоҷикистон аз ҳар 1000 нафар аҳоли 170 нафараш хонанда буд. Саводнокии аҳоли дар Тоҷикистон ба 82,8% расида буд. Дар ҳолате, ки дар ҳамин

давра дар Ҳиндустону Туркия ин нишондиҳандаҳо 12% ва 18%-ро ташкил меоданд.

Дар солҳои 30-юм дар Тоҷикистон Донишқадаҳои педагогии Душанбе (с.1931), Хучанд (с.1932), Донишқадаи хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон (с.1934) Донишқадаи тиббии Тоҷикистон (с.1937), Академияи сабзавоту меваи Хучанд фаъолият мекарданд. Дар қатори ин мактабҳои олии мактабҳои миёнаи махсус ва техникумҳо (28), комбинатҳои педагогии Душанбе (2), Хучанд (2), Конибодом, Фарм, Нов, Ёротеппа, Панҷакент, Хоруғ, Кӯлоб, Шаҳринав фаъолият доштанд. Соли 1939 дар Тоҷикистон анҷумани аввалини муаллимони аълоӣ барпо гардид, ки дар он 350 кас иштирок доштанд.

Соли 1939 гузариш ба алифбои кириллӣ сар шуд, ки бо китобҳои дарсӣ таъмин намудани ҷумҳуриро осон кард.

в) Илм.

Маҳви бесаводӣ, системаи инкишофёфтаи маорифи халқ ва зарурияти тадқиқи омӯзиши ҳамачонибаи Тоҷикистон ба таъсиси экспедитсияҳою муассисаҳои илмӣ боис гардид.

Дар солҳои 30-юм дар Тоҷикистон бригадаи АУ ИҶШС ва экспедитсияи комплекси Тоҷикистону Помир, ки то 700 олимону тадқиқотчиёро дар бар мегирифт, ба омӯзиши ҳаматарафаи таърих, ҷуғрофия, адабиёт, санъат, захираҳои табиӣ, захираҳои меҳнатӣ (қувваи корӣ) ва ғайраҳои Тоҷикистон машғул буданд. Экспедитсияи ком-плекси Тоҷикистону Помир қариб 10 сол фаъолият дошт. Бо пешниҳоди ин ташкилотҳо ва ташаббуси ҳукумати Тоҷикистон аввали соли 1933 дар Душанбе Базаи (маркази) Тоҷикистони АУ ИҶШС ба фаъолият сар кард. Асоси ин муассисаи илмиро АУ ИҶШС гузошта дар тайёр кардани кадрҳои илмии ҷумҳурӣ саҳми калон гузошт. Ин База (марказ) асоси АУ Тоҷикистон гардида буд. Дар База (марказ) олимони машҳури давра С.Ф. Ольденбург, А.Ф. Иоффе, Д.Н. Прянишников, А.Е. Ферсман, Е.Н. Павловский, Н. Кисляков, Д. Фанъян ва ғайраҳо кор мекарданд.

Зери роҳбарии ин олимони аввалин дастан олимони шӯравии тоҷик ба илми калон қадам ниҳоданд. Дар байни онҳо З.Ш. Раҷабов, Б.И. Исқандаров, Б.Ғ. Ғафуров, ки баъдҳо ба арбобони машҳури илми шӯравӣ сабзида расиданд.

г) Санъат.

Самти дигари инқилоби маданӣ ин санъати шаклан миллию мазмунан сотсиалистӣ буд.

Сиёсати мақсаднокӣ Ҳукумати Тоҷикистон барои баланд бардоштани маданияти халқ ва дар ин асно аз рӯи нақша ва бемайлон баланд

шудани фаъолияти муассисаҳои маданий-маърифатӣ: театрҳо, кинҳо, клубҳо, китобхонаҳои ҷамъавӣ, нашриёт ва паҳн намудани китоб. ки аз тарафи давлат маблағгузорӣ мешуданд, ба инкишофи соҳаҳои гуногуни санъат мусондат кард.

Дар Тоҷикистон дар солҳои 1930-юм 3 театри касбӣ, филармонияи давлатӣ, ансамбли рақсии миллӣ, оркестри симфонӣ, хонан эҷодкунандаи халқ, театри опера ва балет фаъолият доштанд. Ҳукумати Тоҷикистон барои инкишофи санъат ҳарҷоти калон мекард. Барои ҳамин соҳаҳои маданият 627,5 млн. сӯм ҷудо карда буд, ки инсбат ба соҳаи саноат ва хоҷагии кишроқ зиёдтар буд. Театри пешқадами ҷумҳурӣ ин театри драммати ҷумҳурӣ дар Душанбе (ҳоло ба номи А. Лоҳутӣ) буд. Дар сахнаи он асарҳои "Шоҳнома", "Исён"-и Фурманов, "Мубориза"-и У. Усмонов, "Душман"-и Ҷ. Икромӣ дар иҷрои артистони Тӯҳфа Фозилова, Софя Тӯйбоева, Саидов, М. Қосимов ва дигарон ба сахна гузошта шуда буданд. Дар назди ин театр соли 1933 гурӯҳи мусиқӣ таъсис ёфта буд, ки бо концертҳои худ дар ноҳияҳои колхозҳо баромад мекард. Дар солҳои 30-юм дар ноҳияҳои Хоруғ, Фарм, Кӯлоб, Панҷакент, Қӯрғонтеппа, Ўротеппа, Исфара, Хисор ҷамъ 12 театри халқӣ таъсис дода шуда буданд. Ин театрҳо хатмқунандагони микробҳои мусиқии Душанбе ва Хуҷанд бо кадрҳои таъмин мекарданд. Ҳунармандони ин театрҳо асосан аз диётаҳои ҳаваскори бадеӣ пур мешуданд, ки шумораи онҳо ҳоло зиёд буд. Онҳо дар назди театрҳои клубҳо амал мекарданд ва бо ҷамъаҳо ҳоло наздик буданд. Сахнаҳои хурди бештар якҷаррагиро намоиш мебуданд. Солҳои 30-юм озмуноҳои театрий, овозҳои (соли 1937), мусиқииён ҳам гузаронида шуда буд. Фаъалҳои гуногуни гуногуни зиёде ба монанди А. Ҷӯраев, Ҳикмат Ризо ва ғайраҳо ба сахнаи калон баромаданд.

Синематографияи тоҷик қадамҳои аввалини худро мегузонад. Солҳои 30-юм филмҳои "Давлат", "Муҳоҷир", "Як рӯзи колхоз", "Хоруғ", "Тоҷикистони офтобӣ", "Худон инда", "Вакте, ки амирон мемирад" ба навор гирифта шуда буданд. Дар охири солҳои 30-юм дар Тоҷикистон зиёда аз 140 нуктаи кинематографии кор мекарданд.

д) Матбуот.

Матбуот ҳам як соҳаи бонуфузи инкилоби маданий ҳисоб мешуд. Чунки воситаи дорон имкониятҳои зиёди таъсиррасонӣ ба ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодии маданий буд. Ба матбуоти тоҷик дар солҳои 30-юм нақши китобҳо, маҷаллаҳо, рӯзномаҳо ва плакатҳо дохил буданд. Саноати полиграфияи Тоҷикистонро Нашриёти Давлатии Тоҷикистон ва 34 матбааҳои хурду калони ноҳиявӣ ташкил мебуд. Ин соҳа

кудрат дошт, ки талаботи ҷумҳуриро ба китобҳои дарсӣ, адабиёти бадеӣ ва матбуоти даврӣ ба тариқи минималӣ таъмин кунад. Дар солҳои 30-юм полиграфистони тоҷик зиёда аз 10.000 номгӯӣ китобро бо теъдоди 50 млн. нусха аз ҷои бароварданд.

Дар Тоҷикистон дар охири солҳои 30-юм 83 номгӯӣ (7 ҷумҳуриявӣ, 51 ноҳиявӣ ва 25 бисёртиража) рӯзнома бо теъдоди 17 ҳ. нусха ва 7 номгӯӣ маҷалла мебаромад. Дар байни рӯзномаҳо рӯзномаҳои "Тоҷикистони Сурх", "Маориф ва Маданият", "Коммунист Таджикистана", "Пионерҳои Тоҷикистон" ва маҷаллаҳои "Шарқи Сурх", "Барои адабиёти сотсиалистӣ", "Болшевики Тоҷикистон" бо тиражҳои калон нашр мешуданд.

Дар охири солҳои 30-юм дар Тоҷикистон 416 китобхонаи оммавӣ дорон 260 ҳ. нусха китоб амал мекард. Соли 1933 китобхонаи оммавӣ-илмӣи ҷумҳуриявӣ ба номи А. Фирдавсӣ таъсис ёфт. Дар ҷумҳурӣ 2 осорхона (дар Душанбе ва Хучанд) фаъолият мекард.

е) Адабиёт.

Дар солҳои 30-юм назму наерӣ шӯравӣи тоҷик дар заминаи мазмунан сотсиалистӣи шакли миллии инкишоф меёфт. Ба арсаи адабиёт адабҳои ҷавонӣ зиёде бо асарҳои мазмунан нав ворид шуданд. Дар қатори С. Айӣ, А. Лоҳутӣ, П. Сулаймонӣ, М. Раҳимӣ, А. Дехотӣ, А. Исмаиӣ, С. Ҷавҳаризода, номҳои М. Турсунзода, Ҷ. Икромӣ, Р. Ҷалил, М. Миршакар, Ҳ. Карим, Ҳ. Юсуфӣ, Алихуш ва садҳо дигарон дохил шуданд. Соли 1934 Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон таъсис ёфт ва органи нашри он "Барои адабиёти сотсиалистӣ" гардид.

С. Айӣ асарҳои худро-очерки "Колхозии коммунизм" (1933), повестҳои "Мақтаби кӯҳна" (1935), "Марги судхӯр" (1935), романи "Ғуломон" (1935), достони "Ҷанги одаму об" (1937); А. Лоҳутӣ асарҳои "Тоҷу байрак" (1935), "Пули Вахш" (1935), "Дар соҳили Днепр" (1936), либреттони "Кован оҳангар" (1937), М. Турсунзода песани "Хукм" (1936), "Хазон ва баҳор" (1937), Ҷ. Икромӣ повестӣ "Ду ҳафта" (1933), драмман "Мавҷҳои музаффарият" (1933), маъзумаи "Орзу" ва шеърҳои таронаҳои зиёдеи А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, М. Миршакар, С. Ҷавҳаризода, М. Раҳимӣ, А. Дехотӣ, М.М. Аминзода, Ҳ. Юсуфӣ ва садҳо дигарон навишта ва нашр гардидаанд.

Адабиёти тарҷумавӣ низ хеле зиёд гардид. Асосан классикҳои рус (Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Чехов, Салтыков-Щедрин, Некрасов, Маяковский) ва ҷаҳонӣ (Бальзак, Драйзер, Гримм, Лондон) тарҷума ва нашр шудаанд. Ҳамин тариқ, дар солҳои 30-юм дар ҳаёти

маданий ҶШС Тоҷикистон пешравиҳои бемислу монанд ба амал омаданд: Тоҷикистон соҳиби муассисаҳои илмӣ миллий, дорони санъати шаклан миллию мазмунан сотсиалистӣ, шоҳаҳои зиёди муассисаҳои фарҳангӣ: театр, клуб, китобхона, осорхона, нуқтаҳои радиошунавонию кинонамоишдихӣ ва иншоотҳои варзишӣ гардид. Яъне, инқилоби маданӣ гузаронида шуд.

Луғати истилоҳот

1. "Барои адабиёти сотсиалистӣ" -мачаллаи адабии иттиҳоди адабии тоҷик буд, ки ба ҳамаҷонибаи "Роҳбари дониш" (солҳои 1927-1932) аз август соли 1932 то соли 1938 мебаромад. Аз соли 1938 бо номи "Шарки Сурх" мебаромадагӣ шуд.
2. Пионер-қадиман франсавӣ буда, маънои дутағайиш-огозкунанда аст. Ҳамчун мафҳуми иҷтимоӣ-пионер аз ҷониби ташкилоти ҷумҳуриявӣ ва умумииттифоқи пионерин ба номи В. И. Ленинро меғуфтанд. Ин ташкилот дар собиқ ИҶШС соли 1922 ва ташкилоти ҷумҳуриявӣ пионерин Тоҷикистон соли 1925 таъсис ёфта буд. Ба ин ташкилот ташкилоти Иттифоқи Ленинии Коммунистони Ҷавони ҷумҳурии роҳбарӣ мекард.
3. "Пионерин Тоҷикистон"-Рӯномаи ташкилоти ҷумҳуриявӣ ИЛКҶУ, ки аз соли 1932 мебаромад.

САВОЛҶО:

1. Инқилоби маданӣ чист? Ва чӣхоро дар бар гирифта буд?
2. Рӯномаҳо ва мачаллаҳои солҳои 30-ро номбар кунед?
3. Дар Тоҷикистон кай таълими катмун ҳамагонӣ ҷорӣ карда шуд?
4. Мактабҳои солҳои 30-ро шарҳ диҳед?
5. Театрҳои касбии солҳои 30-юмро номбар кунед?
6. Аз санъаткорони солҳои 30-юм номи кӣхоро медонед?
7. Мактабҳои аввалини олии Тоҷикистонро номбар кунед?
8. Адабиёти солҳои 30-юм ва осорҳои онҳоро номбар кунед?

§23. Анҷомеби сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ дар Тоҷикистон (ғалабаи пурраи сотсиализм)

а) Таъсифи умумӣ

Дар солҳои 20-30-юм сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ ҳам барнома ва ҳам ширини давлату халқи шӯравӣ буд. Ва ин барнома зина ба зина иҷро карда шуд. Дар солҳои 20-ум ҷамъияти сотсиалистӣ аз рӯи нишонаҳои қонунӣ сохта шуда буд. Сотсиализм ҳамчун сохтори ҷамъияти амалан дар солҳои 30-юм сохта шуд. Сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ ба рафти амалӣ гардидани сиёсати саноаткунонии мамлакат, коллективонии хоҷагии қишлоқ ва гузаронидани инқилоби маданӣ саҳт марбут буд. Дар ин се самт дар солҳои 20-ум дар Тоҷикистон зами-

наҳои қонунии онҳо тайёр шуда буд. Дар солҳои 30-юм бошад ин сиёсат дар амал иҷро карда шуд. Сиёсати баробарии воқеии халқҳои шӯравӣ, ки бо ёрии бародарона ва беғаразонаи халқҳои ИҶШС ва ба дӯстии халқҳо, интернационализми пролетарӣ асос ёфта буд, имконият дод, ки раванди ҷамъиятию сиёсӣ, иқтисодию маданияти халқҳои собиқ қафомондари тезонад ва маишати онҳоро ба дараҷаи зиндагии халқҳои пешқадам наздик кунанд. Ва ҳатто дар масъалаҳои ҳуқуқӣ баробарии воқеии халқи тоҷикро ба ҳама халқҳои ИҶШС пурра таъмин намуд ва ин ҳуқуқу ҳолатро дар Қонуни асосии ИҶШС ва ҷумҳурӣ ба расмӣ дароварда шуда буд.

Дар солҳои 30-юм дар Тоҷикистон саноату хоҷагии қишлоқ рӯ ба тараққӣ ниҳода, маданияти шаклан миллию мазмуноан сотсиалистӣ бунёд шуда буд. Ин тағйиротҳо дар ташаккулиёбии синфи корғари миллии тоҷик, дар структураи саноат ва хоҷагии қишлоқи рӯ ба тараққӣ ниҳода, ба қувваҳои истеҳсолкунанда ва захираҳои табиӣ ҷумҳурӣ мувофиқ гардида ва ба моликияти умумихалқӣ-давлатӣ ва кооперативӣ-колхозӣ асосёфта, таҷассум мегардид. Маданияту фарҳанги халқи тоҷик натавонанд дар заминаи анъанаҳои фарҳангии худ, балки аз тамаддуни умумибашарӣ ҳам бархурдор мешуд. Сотсиализм дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба нишонаҳои ҷашмрас ноил гардида буд. Яъне саноати сотсиалистӣ ба моликияти давлатӣ-умумихалқӣ ва хоҷагии қишлоқи ба моликияти кооперативӣ-колхозӣ асосёфтаю маданияти шаклан миллию мазмуноан сотсиалистӣ бунёд гардида буд. Сотсиализм асосан сохта шуда буд. Сотсиализми сохташудаи солҳои 30-юм ба маънавиёту тафаккури ҷамъиятии ҳамон давра рост меомад ва эътироф гардида буд. Ин галабаро Конститутсияи сотсиализми ғолиби ИҶШС, ки 5 декабри соли 1936 қабул шуда буд, эълон ва мустаҳкам кард. Яъне, сотсиализм асосан сохташуда ва галабакарда эълон шуда буд. Ин галаба аз нуқтаи назари сиёсӣ маъноии онро дошт, ки дигар дар дохили ҷамъияти Тоҷикистон қувваҳои набуданд, ки сотсиализмро дигар созанд. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ бошад, иқтисодиёти сотсиалистӣ (саноат ва хоҷагии қишлоқи сотсиалистӣ) бунёд гардида буд. Аз нуқтаи назари маданий-маданияти шаклан миллию мазмуноан сотсиалистӣ ба вуҷуд омада буд. Аз нуқтаи назари идеологӣ (мафкуравӣ) бошад, мафкураи марксистӣ-ленинии диктатураи пролетарӣ (вале на ҳамаи пролетарҳо, балки ҳизбиёни пролетарӣ) дар дарку шарҳи сотсиализм ҳукмрон гардида буд, ки дар Конститутсияи ИҶШС Тоҷикистон таҷассум меёфт.

б) Конституцияи сотсиализми холиби Тоҷикистон.

Дар ҳудуди Тоҷикистон аз соли 1918 сар карда сохтори Конституционии давлатдорӣ вуҷуд дошт. Вале то соли 1929 Тоҷикистон Конституцияи худро надошт. Дар қисмати Туркистонии Тоҷикистон (вилоятҳои Суғд ва Памир) аз соли 1918 то соли 1924 Конституцияи Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон ва дар қисмати Бухорои Шарқии он аз соли 1921 то соли 1924 Конституцияи Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро ва аз соли 1924 то соли 1929 Конституцияҳои ИҶШС ва ҶШС Ёзбекистон амал мекарданд. Ҳукумати Тоҷикистон ва халқи тоҷик аз ин Конституцияҳо вазеъ бархурдор буд. Ҳамаи ин Конституцияҳо аз Конституцияи ҶШФСР (то соли 1924) ва ИҶШС (аз соли 1924) маънаъ гирифта буданд. Вале фарқиат доштанд. Масалан, Конституцияи Бухоро дар муайян намудани шакли давлатдорӣ инебел ба Конституцияи ҶШФСР ва ҶМШС Туркистон фарқ дошт. Ин фарқиат аз сохтори халқӣ-шӯравии Бухоро мебаромад. Вале Конституцияҳои минбаъдаи ҷумҳурӣ дар муайян намудани сохтори давлатдорӣ ва ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодӣ фарқҳои ҷиддӣ надоштанд. Ҷиҳати хося ҳамаи Конституцияҳои то соли 1929 амалкунандаи Тоҷикистон ин вазифаи таъмини намудани диктатури пролетариат дар асоси шӯроҳо буд.

Аввалин Конституцияи миллии Тоҷикистон ин Конституцияи ҶМШС Тоҷикистон буд, ки октябри соли 1929 қабул шуда буд. Вале аз сабаби дар ҳамон моҳи октябри соли 1929 таъсис ёфтани ҶШС Тоҷикистон қарор шуда буд, ки Конституцияи ҶШС Тоҷикистон таҳия карда шавад ва Қонунҳои конституционӣ таъсис ёфта буд. Конституцияи ҶШС Тоҷикистон мебоист таълифи ҶМШС ба ҶШС Тоҷикистон аз нуқтаи назар ҳуқуқӣ ба расмият мебаровард. 25 феввали соли 1931 шӯрон 4-уми Умумитоҷикистонии шӯроҳо Конституцияи ҶШС Тоҷикистонро қабул ва ҷорӣ кард.

Дар моддан 1-уми он навишта шуда буд: Конституцияи (Қонуни асосии) мазкурӣ ҶШС Тоҷикистон, ки анҷумани III февралоддан Шӯроҳои Тоҷикистон дар бораи таъсис додани ҶШС Тоҷикистон эълон кардааст, аз "Декларатсияи ҳуқуқи меҳнаткешон ва халқҳои истеъморшуда"-и эълонкардан инқилоби Октябр бармеояд. Моддан 2-ум дар бораи мақсад ва вазифаи ҶШС Тоҷикистон-маҳв сохтани буржуазия ва бархам додани истеъморӣ одам аз тарафи одам баҳе мекард.

Дар моддан сеюм онди сохтори Ҷумҳурӣ, ки он давлати сотсиалистии диктатури пролетариати ба интифоқи синфи коргару деҳқон асосёфта ва дар асоси шӯроҳои намоёндагонии коргарон, деҳқонон ва

Аскарони Сурх амалкунанда сухан мерафт. Конституцияи соли 1931 вазифаи пештари "таъмин"-и диктатуран пролетариатро ба вазифа "ваколат додан" иваз кард. Ин Конституцияи Тоҷикистони шӯравиро ҳамчун давлати соҳибхӯшёр дар ҳайати ИҚШС, тасдиқ намуда, принсиҳои сохтори давлатдорини сотеалистӣ ва сохтори ҷамъиятии онро таъмин намуд. Бо мурури саноаткунонӣ ва коллективонии хочагии киш-локи ҷумҳурӣ зарурияти таҳрири Конституцияи соли 1931 пеш омад ва он соли 1934 аз нав таҳрир карда шуд. Бештар қисмҳои, ки ба моли-кнйатдорӣ - ба замин дахл доштанд, таҳрир ёфта буданд.

5 декабри соли 1936 Конституцияи сотеализми ғолиби ИҚШС қабул шуда буд. Дар асоси ин конституцияи Конституцияи сотеализ-ми ғолиби ҚШС Тоҷикистон таҳия гардид, ки онро комиссияи махсуси таъсисдодаи КИМ Шӯроҳои ҚШС Тоҷикистон таҳия намуда буд. Онро 1 марти соли 1937 аниҷумани VI Фавқуллоддан Шӯроҳои ҚШС Тоҷики-стон муҳокима ва қабул кард. Конституцияи ғалабаи сотеализмро дар Тоҷикистон эълон карда асосҳои асосии сотеализми: шакли хочагидо-рини сотеалистӣ ва моликиятдорини сотеалистиро ба замин, фабри-каю заводҳо, қонҳо, нақлиёт ва воситаҳои дигари асосии нетехсолот, бирҳам ҳадди истисмори одам аз тарафи одам, бекорӣ, табдил додани меҳнат ҳамчун вазифа ва кори ҷирғони ҳар як шаҳрванди қобили меҳ-нат, ҳуқуқ ба меҳнат, истироҳат ва маълумот гирифтаниро дар асоси қонун эълон намуд. Конституцияи соли 1937 ҷамъияти Тоҷикистонро аз ду синф-қорғару деҳқон ташкил ёфта эълон карда буд.

Дар Конституцияи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии шаҳрвандон:

1. Ҳуқуқҳои интимӣ-интисодӣ: ҳуқуқ ба меҳнат, ба истироҳат, ба маълумот ва хизмати тиббии роӣгон, ба таъминоти моддӣ дар пирон-солӣ ва инчунин дар ҳолати гум кардани қувваи ҷисмонӣ ва беморӣ;
2. Ҳуқуқҳои сиёсӣ ва озодиҳои демократӣ: баробарҳуқуқии ҳамаи шаҳрвандон, баробарии воқеии зану мард, ҳимояи ҳадафҳои қонунии инсонии шӯравӣ, озодиҳои суҳан, матбуот, маҷлису гирдиҳамонҳо, на-моншҳои кӯчагӣ ва таъмини ҳуқуқи муттаҳидшавӣ дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ, интифокҳои қасбӣ, ҷамъиятҳои кооперативӣ, ташкилотҳои ҷавонон, ташкилотҳои варзишӣ ва муҳофизӣ, ҷамъиятҳои маданӣ;
3. Ҳуқуқҳои шахсӣ ва озодӣ: ҳуқуқи моликияти шахсӣ, даҳолат-нопазирини моликияти шахсӣ ва манзил, озодиҳои ҷирғон ва нигоҳ дош-тани сирри муқотиба, эълон шуда буданд.

Вазифаҳои асосии шаҳрвандонро Қонуни асосӣ чунин муайян карда буд:

1. Дар масъалаи мустаҳкам намудани сохтори ҷамъиятии шӯравӣ-вазифаҳои эҳтиромии Конституцияи ҶШС Тоҷикистон, иҷрои қонунҳо, риояи интизоми меҳнат, содиқ будан ба вазифаи ҷамъиятии худ, эҳтиромии қондаҳои ҳамзистии сотсиалистӣ, ҳифз ва афзун намудани моликияти сотсиалистӣ.

2. Дар ҳимояи Ватани сотсиалистӣ-вазифадор будан барои хизмати ҳарбӣ ва ҳимояи Ватан.

Конституцияи сотсиализми ғолиб 12 боб ва 134 моддаро дар бар мегирифт.

1. Сохтори ҷамъиятӣ.
2. Сохтори давлатӣ.
3. Мақоми олӣи ҳокимияти давлатии ҶШС Тоҷикистон.
4. Мақоми идораи давлатии ҶШС Тоҷикистон.
5. Мақоми ҳокимияти давлатии ВХБК.
6. Мақоми маҳаллии ҳокимияти давлатӣ.
7. Бунди ҶШС Тоҷикистон.
8. Суд ва прокуратура.
9. Ҳуқуқ ва вазифаҳои асосии шаҳрвандон.
10. Системаи интиҳоботӣ.
11. Рамзҳо: герб, байрақ, пойтахт.
12. Тартиби тағйироти Конституция.

ТОҶИКОНИ БЕРУНМАРЗӢ ДАР СОЛҲОИ 30-ЮМ

Чун ба мисли пешгара аксарияти тоҷикон дар қаламрави давлати Афғонистон мезистанд. Ҳукумати М. Нодиршоҳ, ки баъди қиёми Ҳабибуллоҳон (Бачаи Сақо) ба сари тахт омада буд, сиёсати шовинистонаи зидди тоҷикро пеш гирифта андозаи замин ва молиётро 3 баробар зиёд кард. Дар ҳолате, ки баъзе қабилҳои паштуноиро аз пардохтани андоз ғамоман озод ва ба қисми дигаре имтиёзҳо дода буд, М. Нодиршоҳ зери сиёсати тоза кардани ҳукумат асосан тоҷикони рушанфикру ватанпарастро қатлу зиндонӣ кард. Заминҳои тоҷикону ўзбекҳо мусодира ва ба нархи ночизе, бо 7-8 афғонӣ, ба паштунҳо фурӯхта шуданд. Ба минтақаҳои тоҷикнишини Афғонистони шимолу ғарб ва марказӣ паштунҳои зиёде муҳоҷир карда шуданд, ки ба ҳар хонаводаи онҳо аз 20 то 30 ҷириб замин дода мешуд. Ин сиё-

сат ба он овард, ки 60% деҳқонони тоҷик беамин ва камзамин гардиданд. Ин сиёсати рӯирости паштунгардонии тоҷикон аз тарафи ҳукумати Нодиршоҳ буд.

Сиёсати муқобилгузори кавму қабилаҳои ҳукумати Нодиршоҳ ба он овард, ки зидди ӯ суиқасд ташкил карда, ӯро соли 1933 қатл карданд. Ба сари ҳокимият Муҳаммад Зоҳиршоҳ омада сиёсати падарашро давом дод.

Дар солҳои 30-юм тоҷикони шӯравӣ (сокинони Ўзбекистону Қирғизистон ва Қазоқистон) аз музаффариятҳои сотенализм саргарм шуда, то рафт аз ҳаёти сиёсӣ чамъияти чомеа бо халқҳои соҳибдавлат махлут шуда ба тақдирҳои худ тан меодагӣ шуданд. Ўзбекгардонии тоҷикони Ўзбекистон пурзӯртар гардида бошад ҳам, пешравиҳои ҷашмраси иқтисодиву маданӣ сиёсати шовинистии ҳукумати Ўзбекистонро мепошонд.

Луғати истилоҳот

1. Ғалабаи сотенализм-мафҳуми илмӣ, назариявӣ, ҳизбӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ буд, ки солҳои 1917-1936 ҳамчун назарияи марксистии чамъиятӣ ва солҳои 1937-1970 ҳамчун мафҳуми илмӣ, назариявӣ ва иҷтимоии амалигаршта доинида мешуд. В.И. Ленин таъмини ғалабаи сотенализмро дар ҳалли масъалаҳои 1) сингагикунонии сотеналистӣ, 2) коллективонии хоҷагии кишлоқ ва 3) инқилоби маданӣ шарҳ дода буд. Яне мебоист моҳияти умумихалқӣ-давлатӣ ва кооперативӣ - колхозии ба муносибатҳои истеҳсоли тафаккури сотеналистӣ асосфта бунёд мекардид. Ин се масъала дар солҳои 1925-1936 иҷро гардид ва сотенализм асосан сохташуда эълон гардид.

САВОЛҲО:

1. Конститусияи ҶШС Тоҷикистон кай қабул шуда буд?
2. Ғалабаи асосан ва пурраи сотенализм чӣ маънӣ дошт ва онро шарҳ диҳед?
3. Конститусияи сотеналистии ҶШС Тоҷикистон кай қабул шуда буд?
4. Конститусияи сотеналистии ҶШС Тоҷикистонро шарҳ диҳед?

Дарси 28. Дарси мустақамкунӣ.

-Раванди саноаткунонии Тоҷикистон ва хусусиятҳои он.

-Коллективонии хоҷагии кишлоқи Тоҷикистон ва давраҳои он.

-Муборизаи синфӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 1929-1938.

**ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ
ҶАНГИ ДУҶОМИ ҶАҲОН (1.08.1939-2.09.1945)**

**§24. Тоҷикистон дар арафа ва давраи аввали Ҷанги Дуҷоми
Ҷаҳонӣ.**

а) Саноати ҷумҳурӣ дар солҳои пеш аз ҷангӣ.

Соли 1938, пеш аз оғози ҷанг, Тоҷикистон як давраи таърихӣ худро ҷамъбаст намуда ба сохтмони давраи пурра ва қатъии сотсиализм сар карда буд. Ҳатто нақшаи ин давраро ҳам дошт, ки ибтидои сохтмони он ба давраи панҷсолаи сеюми тараққиёти хоҷагии халқи мамлакат барои солҳои 1938-1942, ки минбаъд ба таърих ҳамчун панҷсолаи пешазҷангӣ ворид гардид, рост омада буд.

Нақшаи ин панҷсола дар асоси пешрафти илми иқтисодӣ, сиёсӣ ва назариявии марксистӣ тартиб дода шуда буд ва инкишофи босуръати Ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ ва ҳаёти ҷамъиятиро дар бар мегирифт.

Феврალი соли 1939 анҷумани V ҲК(б) Тоҷикистон нақшаи панҷсолаи сеюмро муҳокима намуда қабул карда буд. Дар назар дошта шуда буд, ки дар ин панҷсола корҳои зерин иҷро карда мешавад:

-васеъ кардани саноати маъдани кӯҳии шимоли Тоҷикистон (металлҳои рангаи комплекси Қарамазор)

-ба истифода додани камбинати саноати кӯҳии Тақоб, зиёд кардани истеҳсоли нафт ва ангишт, сохтмони ПБО-и Варзоби Поён ва Харангон, сохтмони якчанд корхонаҳои наф ва азнавсозии корхонаҳои вучуддоштаи саноати сабук, васеъ намудани базани истеҳсоли саноати пахтадозакунӣ дар заминаи саноати умумииттифоқӣ дар назар дошта шуда буд.

Баробари ин дар Ҷумҳурӣ бояд саноати маҳаллӣ ва кооператсияҳои истеҳсоли инкишоф меёфт, ки вазифаи онҳо таъмин намудани аҳоли бо моли ниёзи мардум буд.

Дар соҳаи хоҷагии қишлоқ бошад, вазифаи гузошта шуда буд, ки базани истеҳсоли-техникӣ хоҷагии зироаткорӣ ва ҳосилнокии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ баланд бардошта шавад, шабакаҳои обёрӣ ва-сеъ ва азхудкунии заминҳои наф дар водии Вахш давом дода шавад. Дар соҳаи маданият бошад, вазифаи асосии панҷсолаи ин баланд бардоштани маърифати маданӣ меҳнаткешон буд.

Синфи коргари тоҷик аз ибтидои соли 1939 ба иҷро намудани нақшаҳои панҷсола сар кард. Коркунони ПБО-и Варзоб ба тамоми коргарони ҷумҳурӣ муроҷиатнома қабул намуда, онҳоро ба меҳнати зарбдорона барои иҷрои нақшаи панҷсола даъват карданд. Ин таъсиббӯс номи мусобиқаи сотсиалистӣ ба шарафи панҷсолаи сеюмро гирифт. Кӯҳканоми Шӯрӯб, нефтчиёни Исфара, бофандагони Хучанду Душанбе, шарбатистехсолкунондагони Конибодом, коргарони заводҳои пахтаозакунӣ муштазам нормаҳои истеҳсоли худро 1,5-2 баробар иҷро мекарданд. "Идораи якчанд дастгоҳ" ва "Омухтани якчанд ихтисос" шакли нави мусобиқа шуда буд.

Дар солҳои 1940-1941 дар саноати ҷумҳурӣ ба истифодаи захираҳои масолеҳи маҳаллӣ ва истеҳсоли маҳсулоти ниёзи мардум рӯ оварда шуд. Ба нақша гирифта шуда буд, ки ба воситаи кооператсияҳои истеҳсоли дар ҷумҳурӣ 27 корхонаи гуногуни истеҳсоли моли сερмасрифи ниёзи мардум сохта мешавад. Ва моли истеҳсолкардани соҳа 3,1 баробар зиёд карда шавад.

Дар солҳои 1938-1941 дар ҷумҳурӣ корхонаҳои зерин: Комбинати маъдани кӯҳи Тақоб, қони нави ангишт дар Шӯрӯб, ПБО-и Хоруг, сеҳи нави дар комбинати гушти Душанбе, заводҳои пахтаи Регар ва Конибодом, фабрикаи пойафзол, заводҳои сафолӣҳои бемӯшини Душанбе ва Исфара, пивопазӣ ва сементи Душанбе пӯрра ба қор дароварда шуданд. Корхонаи нефтистехсолкунии "КИМ" аз нав таъхизонида шуда буд. Заводи озекеритӣ дар Селроҳа сохта шуд. Дар натиҷа истеҳсоли ангишт аз 18,7 х.т. ба 204х.т., нефт аз 26,6 ба 29,8х.т., истеҳсоли шохӣ аз 200 ба 254 тонна, пойафзали чармин аз 139 ба 455х. ҷуфт, истеҳсоли матои пахта аз 01 ба 0,2 млн. метр, истеҳсоли равшан аз 2,47х.т. ба 3,54х.т., истеҳсоли қувваи барқ аз 37,3 ба 62,1 млн.кВт расонида шуда буд. Шумораи синфи коргар ба 139х. расида буд. Барои таъмини хуби саноат бо қувваи қорӣ соли 1940 дар Тоҷикистон Қомитети давлатии захираҳои меҳнати таъсис ёфт. Вале ханӯз ҳам дар истеҳсолоти синфи коргари миқдори ақалият буд. Коргари тоҷик дар сохтмонҳои нишоотҳои саноатӣ, бинокорӣ, роҳсозӣ, ва бофандагӣ бартарӣ дошт. Ҷумҳурӣ ба ҷумҳурии саноатӣ-аграрӣ табдил ёфта буд. Вале саршавии Ҷағғи Дуюми Ҷаҳон ба инкишофи бемайлони саноати ҷумҳурӣ бетаъсир намонд. Солҳои 1938-1941 нақшаҳои давлатии саноаткунонии Тоҷикистон ҳамчун қисми таркибии саноати ИҶШС тағйир ёфтанд. Ақнун ба корхонаҳои аҳамияти муҳофизатӣ дошта бештар аҳамият меоданд.

б) Хоҷагии қишлоқ дар солҳои пешазчангӣ.

Ба шароити давраи чангӣ нигоҳ накарда хоҷагии қишлоқ ҳам рӯ ба пешравии босуръат намуда буд. Кишти ҳама намудҳои зироат ба 807х. га, ки нисбати соли 1937 20х. га ва нисбати соли 1913 -317х. га зиёд аст, расида буд. Кишти пахта бошад, 4 баробар зиёд шуда ҳосилнокии он ба 18 сентнер аз гектар расонида шуда буд.

Дар инкишофи хоҷагии қишлоқ роли халқунандаро Пойгоҳҳои мошинӣ-тракторӣ ПМТ (МТС)-ҳо мебозиданд. Ҷумҳурӣ соли 1940 51 ПМТ дорои 3407 трактор буд. Ин ПМТ 23% шудгори тирамоҳӣ, 41% баҳорӣ, 5% кишти галладона, 82% кишти пахта ва фақат 6% ҳосили галладонаро ҷамъоварӣ мекарданду халос.

Дар солҳои 1938-1941 дар ҷумҳурӣ қорҳои калони обёрикунии гузаронида шуда буд. Ба тариқи ҳашари умумихалқӣ канали калони Фарғона навбати якуми он дар муҳлати 25 рӯз, ки дарознаш 46 км. буд дар ҳудуди ноҳияҳои Исфарою Конибодом сохта шуд. Зимистони соли 1939-1940 навбати дуюми канали калони Фарғона дар 50 рӯз сохта шуд, ки қисмати Тоҷикистони он 79 км буда то 50 х. ҳашарчиён иштирок доштанд. Соли 1940 канали шимолӣ Фарғона сохта шуд, ки қисмати Тоҷикистони он 60 км буда, асосан ноҳияи Аштро дар бар мегирифт. Соли 1940 бо ҳамин усули умумихалқӣ канали калони Ҳисор сохта шуд.

Дар солҳои пешазчангӣ шабакаҳои обии водии Вахш ҳам бехтар карда шуда буданд. Ин ҳама ба пешравии ҳама соҳаҳои хоҷагии қишлоқ овард. Натиҷаи ин пешравӣ аз иштироки Тоҷикистон дар намоишгоҳи қомебиҳои Хоҷагии Халқи ИҶШС хубтар намоён мегардад. Солҳои 1939 дар намоишгоҳ 288 қолхозии ҷумҳурӣ ва 1488 пешқадамони хоҷагии қишлоқ иштирок доштанд. Соли 1940 бошад 409 қолхозу 3459 пешқадамон иштирок карданд.

в) Ҳаёти фарҳангии Тоҷикистон.

Вазифаи асосии маорифи халқи ҷумҳурӣ дар солҳои панҷсолаи сеюм ин - гузаштан ба таълими ҳатмии 7-сола дар деҳот ва 10 сола дар шаҳрҳо ва барҳам додани бесаводӣ дар байни қалонсолон буд. Дар арафаи чанг дар ин соҳа қадамҳои аввалин гузошта шуда буд. Дар ҷумҳурӣ дар соли хониши 1940-1941 2628 мактаб дорои 303 х. талаба вуҷуд дошт. Аз ин миқдор 66 мактаби миёнаи дорои 3,6 х. талаба амал мекард. Мактабҳо дар ин давра нисбатан хубтар бо муаллиму воситаҳои таълимӣ таъмин гардида буданд. Дар бар-

хам додани бесаводӣ дар байни калонсолон ҳам кори зиёде карда шуда буд. Дарачаи саводнокии аҳоли аз 3,8% соли 1926 ба 82,8% дар соли 1939 расида буд.

Дар соли 1938-1941 шумораи мактабҳои олии ҳам зиёд гардид. Дар 6 мактаби олии ҷумҳурӣ 8000 донишҷӯ таҳсил мекард.

Дар ҳаёти илмӣ ҷумҳурӣ ҳам пешравӣҳо дида мешуд. Соли 1941 Базаи Тоҷикистони АИ ИҚШС ба Шӯъбаи АИ ИҚШС таъдир ёфта дар пажӯҳишгоҳҳои тадқиқотии он доир ба омӯзиши канданиҳои фойданок, парвариши растаниҳои хоҷагии кишлоқ, навъҳои нави пахта ва чорвои хушзод, тадқиқи таърих ва осори адабии халқи тоҷик корҳои зиёде ба анҷом расонида буданд.

Дар ҷумҳурӣ хизмати тиббӣ пеш мерафт. Дар хизмати аҳоли 121 касалхона, 222 муассисаи амбулаторӣ-муолиҷавӣ, 273 пунктҳои ёрии фелдшерӣ-амбулаторӣ, 53 муассисаи машваратии занону кӯдакон ва табибони зиёде хизмат мекарданд.

Санъати тоҷик ҳам бештар характери оммавӣ ва соҳаи талаботи маънавии омма гардид. Композиторони тоҷик: З. Шаҳидӣ, Ф. Солиев, Н. Пулатов, Ш. Бобокалонов, А. Камолов, иҷрокунаандаҳо: Т. Фозилова, С. Тӯйбоева, Г. Бақоева, Р. Ғолибова, А. Бурхонов ном бароварда буданд.

Театри тоҷик ҳам ба намоишномаҳои операн "Шӯриши Восеъ", "Кован Оҳангар", "Ду гул", песаҳои "Камбағалӣ айб нест", маълум гардида буд. Дар солҳои 1938-1941 дар ҷумҳурӣ 81 рӯзнома, 9 маҷалла, 401 китобхона, 23 театр, 512 муассисаи клуби, 114 дастгоҳи кинонамоишдӣ дар хизмати халқ буд.

САВОЛҲО:

1. Солҳои пешазчангӣ дар Тоҷикистон қадом наҷисоли амил мекард ва қадом вазифаҳои сӯебӣ, иқтисодӣ ва маданияро бояд хал мекардаанд?
2. Саноати Тоҷикистон дар арафои чанг дар қадом ҳолат қарор дошт?
3. Дар арафои чанг хоҷагии кишлоқ дар қадом вазият буд?
4. Сохтмонҳои қадони ба тариқи хашар сохта шудани арафои Чанги Бузургӣ Ватаниро номбар кунед?
5. Дастовардҳои ҳаёти мидани арафои Чанги Бузургӣ Ватаниро номбар кунед?

§25. Сабабҳои асосӣ ва раванди сар задани Ҷанги Дуюми Ҷаҳон.

а) Бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ ва роҳи ҳалли он.

Бӯҳрони иқтисодие, ки солҳои 30-юм ҷаҳони капиталистиро фаро гирифта буд, баъзе давлатҳоро ба роҳи милитаристии тараққиёт овард. Пеш аз ҳама Германия, Италия ва Япония ин бӯҳронро бо роҳи ҳарбигардонии иқтисодиёт нисбатан сабук паси сар карданд. Вале ҷаҳони капиталистӣ ба худ наомада соли 1937 боз бӯҳрони нав сар зад. Ин дафъа ҳам ИМА, Франция ва Англия таъсири онро бештар ҳис карданд. Германия, Италия ва Япония бошанд, боз роҳи яроқ-нокшавии бошитоб ва тайёр кардани ҷангро пеш гирифта, таъсири бӯҳронро камтар эҳсос карданд.

Солҳои 1938-1939 Германия Австрияро забт намуда, вилояти Судети Чехословакияро ба худ ҳамроҳ кард. Япония бошад, дар Хитой ва Мугулистон ҷангро сар карда, вазияти байналхалқии ҷаҳонро вазнинтар гардонд. Дар ноором гарлдани вазияти байналхалқӣ ҳукуматҳои ИМА, Франция, Англия ҳам "кӯмак" карда буданд. Дидаю доништа онҳо сари роҳи фашизмро нагирифтанд. Баръақс, ба зидди ИҚШС равона кардани фашизм ва милитаризмро тарафдорӣ карданд. Яъне, давлатҳои капиталистӣ зиддиятҳои худро бо роҳи ҷанг андохтани Германияро зидди ИҚШС ҳал кардани буданд. Аз ин рӯ, ҳукумати ИҚШС-ро зарур буд, ки муносибату мавқеи байналхалқии худро муайян созад. То соли 1939 ИҚШС бо Хитой, Мугулистон, Польша, Чехословакия, Англия, Франция, ИМА шартномаҳои гуногун дошт. Вале ин шартномаҳо садди роҳи фашизм шуда наметавонистанд. Таҳдиди ҷанги ҷаҳонӣ реалӣ буд ва меъморӣ асосии он Германия ва баъд Англияю Франция ва ИМА буданд. ИҚШС ҳост иттифоқи (коалицияи) зидди фашизмро аз ҳисоби давлатҳои муктадир ИМА, Франция ва Англия ва баъзе дигарҳо (Польша, Чехословакия, Руминия) ташкил диҳад. Ин масъала дар доираи вазирони қорҳои ҳоричии ин мамлакатҳо муҳокима шуда буданд. Вале ба амалӣ гардидани ин нақша ҳеҷ яке аз онҳо нақӯшиданд. Баръақс, Франция, Англия, ИМА ба Германия фаҳмонданд, ки ба амалӣ гардидани нақшаи ибтидоии васеъ шудани сарҳади Германия (аз ҳисоби Австрия ва Чехословакия) ҳалал намерасонанд. Ва ҳамин тавр ҳам шуд. Германия бе эълони ҷанг 12 марти соли 1938 кӯшуни 300 ҳазораашро ба Австрия дароварда 13 март Австрияро қисми Германия эълон кард. Бетарафии Франция ва Англия дастулон Германияро кушоданд. Кур-

бонин ояндан давлатҳои муқтадир Чехословакия гардид. Дар вилояти Судети Чехословакия аҳолии олмонзабон зиндагӣ доштанд. Нацистҳои ин вилоят баҳори соли 1938 бо талаби ба ҳайати Германия дохил шудан баромад карданд. Ин вилояти саноатии калонтарини Чехия буд. Германия талаби нацистҳоро маъқул ёфт ва барои амалии он тайёрии ҳарбӣ ҳам дид. Германия Судетро ишғол кард. Бо ҳамин усул соли 1938 ва ибтидои соли 1939 Германия даъвои мулкҳои алоҳидан Польша (Данциг), Белгия (Эёпел-Мальмеда), Франция (Эльзасу-Лотарингия) кард. Аз ин ҳам қатъитар, 15 марти соли 1939 зери фишори Гитлер ҳукумати Чехословакия ақди ба тобеи Германия дохил шуданро имзо кард. Чехия ва Моравия ба протекторат ва баъд тамоман ба Германия ҳамроҳ карда шуд. Словакия ба мустамлика табдил дода шуда Закарпатияи Украина ба Венгрия гузашт. Чехословакия ҳамчун давлат аз байн рафт. Дар ин давра ягона давлате, ки бо чорабиниҳои конкретӣ барои сарӣ роҳи чунин ҳодисаҳо ғирифтанд баромад мекард, ИЧШС буд. Ҳукумати ИЧШС ба ҳамроҳкунии Австрия ва тақсими Чехословакия эътироз карда, ҳатто ёрии худро пешниҳод намуда буд. Вале ҳукуматҳои Чехословакия ва Польша ин ёриро истифода накарданд. Бештар, ҳукуматҳои Ғарб мекушиданд, ки мошини ҳарбии Германияро зидди ИЧШС равона кунанд.

Англия ва Франция мехостанд, ки дар Европа бе иштироки ИЧШС таносуби қувваҳо бо иттифоқи Германия дар мувозинат нигоҳдоранд ва бо Германия "дӯст" монанд. Онҳо ба Польша, Руминия ва Юнон шартномаи ёрии ҳамдигарро дар ҳолати сар задани ҷанг бо яке аз тарафҳо бастанд. Вале ин сарӣ роҳи Германияро нагирифт. Моҳи апрели соли 1939 Италия Албанияро забт намуд. Германия шартномаҳои герману-англисӣ ва герману-полшагии солҳои 1934-1935 худро дар бораи ба ҳамдигар ҳучум накардан бекор эълон карда, 22 майи соли 1939 бо Италия шартномаи "Пакти пӯлодин"-ро имзо кард. Бо ин пакт таносуби қувваҳо дар Европани Ғарбӣ ва Марказӣ пурра ба фоидаи иттифоқи Германия ва Италия аниқом ёфта буд. Вале Ғарб ин таносубро ба ҷанги зидди ИЧШС табдил додани шуда аз пешниҳодоти ИЧШС дар ташкил додани бехатарии коллективона зидди фашизм бо ҳар роҳ дур мешуд. Намояндагони вазоратҳои корҳои хориҷӣ ва мудофиаи ИЧШС шартҳою нақшаҳои иштироки худро дар таъмини бехатарии Европа ҷӣ дар гуфтушунидҳои алоҳидагӣ ва ҷӣ муштарак баён карда буданд. ИЧШС уҳдадорӣ мегир-

рифт, ки агар Германия бо Франция ва ё Англия чанг сар кунад, тайёр аст, ки ба онҳо кӯмаки низомӣ расонад. Вале Ғарб ягон варианти маъкули ёрӣ ва иштироки худро дар ҳолати ба ИҶШС ва ҳамсояхон наздибалтикии он ҳучум кардани Германия пешниҳод накарданд. Баръакс, то июни соли 1939 бо намояндагони гуногуни Германия гуфтушуниди худро давом доданд. Ҳатто ба таҳияи нақшаи ҳамла ба ИҶШС ёрӣ ҳам расонданд. Англия бо Япония шартномаи даҳолат накардан ба қорҳои Япония дар Хитойро (июни соли 1939) бааст. Ҳатто бо ташаббуси Ғарб Япония августи соли 1938 дар кӯли Ҳасан (ИҶШС) ва июли соли 1939 дар Халхин-Гол (Мугулистон) ба мақсади сар кардани чанги қалон дасиса ташкил карданд. Дар ин ҳар ду дасиса Япония шикаст хӯрд. Нақшаи ташкили бехатарии Европони пешниҳод кардан Франция ва асосан Англия бехатарии Латвия, Литва ва Эстонияро дар назар надошт. Дар ҳар ҳолат ин давлатҳо метавонистанд аз тарафи Германия ё забт шаванд ё барои бо ИҶШС чангро сар кардан мавқеъ (платедарм) шаванд. Дар ҳар ҳолат ИҶШС мехост, ки ўҳдадорие, ки тарафайн мегиранд, барои ҳама тарафҳо баробар бошанд. Франция ва Англия талаб мекарданд, ки ёрии иқтисодӣ ва ҳарбии ИҶШС дар ҳолати аз тарафи Германия ё ягон давлати дигари зери таъсири Германия бо онҳо сар мекарда ҳатмӣ бошад, вале ёрии иқтисодӣ ва ҳарбии онҳо ба ИҶШС дар ҳолати сар задани чанги Германия ва ИҶШС ҳатмӣ, вале агар он чангро иттифокчиёни Германия сар кунанд, аниқ набуд. ИҶШС, ки таҷрибаи чунин ёрии бо Чехословакияро медонист, ин тариқи шартномаи бехатарии коллективонаро намехост. ИҶШС ҳам ҳадафҳои худ ва ҳам ҷумҳуриҳои ҳамсоҳи ғарбии худ аз Балтика то Баҳри Сиёхро дар назар дошт. Ин назари Ғарб дар рафти гуфтушунидҳои Москвагии августи соли 1939 бо ҳайати намояндагони ҳарбии Англия ва Франция маълум гардид. Маълум аст, ки гуфтушунидро ҳукуматҳои Франция ва Англия барои ба кӯчаи сарбаста бурдани ИҶШС истифода карда буданд. Ҳайати намояндагони онҳо вақолати имзо кардани ягон ҳуҷҷатро надоштанд. Аз ин рӯ, ИҶШС гуфтушунидро бо онҳо қатъ кард.

Дар муддате, ки ИҶШС бо Франция ва Англия гуфтушунид мекард, Германия ба ҳукумати ИҶШС се маротиба мурочиат карда фаҳмонд, ки байни онҳо масъалае нест, ки ҳал нагардад. Ҳатто иброз доштанд, ки Германия тайёр аст дар бораи бехатарии ИҶШС аз Балтика то Баҳри Сиёҳ гуфтушунид кунад. Вале то 20 август ИҶШС ин таклифҳоро рад кард. Фақат баъди он, ки ҳис кард, ки гуфтушунид бо Англия ва Франция ба ягон натиҷа намеорад ва ИҶШС дар

ҳолати танҳоӣ бо Германия ва Япония рӯ ба рӯ мемонад. гуфтушунидро бо Германия дар масъалаи ба ҳамдигар ҳучум накардан саркарда ба мӯҳлати 10 сол шартномаи ба ҳамдигар ҳучум накарданро ба имзо расонид. Ин шартнома тачовузи Япония ва Германияро ба ИҚШС муваққатан ба таъхир партофт. Германия 1 сентябри соли 1939 ба Полша ҳучум кард. Дар асоси шартномаҳои вучуд дошта 3 сентябр Англия ва Франция ба ҷанги зидди Германия даромаданд. Вале ҷанги фаъолона нашуд. Германия Полшаро ба осонӣ шикаст дод. Ҳучум ба Полша ибтидои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон гардид.

б) Иштироки фиристодагони Тоҷикистон дар набардҳои аввали Ҷанги Дуюми Ҷаҳон (октябри 1939-марти соли 1940)

1 сентябри соли 1939 Ҷанги Дуюми Ҷаҳон саршуд. Сабаби саршавии ҷанг ин аз сари нав тақсим кардани ҷаҳони тақсимшуда буд. Ташаббускори ин тақсимот Германияи фашистӣ ва иттифоқчиёни ӯ Италия ва Япония буданд. Баҳонаи саршавии ҷанг ин ҳучуми Германия ба Полша гардид. ИҚШС ҳам ба ин ҷанг ҳамроҳ шуд. Хадафҳои асосии ба ин ҷанг ҳамроҳ шудани ИҚШС ин баргардондани Беларусии Фарбӣ, Украинаи Фарбӣ ва Бессарабияи Фарбӣ ба ҳайати Беларус, Украина ва Молдова буд. Ин ҳудудҳо ҳоло соли 1918

Қарабоев Неъмат

мувофиқи шартномаи Брест ба ҳайати Полша, Венгрия, Руминия ва Германия дохил гардида буданд. Ақнуи ИҚШС аз вазъияти байналхалқии ба вучуд омада истифода бурда, ин минтақаҳоро баргардонидани шуд. Ва баъди ба ҷанги зидди Германия дохил шудани Англия ва Франция ИҚШС ҳам ба эълони ҷанг кӯшунҳои худро ба Беларусии Фарбӣ, Украинаи Фарбӣ ва Бессарабияи Фарбӣ даровард. Ба ҳаракати кӯшунҳои шӯравӣ дар ин минтақа миллатгароён муқобилият нишон доданд. Вале кӯшуни шӯравӣ ба ягон душвории ҷарбӣ минтақаҳои номбурдаро ишғол намуд. Дар ин ҷангҳои кӯтоҳмуддат намоёндагони Тоҷикистон ҳам иштирок доштанд. Аз ҷумлаи онҳо Ҳодӣ Кенчаев, Фатхулло Аҳмадов, Амралӣ Саидбеков, Ҷунонаби Яъқубов, Олим Ҳакимов ва садҳо дигаронро номбар кардан мумкин аст. Ҳамаи номбаршудагон дар солҳои 1943-1945 ба унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сазовор гардидаанд. Тафсилоти қорномаи ҷангии тоҷикистониён дар сарҳадҳои фарбии ИҚШС ҳоло пурра омӯхта нашудааст. Вале ҷангномаи Неъмат Қарабоев дар рафти ҷанги ИҚШС бо Финландия (октябри соли 1939-марти соли 1940) маълум

аст. Ин чангро ИҶШС барои бехатар гардонидани шаҳри Санкт-Петербург сар карда буд. Чунин хатар вуҷуд дошт. Чунки Финландия ба мавқеи чангии Германия дар сарҳади ИҶШС табиқӣ ёфта буд. Финҳо бо ёрии Германия ба чангии зидди ИҶШС тайёрии бевосита дода истода буданд. ИҶШС хост масъалаи бехатар гардонидани пойтахти шимолнаш-Санкт-Петербургро бо роҳи осоишта ҳал кунад. Ҳукумати ИҶШС пешниҳод кард, ки Финландия дар шимоли Санкт-Петербург дар масофаи 60 км. сарҳади худро ба шимол барад ва ҳамин қадар замин аз минтақаҳои дигар ба ӯ ҷудо карда мешавад. Вале ин масъала ҳалли худро ба ҳушӣ наёфт ва 28 июли соли 1939 қўшунҳои шӯравӣ чангро сар карданд. Дар ин чанг тоҷикистонӣҳо ҳам иштирок доштанд. Якеи онҳо алоқачини ҳарбӣ Неъмат Қарабоев буд.

Дар дафтари корномаҳои Н. Қарабоев чандин лаҳзаҳои корномаи чангии ӯ сабт аст. Ӯ дар рафти чангии зиёда аз се моҳа чандин бор ба вазъияти душвор рӯ ба рӯ шуда, мардонавор аз ҳалли онҳо баромадааст. Боре дастан чандинқарата зиёди душманро мағлуб сохт. Дафъан дигар, дар ҳолати чангии саҳт алоқачини телефони байни қисмҳои хоро барқарор намуд. Дар муҳорибае дар вақти барқарор намудани хатти алоқа бо 5 тан аскарони фин рӯ ба рӯ шуда бо граната онҳоро маҳв сохт. Дар чангии барои шаҳричан Виборг, ки аввали моҳи марти соли 1940 рӯй дода буд, Н. Қарабоев часорати ҳарбӣ ва мардонагӣ нишон дода бо фармони Президенти Шӯрои Олии ИҶШС аз 21 марти соли 1940 ба унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сарфароз гардонда шуд. Ӯ аввалин тоҷикест, ки ба чунин унвон сарфароз гардидааст. Дар қатори чанговарони дигари шӯҷоъ фарзанди дигари Тоҷикистон - роҷандан танк Усмон Акрамов низ буд.

Лугати истилоҳот

1. Германияи фашистӣ-номи давлати милитаристӣ-фашистӣи Германия дар солҳои 1933-1945.
2. Фашизм-қалмак лотинӣ, италиёӣ буда, маънои лугавнаш-даста (гурӯҳ), таъкилоти сиёсӣ аст, ки он дар давраи кризиси умумии ҷаҳони капиталистӣ дар Италия (солҳои 1922-1943), Германия (1932-1945) ва дигар иттифоқчиёни онҳо то соли 1945 ҳамчун сохтори сиёсии давлатдорӣ бунёд карда буданд. Фашизм-ин чанг, зӯрварӣ, мубориза зидди ҳамгӯна муборизаи озодихоӣ ва истиклолият буд. Шiori фашизми Германия ин шiori миллатгарой, раснетӣ, чангҷӯена ва забткорона буд. Тамоми ақидаи фашистонаи худро А. Гитлер дар китобаш "Mein Kampf" (1925) зикр намуда буд. Усули амали ақидаашро фашизми Германия истифодаи шioriҳои дигарон қарор дода, то ки моҳияти сиёсии сиёсати худро пардалӯш намояд. Гитлер шiori милли-иҷтимоиро истифода бурда буд. Ақидаи национал-социализми гитлерӣ сиёсати пешвоӣ, "фюрерӣ"-ро ба вуҷуд овард. Соли 1933 А. Гитлер фюрери Германия гардид.

САВОЛҲО:

1. Кризиси иқтисодӣ ва сиёсии солҳои 30-юм кадом мамлакатҳоро фаро гирифта буд?
2. Сиёсатмадорони давра ҳамаи онро дар чӣ диданд?
3. ИЧШС бо кадом амалҳои роҳи фашизм ва ҷангро гирифтани буд?
4. ИЧШС бо кадом давлатҳо гуфтушунид кард ва кадом масъулиҳоро пеш гузошт?
5. ИЧШС бо кадом давлатҳо шартномаҳои бехатарӣ баста буд?
6. Ҷанги Дуюми Ҷаҳон аз кадом воқеа сар зад?
7. Тоҷикон дар муҳорибаҳои солҳои 1939-1940 магар нштирок доштанд?
8. Аввалин Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ аз тоҷикон кӣ буд?

**ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ
ВАТАНИИ ИҶШС (22.06.1941-9.05.1945)**

**§ 26. Тоҷикистон дар давраи аввали Ҷанги Бузурги
Ватанӣ (22 июни соли 1941 - сентябри соли 1941)**

Сабабҳои асосии сар задани ҶБВ ИҶШС.

Сабаби асосии сар задани ҷанги байни Германияи фашистӣ ва ИҶШС, ки он ба Ҷанги Бузурги Ватани ИҶШС табдил ёфт, пеш аз ҳама вуҷуд доштани зиддияти байни сохтори сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, маданиӣ бо ном соцналистӣ, ки ба моликияти умумихалқӣ - давлатӣ ва кооперативӣ - колхозӣ ва ҳамчун давлат ва ҳукумат ба давлат ва ҳукумати ба диктатураи авомонаи синфи коргару деҳқон ва зиёни аз онҳо баромада ва ба назарияи марксистӣ - ленинӣ хусусияти ҷаҳонӣ гирифта истода така дошта ва ҷаҳони капиталистӣ, ки ба моликияти хусусӣ, ҳукмронии капитали монополистӣ ва назарияи идеалистӣ - буржуазии ба капитал ва зӯрӣ асосёфта ба ҳисоб мерафт. Империалистони Европаю Осиё ва Америка Ҷанги Дуюми Ҷаҳонро оғоз намуда, тавонистанд, ки онро ба ҷанги зидди соцнализм - душмани ашадди худ равона созанд. Сабабҳои дигари Ҷанги Бузурги Ватанӣ ин ёрии амалии ИҶШС ба Ҷамағуна иттиҳоди зиддифашистӣ ё германи давлатҳое, ки ҳоло ба ҳуҷуми фашизм дучор нагардида буданд, дар ҳамон соли 1941 танҳо мондани ИҶШС ва биллоҳира, бе шикасти ИҶШС Германия наметавонист, ки дар Европа нақшаҳои худро амалӣ созад, ба ҳисоб мерафтанд. Аз тарафи дигар, шикасти ИҶШС ба Германия имконият медиҳад, ки муқобилияти ҳарбӣ ва сиёсӣ байналмилалӣ Англия ва ИМА-ро бо осонӣ ҳал намояд. Сабаби дигари ин ҷангро дар шароити мусоиди фазои байналмилалӣ барои Германия, ки онро ба ҷанги зидди ИҶШС хидоят мекарданд ва шароити вазнини дохилӣ ба таъкиботи сталинӣ гирифтору аз ҷиҳати ҳарбӣ ба ҷанги калон тайёр набудани ИҶШС ташкил медиҳанд.

а) Дар ибтидои ҷанг

Субҳи 22 июни соли 1941 Германияи фашистӣ бо қувваи зиёди ҳарбӣ: 5,5 млн. аскар, ки иборат аз 190 дивизия буд, ба ИҶШС ҳуҷум овард.

Дар ҳайати ин лашкар кӯшунҳои Венгрия, Италия, Руминия ва Финландия ҳам буданд. Дар як вақт Германияи фашистӣ дар тӯли зиёда аз 3000 км сарҳадро вайрон карда, ба хоки ИҶШС 5,5 млн. аскар, 3712 танк, 4950 самолётҳои ҷангӣ, 47260 тӯп ва миномётҳоро ба қор даровард. Германияи фашистӣ ҷанги барқосоро гузаронида ва дар муддати

Байрақи ҷангии дивизияи 20-уми Саворагарди кӯҳӣ.

то 2 моҳ кӯшунҳои шӯравиро шикаст додани буд. Германияи фашистӣ ба он умед дошт, ки ҷанги ногаҳонӣ ва барқосо Иттиҳоди Шӯравиро пароканда ва шикасти ҳарбии онро метезонад. Вале фашизм ба нияти худ нарасид. Баръакс, ҳуҷуми аҳдшиканона Артиши Сурхи шӯравиро часуртару дӯстии халқҳоро қавитар гардонид. Ягонагии кӯшуну халқро, ҷабхаю (фронту) ақибгоҳро мустаҳкамтар гардонд. Ҳамаи халқҳои ИҶШС ва Артиши Сурхи қаҳрамони он аз дақиқаҳои аввали ҷанг ба ҷанги тан ба тану барои ҳаёту мамот бархостанд. Дар тамоми хати набардҳо аз баҳри Балтика то Сиёҳ кӯшунҳои шӯравӣ ба ҷанг даромаданд. Дар байни онҳо тоҷикон ҳам буданд. Ибтидои ҷанг, ки моҳҳои июн-октябри соли 1941-ро дар бар мегирад, кӯшунҳои шӯравӣ ҷангҳои мудофиавӣ намуда аз сабаби нобаробарии қувва ҷангкунон қафо менишаст. Ҷангҳои калон ва қаҳрамонона дар ин муддат дар Брест, Вилнюс, Смоленск, Киев, Одесса ва Севастопол ва ғайраҳо шуданд. Ҷанговарони тоҷик Ақобир Маҳмудов, Маҳмадҷон Абдувалиев, Шукур Раҳмонов ҷангро дар Брест оғоз намуда қаҳрамонона ҳалок гардидаанд. Аз рӯзҳои аввали ҷанг Мирзоев Н.И. дар Украинаи Ғарбӣ; Эргаш Саидов, Э. Рӯзиев, Ҳ. Кенчаев (баъд Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ), М. Олимҷонов дар Бело-

Қарим Аҳмедов

Сталин И.В.

рус; Мухтор Ёров дар Наздибалтика; Бобиев Мирзоали дар Қрим; А. Ҳочибоев дар соҳили Неман мечангиданд. Чангномаи ҳамаи номбаршудагон дар таърихи ибтидои ҷанг сабт шудааст.

Аз ҷангномаи фиристодагони Тоҷикистон дар ибтидои ҷанг номхон Ҳодӣ Кенҷаев дар муҳорибаи Смоленск, Н. Илёсов дар Керч хело машҳур аст. Дар ҷанг барои Смоленск Ҳ. Кенҷаев барои шучоати ҷангӣ нишон доданаш бо медали "Барои шучоат" мукофотонида шуда буд. Н. Илёсов бошад, ҳамроҳи ҳамяроконаш дар гарнизони зеризаминии (корхонаи сангрезакунӣ) Азимушкаи Керч

зиёда аз чор моҳ муқобилият нишон дод.

6 июли соли 1941 тўпчи ӯротешпағӣ М. Иброҳимов кахрамони бемислу монанд нишон дода, дар як муҳориба 14 автомашина ва 6 танки душманро махв кард. Барои ин қорнамоӣ ба ӯ ордени Ленин доданд ва ӯ аввалин тоҷикест, ки ба чунин мукофоти олии ноил гардидааст.

Эргаш Рӯзиёви хучандӣ ки ӯ ҳам тўпчӣ буд, дар вақти қафонишинӣ ҳамроҳи 11 нафари дигар ба муҳосира афтада 13 шабонарӯз дар қафон душман ҷанги тан ба тан карда, аз муҳосира баромад. Барои ин қорнамоӣ ва ҷасоратҳои минбаъда ӯ аз дасти маршал Чойболсан мукофоти олии Муғулистон - ордени "Ситораи Қутб"-ро гирифта буд.

Номи фарзандони тоҷик А. Собиров, К. Хушвақтов, А. Қаландаров, Г. Нуров, Ш. Назаров ва ҳазорони дигар дар таърихи ибтидои ҷанг сабт аст.

б) Ба давраи ҷангӣ мутобиқ гардондани хоҷагии халқ.

Спесати саноаткунони пешазҷангии Тоҷикистон имконият дод, ки дар давраи ҷанг иқтисодиётро ҳарчи тезтар ба мафсиату талаботи ҷанг мутобиқ гардонда, таносуби мавҷудани инкишофи соҳаҳои алоҳидани истеҳсолот тайгир дода шавад. Ин кори осон набуд. Вале иқтисодиёти ба муносибатҳои истеҳсолии сотсиалистӣ (умумихалқӣ-давлатӣ) асосёфтаи планӣ, имконият дод, ки дар соҳтори қувваҳои истеҳсолкунанда ва захираҳои меҳнатӣ тағйироти ҷиддӣ ба амал бароварда шавад. Бо назардошти талаботи давраи ҷанг саноати элект-

рознергетика, сӯзишворӣ, абрешим, дӯзандагӣ, чарму пойафзол, гӯшт, равғанкашӣ, консерва ва матоъ соҳаҳои асосӣ ва аҳамияти давлатӣ-стратегӣ доштаи ҷумҳурӣ эълон шуда буданд.

Дар ҳоҷагии кишлоқ мебоист истеҳсоли галла ва саршумори ҷорво зиёд карда мешуд.

Аз рӯзҳои аввали ҷанг саноати дӯзандагӣ, коркарди металл, шохибофӣ, сӯзишворӣ, консерваторӣ ва истеҳсоли спирт ба саноати ҳарбӣ тобеъ карда шуданд. Баъзе корхонаҳо таҷхизонида шуда, ба истеҳсоли қисмҳои эҳтиётӣ ва тиру тӯп, минаҳои зиддитанкӣ ва минаҳои шинокунанда сар карданд. Охири соли 1941 комитети давлатии эвакуатсионии Тоҷикистон таъсис ёфт, ки вазифааш қабул, васл ва ба кор андохтани корхонаҳои аз минтақаҳои ҷанг ва ё наздиҷангӣ кӯчонида шуда иборат буд. Ин корхонаҳо дар Душанбе, Хучанд, Исфара, Конибодом васл карда шуда буданд. Аз нарасидани қувваи коргарӣ ва инженер-техникӣ, муаллимон, давлат лимити баъзе касбҳои ҷорӣ кард, ки онҳоро ба армия даъват намекарданд. Рӯзҳои истироҳату руҳсатҳои меҳнатӣ бекор ва рӯзи кории ҳатмии 10 соата ҷорӣ карда шуда буд. Тоҷикистон ба вазъи ҳарбӣ гузашт. Шиорҳои асосии ибтидоии ҷанг «Ватан-модар даъват мекунад» ва «Ватани сотсиалистӣ дар ҳатар аст» гардида буданд.

Луғати истилоҳот

1. "Ватан-модар даъват мекунад!" -шиор-плакати давран Ҷанги Бузурги Ватани солҳои 1941-1945, ки дар ҳама ҷойҳои ҷамъиятӣ ва корхонаҳо часпонда шуда буд.
2. "Ватани сотсиалистӣ дар ҳатар аст"-ин ҷумла мафҳуми шиори партофтаи Шӯравӣ дар солҳои ҷанги граждани солҳои 1918-1920 буд, ки онро В.И. Ленин навишта буд. Ин шиор солҳои 1941-1945 ҳам истифода шуда буд.
3. Гитлер-насаби ислиши Шикелгрубер Адолф (20.04.1889-май 1945) роҳбари Ҷанги милли сотсиалистии Германия (1919-1945), сардори давлати фашистии Германия (1933-1945).

САВОЛҲО:

1. Барои чӣ Германия фашистӣ 22 июни соли 1941 ҷангро сар кард, фаҳмонед?
2. Тоҷикистонҳо дар кадом муҳорибаҳои аввали ҷанг иштирок доштанд?
3. Барои чӣ кӯшунҳои шӯравӣ қафопишӣ мекарданд?
4. Барои чӣ ин ҷангро ҷанги ватанӣ номиданд?

§ 27. Иштироки тоҷикистониён дар муҳорибаҳои калонтарини давраи дигаргуниҳои қатъӣ дар рафти Ҷанги Бузурги Ватанӣ (сентябри соли 1941 - декабри соли 1943)

а) Иштироки тоҷикон дар муҳорибаҳои калонтарини ҶБВ.

Муҳорибаи назди Москва (сентябри соли 1941 - апрели 1942). Дар ин муҳориба дар қатори қўшунҳои ИҶШС инчунин дивизияи 20 савораи дар Тоҷикистон таъсисёфта иштирок дошт. Ин дивизия дар набардҳои роҳи Волокаламск қорнамоӣ нишон додааст. Вақте ки яғгурӯҳ танкҳои немис хати ҷабҳаро (фронтро) раҳна карда ба роҳи Волокаламск (ҳозира хиёбони Ленинград) баромаданд, дивизия фармон гирифт, ки танкҳоро набуд созад. Аз ӯҳдаи ин фармон бо сарбаландӣ баромад. Дар муҳорибаи Москва 150 нафар аскар ва афсарони ин дивизия ба муқофотҳои гуногун сазовор шудаанд. Барои қаҳрамонӣ дар ҷанг тўпчиини шӯҷоъ Муҳаммад Иброҳимов бо ордени Ленин муқофотонида шуд. Адиби умедбахши тоҷик Абдушукур Пирмуҳаммадзода қаҳрамонона ҷангида ҳалок шуд. С. Улугзода, Р. Ҷалилов, И. Обидов, Б. Искандаров низ қорнамоӣ нишон додаанд.

Муҳорибаи Сталинград (1942-1943). Муҳорибаи Сталинград машҳуртарин набарди солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ буд. Фиристодагони Тоҷикистон дар тамоми давраи ин набард иштирок кардаанд. Қорнамоии "Ҳонаи Павлов" ҳам бе номи тоҷик набуд. Дар қатори 18 ҷанговарони ин "Ҳонаи Павлов", ки қорандирашон сержант Павлов буд, Аҳмад Турдиеви тоҷик ҳам буд. Дар муҳорибаи Сталинград то 2,5 млн. аскар, 1,5 ҳ. танк, 2,5 ҳ. самолёт, 20-25 ҳ. тўп иштирок доштанд. Талафоти Германияи фашистӣ хело қорон буд. Душман қориб 800 ҳ. аскар, 2 ҳ. танк, зиёда аз 10 ҳ. тўп, 3 ҳ. самолёт талаф дод. Фиристодагони Тоҷикистон О. Холматов, Б. Сиддиқов, А. Ҳақимов, К. Қаримов, Б. Бегматов, Н. Мирзоев, И. Назаров, Ҳ. Раҳимов, Ф. Ниёзӣ, С. Иброҳимов, М. Муқимӣ, Т. Ҷўраев, А. Эшматов, А. Устоев қаҳрамонӣ нишон додаанд. Дар ин муҳориба қоронаи танкии "Қолхозчиин Тоҷикистон" ва эскадрилияи "Қолхозчиин Тоҷикистон", ки бо пули қамъовардан қолхозчиёни Тоҷикистон сохта шуда буданд, ба ҷанг даромаданд. Анвар Қаландарови гармӣ дар ин муҳорибаҳо ҳамчун қорандири танкии вазни "КВ" ҷангидааст. Ӯ бо ордени медалҳои Ҷанги Ватани дараҷаи I, Ситораи Сурх ва "Барои муҳорибаи Сталинград" сарфароз гардидааст.

Дар рафти амалиётҳои ҷангӣ баъди Сталинград тоҷикписар Маҳмадшариф Шарипов дар озод қордани шаҳри Харков қорнамоии бе-

мислу монанд нишон додааст. ӯ бо тани худ нуктаи оташишони (ДОТ-и) душманро пушондааст.

Рӯхияи ҷангии тоҷикистониёро мактуби меҳнаткашони акибгоҳ бо номи "Мактуб ба ҷанговарони тоҷик аз халқи тоҷик", боз ҳам баланд кард. Дар ин мактуб, ки аз ном ва имзои 390 ҳ. меҳнаткашон навишта шудааст, омадааст:

«Фарзандон, шавҳарон, бародарони азиз» ҷанговарони диловари мо!

...Вақте, ки мо калимаи ватанро дар забон меорем, дар пеши назари мо на танҳо водии зархези Вахш, на танҳо боғҳои себу зардолу-зори Ленинобод, на танҳо кӯҳҳои барфани сар ба фалак печидан Помир, балки низ манзараҳои рангоранг ва кабудии ҷангалистон ва дарёҳои сероби Россия, мавҷи хӯшаҳои гандуми майдони Украина, канораҳои рӯхафзон баҳри Сиёҳ, кӯҳҳои афсонавии Кавказ ва ғахвораи револютсияи Октябр-шаҳри азими Ленин ҷилва менамоянд.

Шумо дар кучое, ки мубориза кунед хоҳ дар соҳилҳои дарёи Дон, хоҳ дар саҳроҳои Украина, хоҳ дар гирду атрофи Ленинград, Шумо Сталинобод, канораҳои дарёи Панҷ, кӯҳҳои Помир, водию саҳроҳои Вахш ва Ленинободро муҳофизат менамояед...

Мардписарони халқи тоҷик!

Шумо авлодонии аҷдоду бобоҳои бузурги худ мебошед, ки онҳо ба муқобили истилогарон ва гораггарони аҷнабӣ баҳодуруна ҷангидаанд.

Вақте, ки арабҳо дар асри VIII ба сарзамини мо хучум оварда, меҳостанд ба тани халқи мо либоси сиёҳи мотам пушонанд, тоҷикон бо сардорони лашкаркашҳои худ Абумуслим, Таҳмосипи Хӯҷандӣ, Ибни Муқаннаъ чандин сол машғали шуриро фурузонда ҷангидаанд. Те-мурмалики Хӯҷандӣ ва Махмуди Торобӣ ба муборизаи халқ ба муқобили муғулҳои бадхашми истилогар роҳбарӣ намуданд.

Мо фахр мекунем, сарфароз мешавем, ки дар миёни Шумо монанди Қаҳрамони Союзи Советӣ Неъмат Қарабоев, ордендорон Муҳам-

Эрцигитов Тўйчи

Протопопов И.И.

Урозов Чутак

Ҳамзаалиев Исмоил

мад Иброҳимов, Ғозӣ Рашидов, Давронов, Шукрулло Шоев ва бисёр ҷанговарони дигари ба ҳамаи мамлакат машҳур ҳастанд.

Бовар кунед, ки мо ҳам дар fronti меҳнат ҳеч ақиб наемонем. Мо ҷонсупорона меҳнат карда истодаем, ки мамлакат ва Армияи Сурхи ҷоноҷонамонро аз ҳама ҷизи зарурӣ таъмин намоем. Занон, модарон ва хоҳарони Шумо дар баробари мардон ихтисосҳои шавҳар, фарзанд ва бародарони ба фронт рафташонро бо муваффақият ёд оварда, бо тамоми қувваи худ ба Армияи Сурх ёрӣ расонда истодаанд, ки душмани палидро торумор кунанд...

Ҷанговарони пахлавони мо!

Шердилона ба пеш қадам занед, писарони маҳбуби Тоҷикистон!

Бо қаҳрамонӣ, шуҷоатмандии беҳад, ватандӯстии шӯълавари худ рӯзи ғалабаи мо ва мағлубияти душманро наздик кунед. Мо бовариш комил дорем, дур нест он рӯз, ки Армияи Сурхи қаҳрамони мо... одамхӯрони гитлери ба кулли торумор менамоянд.

Марг ба истилогарони немис!»

Имзо: ҷамъ 390 ҳазор. 20.11.1943 "Правда"

Мухорибаи Курск. (5 июл - 23 августи соли 1943)

Ин ҷанги мудофиавии қӯшунҳои шӯравӣ буд. Германия дар камонаки Курск 900 ҳ. аскар, 2700 танк, зиёда аз 6 ҳ. тӯп, 3 ҳ. миномёт ва 2 ҳ. самолётро ба ҷанг даровард. Қӯшунҳои Шӯравӣ аввал душманонро бемадор сохта ва баъд ба ҳуҷум гузашта дар Белград ва Харков душманонро торумор намуданд. Дар мухорибаи Курск тоҷикон қорнамонҳо нишон доданд. Исмоил Ҳамзаалиев ва Ҳодӣ Қенчаев ба унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сазовор шуданд. Номҳои ҷанговарони тоҷик А. Қаҳҳорӣ, А. Якубов, К. Назаров, В. Маҳмадов, Р. Хушвахтов, С. Ҳасанов, С. Шарипов вирди забон гардидаанд.

Мухорибаи Ленинград. (01.07.1941-10.08.1944)

Мухорибаи Ленинград зиёда аз 1125 рӯз ва муҳосираи Ленинград 900 рӯз (аз 8.09.1941 то 18.01.1944) давом ёфта дар муддати зиёда аз 3 сол қӯшунҳои зиёди (қариб 20%) душманро нигоҳ медошт. Дар ин мухориба қариб 50 дивизияи душман торумор шудааст. Дар ин давра зи-

ёда аз 1 млн. 200 х, ленинградиро аз хунукиву гуруснагӣ фавтидаанд. Фақат аз ноябри соли 1941 то октябри соли 1942 аз гуруснагӣ қариб 642 х. нафар аҳолии шаҳри Ленинград фавтидааст. Аз ноябри соли 1941 сар карда дар рӯи яхи кӯли Ладога роҳи автомобилгард сохта шуд, ки "Роҳи ҳаёт" ном гирифта, Ленинградро бо мамлакат мепайваст. Ба воситаи ин роҳ зиёда аз 550 ҳаз. одам аз муҳосира баровардаю 361 ҳаз. тонна бор кашонда шуда буд.

Вакилони меҳнаткашони Тоҷикистон дар назди муҳофизони Ленинград (с.1943)

Дар байни ҷанговарон - муҳофизони Ленинград номи Тешабой Одилов ҳамчун мергани бомаҳорат машҳур гардид. Ӯ бо милтики снайперин худ фашистонро зиёдро нобуд карда буд. Дар ин муҳориба фарзандони Тоҷикистон М. Шокиров, С. Бурҳонов, С. Мухторов бо ордену медалҳои ҷангӣ мукофотонида шуда буданд. Дар ин муҳориба 3 бародарон - тоҷикписарон Баҳриддин, Зайниддин ва Муҳаммад Осимовҳо иштирок доштанд.

Дар рафти муҳорибаи Ленинград тоҷикистони Тӯйчи Эрҷигитов 5 октябри соли 1943 корнамоии А. Матросовро такрор намуда, бо тани худ нуқтаи оташфишонии (ДОТ-и) душманро пӯшонидааст. Баъди ҳалокаташ ба унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ мушарраф гардидааст.

Тоҷикистон ба гуруснагони Ленинград ёрии калони пулӣ ва хӯрокаи фиристод. Аз ҷумла, фақат соли 1943 2,225 х. сӯм пул, қариб 130 т. ғалла, 130 т. сабзавот, 80 т. меван тару хушк, 2250 сар чорво фиристода буд.

Муҳорибаи Днепр (август-декабри соли 1943)

Дар вақти ҷангҳои соҳили Днепр ва убури он ҷангҳои сахту шадиде шуданд. Аз ду ҷониб қариб 4 млн. аскар, 64 х. тупу миномёт, 4,5 х. танк, қариб 5 х. самолёт ба ҷанг дароварда шуда буд. Ташаббус дар дасти кӯшуни шӯравӣ буд. 26 август кӯшунҳои fronti Марказӣ ба ҷанг даромада, охири сентябр то соҳили Днепр расида, Украинаи соҳили чапи Днепрро озод намуданд. 12 октябр амалиёт барои озод кардани Киев ва соҳили ростии Днепр сар шуд. Дар натиҷаи амалиёт-

Азизов Домулло

Кензаев Ходӣ

Якубов Урунбек

ҳон якҷоя душман то 450 км. дур партофта шуда, шаҳрҳои Киев, Запороже, Днепропетровск озод карда шуд. Дар ин муҳорибаҳо ба 2438 нафар унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ дода шуд, ки 11 нафарашон фиристодагони Тоҷикистон, аз ҷумла, С. Турдиев, Б. Давлатов, У. Ёқубов, Д. Азизов, Ҳ. Қосимов ва дигарон буданд.

Дар рафти муҳорибаҳои нимаи дуюми соли 1943 дар баландгардидани рӯҳияи ҷангии ҷанговарони тоҷик қабули мурочиатномаи митинги зиддифашистии намояндагони меҳнаткашони ҷумҳуриҳои Осиел Миёна роли калон бозид. Ин мурочиатнома ҳам ба ҷанговарон ва ҳам ба ақибгоҳ бахшида шуда буд, ки матни онро мухтасаран меорем.

Мурочиатномаи митинги зиддифашистии намояндагони меҳнаткашони Ёзбекистон, Туркменистон, Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон ба халқҳои Республикаҳои Ёзбекистон, Туркменистон, Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон.

«Халқҳои ҳамсоя!

Бародарони қирғиз, тоҷик, қазоқ, туркман ва Ёзбек саломии гарми моро қабул намоед!

Халқҳои бародарӣ!

Дар ин ҷанги озодкунӣ ва боадолат ҳар як ҷанговари Армияи Сурх аз ҳар миллате, ки бошад, ватани советии худ, заминии азизии худ, хонаи падари худ, онлаи худро муҳофизат мекунад.

Фарзандони ҷанговари мо бо ҷанговарони халқҳои бародари советӣ дар як саф истода душмани шуморо қир карда, заминамонро аз қӯшунҳои фашистии немис тоза карда истодаанд.

Халқҳои азизи бародарӣ! Мо на барои гуломӣ, балки барои озодӣ, на барои ашқ, балки барои хушбахтӣ таваллуд ёфтаем!

Мо авлодони муборизони пуршарафи баҳри озодӣ-авлодони Муқаннаъ, ... Ҷалолиддин, ... Восеъ, ... Манас, ... Амонгелдӣ-мо ба аҷдодони қаҳрамонан сазовор буда, монанди онон фидокорона ва диловарона бар зидди сағони девонаи гитлерӣ барои тамоман торумор карда шудани онҳо мубориза бурда истодаем ва мебарем...»

Қосимов Ҳайдар

Луғати истилоҳот

1. "Ё марг ё ғалаба!"-девят шiori аскарону ифсарон ва партизанҳои Шӯравӣ, ки аз 22 июни соли 1941 машҳур гардид. Бо ин шiori аскарони алоҳида взвод, рота, батальон, полк, дивизия ва фронтҳо ба ҷанг мебароманданд.
2. Колоннаи танкии "Колхозчини Тоҷикистон"-коллоннае, ки бо пули хайрияи колхозчиёни Тоҷикистон сохта шуда буд. ташкили ҷун коллоннаро бори аввал колхозчиёни вилояти Томбови ҶШФСР вешниҳод карда буданд. Ин тақлиф дастгирии ҳукумат ва халқро ёфта ба маъракаи умумихалқие табдил ёфт. Овरो қорғарон, зиёён, ҷавонон, пионерҳо дастгирия намуда, аз Тоҷикистон коллоннаи танкии "Колхозчини Тоҷикистон", "Муаллими халқи Тоҷикистон", "Коператори саноатии Тоҷикистон", батареяи тӯпандозии "Колхозчини райони Ленинобод", эскадрильяи ҳавони "Тоҷикистони советӣ", тӯпи "Пионери Тоҷикистон" сохта шуда ба фронт фиристода шуда буданд.
3. Колоннаи танкии "Комсомоли Тоҷикистон", ки бо пули хайрия ва музди соату рӯз ва ҳафтаю моҳон аз рӯзи қори муқаррарии комсомолон зиёдатӣ, сохта шуда буд, низ дар муқорибати Сталинград ба ҷанг даромада буд.

Турдыев Саидкул

САВОЛҲО:

1. Дар бораи муқорибати Москва ва иштироки тоҷикон нақл кунед?
2. Саҳми тоҷиконро дар муқорибати Сталинград шарҳ диҳед?
3. Дар муқорибати Курск аз тоҷикистонӣҳо киро қорнамоӣ нишон додаанд?
4. Аз муқорибатҳои Ленинград, Днепр ва қорнамони ҷангии тоҷикистонӣён ҷӣ мелонед?

§ 28. Иштироки ҷанговарони тоҷикистонӣ дар муҳорибаҳои давраи анҷомёбии Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва Ҷанги Дуюми Ҷаҳон (январӣ соли 1944 - 2 сентябри соли 1945)

а) Муҳорибаҳои солҳои 1944-1945

Солҳои 1944-1945 дар таърихи Ҷанги Бузурги Ватани ИҶШС ва Ҷанги Дуюми Ҷаҳон, ки ҳамчун давраи ба охир расидани ҷанг маълум аст, фиристодагони Тоҷикистон ҳам сахми худро гузоштаанд. Ин солҳо дар ҳайати кӯшунҳои шӯравӣ зиёда аз 10 ҳазор фиристодагони Тоҷикистон меҷангиданд. Ҷангҳои асосии соли 1944 ва 1945 барои озод намудани Украина, Беларус, Молдова, Полша, Чехословакия, Венгрия, Булғория, Югославия ва шикасти худӣ фашизм дар Германия мерафт.

Дар озод кардани Украина фиристодаи Тоҷикистон Исмаи Шарипов корнамоӣ нишон дода ба унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сарфароз гардид.

Дар озод намудани Беларус С. Сейтвалиев, Чутак Ҷузов, Фатхулло Аҳмадов корнамоӣҳо нишон дода сазовори унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ гардида буданд.

Дар муҳорибаҳо барои озод намудани Наздибалтика кӯлобӣ Сафар Амиршоев қаҳрамонӣ нишон дода, дар муҳорибаи назди Фолвари Лион июли соли 1944 бо батареяи худ бо 15 танки "Тигр" ва "Пантера"-и немисҳо ба ҷанг даромада, 5 танкҳо маҳв намуда дигаронашро ба қафонишинӣ маҷбур карданд.

Дар ин муҳориба С. Амиршоев ҳалок гардид. Баъди ҳалокаташ ба унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ доданд. Ҳоло қабри ӯ дар шаҳри Жетмарияи Литва ғаубицаи ӯ низ бо 63 сӯроҳӣ боқист.

Дар ҷангҳои Наздибалтика тоҷикон Раҳим Каримов, А. Раҳматов, А. Сафаров, Б. Чориев, К. Қодиров ва садҳои дигар бо ордену медалҳои ҷангӣ мукофотонида шудаанд.

Аз октябри соли 1944 сар карда, кӯшунҳои шӯравӣ ба ҳудудҳои Полша ва баъдтар Чехословакияю Венгрия ва Булғория дохил гардиданд. Дар ҳудуди Полша (Лаҳистон) Олим Ҳакимов ба унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ мушарраф гардидааст. Вазодӣ ӯ дар муҳорибаи наздикии деҳаи Стараи Варшава 4 танк ва даҳҳо аскарӣ душманро маҳв сохта, 30 аскарӯ 4 афсарро асир гирифтанд. Фатхулло Аҳмадов низ қаҳрамонона ҷангида ба гирифтани унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сазовор гардид. Дар ҷангҳои Полша Назар Шафиев, А. Рафиев, П. Нуоров, Ҳабиб Юсуфӣ корнамоӣҳо нишон доданд. Ба-

рои фатҳи Одер Раҳимбой Раҳматов ва Тўйчй Назаров низ сазовори унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ гардидаанд. Дар озод намудани Чехословакия тоҷикписар Эргаш Шарипов дар муҳориба барои Прага корнамоӣ нишон дода сазовори унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ гардидааст.

Январ-марти соли 1945 кӯшунҳои шӯравӣ ба ҳудуди Германия расида, апрел-майи соли 1945 Берлинро ба муҳосира гирифтанд. Дар ин муҳориба тоҷикистониҳо ҳам саҳми худро гузоштаанд. Аз фириस्ताдагони Тоҷикистон дар муҳорибаи Берлин Ф.Ф. Чепурин унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравиро гирифтааст. Пулод Атоев барои штурми рейхстаг ва Аҳмадҷон Рӯзиев барои дар дарвозаи Бранденбург часпондани Байрақи Сурх ордени "Шараф" гирифтаанд.

Аз муҳорибаи Берлин номҳои ҷанговарон Мастибек Тошмуҳаммадов, Исмоил Бурҳонов, Қаландар Ҳантов ва садҳо дигарон маълуманд.

б) Тоҷикон дар ҳаракати партизанӣ.

Дар солҳои 1941-1945 тоҷикон дар ҳаракатҳои партизанӣ ҳам иштирок доштанд. Онҳо аксаран аз ихтоси ибтидоӣ ҷанг баромада натавонида ва ё аз "лагерҳои марги" фашистӣ гурехта ба дастаҳои партизанӣ дохил шудаанд. Ҳатто Ҷўрабой Умаровро яке аз ташкилқунандагони отряди партизани ботлоқзори Кобрини Полесье ва М. Тоҳировро - дар деҳаи Юшкевичи шаҳри Кричев меҳисобанд. Номҳои тоҷиконро дар рӯйхати 53 соединенияҳои партизанӣ дучор шудан мумкин аст. Раҳмат Қаландарови ёвонӣ, Х. Азимови ленинбодӣ дар вилояти Житомир; Ашӯр Арбобов ва Зариф Мирзораҳимов дар ҳайати отряди А. Фёдоров; Мадалӣ Дўсматов дар соединенияи А.Н. Сабуров; Сайҳомид Комилов, Г. Ризоев, Малик Назаров дар соединенияи Я.И. Мелник; Умарҷон Олимҷоновӣ ҳўчанӣ дар бригадаи 4-уми партизани Ленинград; дар Брянск 6 нафар тоҷикон, аз ҷумла Ашӯрбой Раҷабов; дар Смоленск Қулӣ Бозоров; дар Твер И. Шарифов; дар Ставропол, А. Аҳмадов; дар Қрим Н. Назруллоев; дар Булғория М. Аҳмадов; дар Италия С. Қодиров ва С. Каримов партизанӣ кардаанд. Ҳама номбаршудагон бо ордениҳои партизанӣ мукофотонида шудаанд.

Дар байни 27 асири аз Освенцим гурехта, Неъматулло Қобилов (рақами шахсиаш 9951) ҳам буд.

в) Ҷанговарони Тоҷикистонӣ дар давраи ба охир расидани Ҷанги Дуюми Ҷаҳон (май - сентябри соли 1945)

9 май Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ки 46 моҳу 13 рӯз, ё 1418 рӯз давом ёфт, бо ғалабаи пурраи халқи шӯравӣ анҷом ёфт. Ҷанг дар қитъаи

Европа ҳам ба охир расид. 24 июни соли 1945 дар майдони Сурхи Москва Паради Ғалаба ҳам шуда гузашт. Вале ҳоло ҳам дар Осиё ҷанг ба охир нарасида буд. Охири июн ва аввали августи соли 1945 дар Потсдам Конференсияи байналхалқӣ бо иштироки давлатҳои ғолиб: ИҚШС, Англия, ИМА ва Франция баргузор гардида, қарори дахлдор барои ҳалли масъалаи Япония қабул шуд. 9 август ИҚШС бо Япония ҷангро сар кард. Тоҷикон ҳам дар торумори Японияи милитаристӣ иштирок кардаанд. Дар рафти ин ҷанг муҳорибаҳои калон дар Манҷурия шуда буданд, ки фиристодагони Тоҷикистон Обид Собиров, Ҷароғ Қодиров, Саидов қорнамоиҳо нишон дода бо ордени "Байраки Сурх" мукофотонида шудаанд.

Японияи милитаристӣ ба фишори қӯшуни шӯравӣ ва артиши халқии Хитой тоб оварда натавониста, 2 сентябри соли 1945 Акти бечуну ҷарои таслимшавиро имзо намуд. Бо ҳамин Ҷанги Дуюми Ҷаҳон, ки 6 солу 1 моҳ (2220 рӯз) давом ёфт, ба охир расид.

Дар Ҷанги Дуюми Ҷаҳон занони тоҷик ҳам иштирок кардаанд. Ойгул Маҳмадҷонова, ки лётчики ҳавопаймоёни бомбаандози шабпарвоз буд, 93 парвози ҷангӣ анҷом дода, барҳо қорнамоӣ нишон додааст. Ӯ барои қаҳрамонӣ бо ордени Ленин сарфароз шудааст. Зани тоҷик, афсари хизмати тиббӣ Шаҳрӣ Ҳайдарова, духтур С.М. Ниёзова ва садҳо дигарон иштирокчиҳои набардҳои ҷанги хонумонсӯз буданд.

Дар фронтҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ИҚШС зиёда аз 200 ҳазор шаҳрвандони Тоҷикистон иштирок намуда, 54 нафарашон ба унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сазовор гаштаанд, ки 14 нафарашон тоҷиканд, 18 нафар дорандаи се дараҷаи Ордени Шараф мебошанд, 34 ҳазор нафар бо ордени медалҳои гуногуни ИҚШС мукофотонида шудаанд, даҳҳо нафар тоҷикон бо номи "Иван тоҷик" сазовори мукофотҳои миллии Мугулистон, Лахистон, Италия, Югославия ва Норвегия гардидаанд. Тоҷикон дар ҳаёти қӯшунҳои озодибахши Франция дар Алҷазир бо сардории генерал де-Голь, дар Югославия бо сардории Иосиф Броз Тито ва ҳамчун гарибалдичӣ дар Италия зидди Германия ва фашизм ҷангидаанд.

Хулоса, Тоҷикистон дар торумори Германияи фашистӣ ва Японияи милитаристӣ саҳми худро гузоштааст. Ин саҳмгузориҳои бонси қурбонии зиёда аз 59 ҳазор ҷони тоҷикистониён гардидааст.

САВОЛҲО:

1. Фирриетадагонн Точикистон дар калом муҳорибаҳои охири Ҷанги Дуюми Ҷаҳон иштирок кардаанд?
2. Қаҳрамонҳои давраи охири ҷангро номбар кунед?
3. Точикон партизан доштаанд? Ва дар бораи онҳо чӣ медонед?
4. Аз иштирокчиёни ҷангҳои индӣ Японияи милитаристӣ кихоро номбар карда метавонед?
5. Ҷанги Дуюми Ҷаҳон кай ба охир расидааст?
6. Барои чӣ 2 сентябри рӯзи ба охир расидани Ҷанги Дуюми Ҷаҳон медонанд?
7. Дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ чӣ қадар одамони Тоҷикистон иштирок кардаанд?
8. Халқи тоҷик дар рафти ҷанг чанд нафар фарзандони худро талаф додааст?

§ 29. Меҳнати фидокоронаи халқҳои Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ

а) Вазъияти иқтисодии ҷумҳурӣ

Саноат. Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ тамоми қувваи меҳнаткешони Тоҷикистон баҳри галаба бар душман равона шуда буд. Ҷавобан ба шиори "Ҷама чиз барои фронт, ҷама чиз барои галаба" мардуми ҷумҳурӣ зарбдорона меҳнат мекард. Дар ин солҳо истеҳсоли молҳои саноатӣ ва кишоварзӣ афзун гардид. Дар вазъияти мушкили ҷанг сохтмони ПБО-и Варзоби Поён давом дошт. Заводи "Трактордеталл", заводҳои шир дар Душанбе ва Хучанд ба кор даромаданд. Ҷамагӣ дар солҳои ҷанг 20 корхонаи саноатӣ ба кор даромад. Шумораи коргарон аз 31000 дар соли 1940 дар соли 1945 то 32,2 ҳазор афзоиш ёфт.

Саноати бофандагӣ аз ҳисоби сохта ва ба кор андохтани комбинати бофандагии Душанбе (1942-1945) истеҳсоли матоъ 12 баробар, равғану панир ва шир 4,4 баробар, дӯзандагӣ, шохиворӣ, чарму пойафзол, гӯшту консерва, равған, муттасил пеш мерафт. Ин аст, ки 50% маҳсулоти саноатиро саноати сабук ва 31,2% саноати хӯрокворӣ ташкил медед. Дар саноати хӯрокворӣ бошад, аз 5,3 ҳиссаашро саноати ордқашӣ ва шаробқашӣ ташкил медед. Саноати хӯроквории ҷумҳуриро 71 корхонаи калони: равған - 13, орду спирту пивоқашӣ - 8, консерва - 4, шаробқашӣ - 4, гӯшт - 8, нонпазӣ - 26 ададро ташкил медед. Дар ин корхонаҳо 56% синфи коргари ҷумҳурӣ кор мекард.

Хочагии кишлоқ. Дар солҳои ҷанг маблағгузорӣ ба хочагии кишлоқ қариб 5 баробар кам шуд. Бо сабаби ба корҳои ҳарбӣ ҷалб шудани

Е.Н.Павловский - яке аз асосгузори муассисаҳои илмӣ дар Тоҷикистон. Сарвари шӯъбаи Тоҷикистони АУ ИҶШС.

техника ва транспорти ПМТ-ҳо иқтисодӣ ва техникаи онҳо паст фаромад. Пахтакорӣ кам шуду галлакорӣ, боғдорӣ, кирмакпарварӣ ва чорводорӣ зиёд гардид. Аз нарасидани техникадасти корӣ, нуриҳо ҳосили намудҳои зироат паст фаромад. Ба ҳаман ин душвориҳо ва тағйиротҳо нигоҳ накарда, Тоҷикистон мебоист худро ба галла таъмин мекард ва ба фронт ёрӣ ҳам меод. Деҳотро зани тоҷик, мӯйсафедон, наврасон ба шефӣ гирифтанд. Занҳо касбҳои мардона-тракторчӣ, ронанда, чуфтрониро азбар намуданд. Агарчи истеҳсоли пахта аз 172, ҳ.т. соли 1940 ба 58 ҳ.т. дар соли 1943 фаромада бошад ҳам, меҳнати пахтакорони ҷумҳуриро ҳукумати умуминиғтифок ҳамчун галабаи меҳнатӣ эътироф карда буд. Деҳоти Тоҷикистон талаботи минималии худро бо галла таъмин мекардагӣ шуд.

Агар дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон пешгоҳ фронт бошад, дар ҳаёти иқтисодӣ-меҳнатӣ ақибгоҳ ҳам фронт буд, fronti қорнамонҳои меҳнатӣ. Деҳқонони тоҷик дар ин фронт ҳам муваффақиятҳо ба даст дароварда буданд.

б) Ёрӣ ба фронт.

Ёрии ақибгоҳи ИҶШС дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ сабаби асосии галаба буд. Ин ёрӣ дар таъмини талаботи ҷанг бо қувваҳои зинда - одам, лавозимоти ҷангӣ, хӯрокаи ва дастгирӣ рӯҳиявӣ таҷассум меёфт. Яъне ягонагии фронту ақибгоҳ қори ҳаёту мамоти ҳаман халқҳо, аз ҷумла, тоҷикистониён гардида буд.

3 августи соли 1941 ҳукумати ИҶШС сар шудани ҷанги Ватаниро эълон кард.

Аввалин қадами халқи тоҷик дар масъалаи ёрӣ ба фронт ин ба шефӣ гирифтани Артиши Сурх буд. Ҳазорҳо ҷавонписарону духтарон ва қалонсолон аризаи ихтиёран ба ҷанг рафтандро навишта буданд. Фақат соли 1941 10000 кас ихтиёран ба фронт рафт.

Соли 1941 барои Тоҷикистон ба андозаи 1 млн. сӯм қоғазҳои бурдонк бароварда шуда буд. Аҳолии онро хариди гирифта, хоҳиш намуданд, ки барои Тоҷикистон боз ба миқдори 1 млн. (сӯм дар эквивалент ба ҳисоби соли 1961) қоғазҳои бурдонк ҷудо карда шавад.

Соли 1942 дар мамлакат бо даъвати колхозчиёни Тамбов барои сохтани техникаи ҷангӣ ҷамъоварии маблағ сар шуд. Меҳнаткашони Тоҷикистон барои таъсиси эскадриляи "Тоҷикистони советӣ" 35,2 млн. сӯм ва барои таъкили колоннаи танкии "Колхозчи Тоҷикистон" 84 млн. сӯм ҷамъ оварданд. Ин ҳавопаймо ва танкҳо аз муҳорибан Сталинград сар карда, дар тамоми муҳорибан минбаъда иштирок доштанд.

Ёрӣ ба фронт ҳамачониба буд. Баъзеҳо пули калон, баъзеҳо зару зевар ва баъзеҳо аспн ҷангии худро (Замонов, Латифов, Соҳибназаров) ба "фонди ҷанг" супорида буданд. Зани тоҷик инчунин дастпӯшаку ҷӯробҳои гарм, либоси гарм бофтаю дӯхта ба фронт мефиристонд.

Ба Тоҷикистон ба тариқи ғаврий госпиталҳо, сагираҳонаҳо кӯчонда оварда шуда буданд. Ширини "Ҳама чиз барои фронт", "Ҳама чиз барои ғалаба" чизи хушкӯ холи набуд. Меҳнаткашони Тоҷикистон ин ширҳоро ҳамчун ширини муҳороба қабул карда буданд. Инро аз матии "Мактуби халқи тоҷик ба ҷанговарони тоҷик", ки соли 1943 қабул ва эълон карда шуда буд, хис карда мешавад. Халқ ба ҷанговарон ваъда дода буд, ки онҳо ҳама ҷораро мебинанд, ки ҷанговаронро бо ярок, аслиҳа, хӯрок ва либос таъмин намоянд, вале ғалабаро талабдоранд.

Ин мактубро, ки 390000 аҳолии Тоҷикистон имзо карда буд, 20 марти соли 1943 рӯзномаи "Правда" ҷоп карда буд. Ин мактуб рӯҳияи ҷангии ҷанговарони Тоҷикистонро бардошта буд. Аҳоли ба "Фонди ҷанг" 147 млн. сӯм, 45207 ҳазор сӯмина қоғазҳои бурднок, 532 х. ли-

Бригадаи ҳунарпешагони Тоҷикистон дар Сталинград (с.1942)

боси гарм, 123830 пуд тӯҳфа, ки 151 вагонро ташкил меод, фиристо-
дааст. Ин аст, ки ҳазорҳо меҳнаткашони тоҷик бо медали "Барои
меҳнати шуҷоатманд дар Ҷанги Бузурги Ватани 1941-1945" муко-
фотида шудаанд.

Луғати истилоҳот

1. "Ба ҷои шавҳарон, бародарон ва писарони ба фронт рафта кор мекунем"- ҳаракати умумихалқӣ, ки дар нӯтидон Ҷанги Бузурги Ватани сар шуда буд, ки ба шиори мӯйсафедону қадбонувони шафқатхӯр ва ҷавонони ноёбонг табдил ёфта буд.
2. Барои худ ва он ҷавон-як ҳаракати умумихалқие буд, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватани амал карда, ба ҷои ба фронт рафтагон кор карданро мефаҳмонд.
3. Ёри ба фронт-шиори давлат ва халқи Шӯравӣ дар солҳои 1941-1945 буд, ки қалаф аз он фронтро бо ҷанговарони таълими ҳарбӣ гирифта, сару либос, хӯрокворӣ ва дивозимоти ҷангӣ таъмин намудан буд. "Нормаҳоро ду ва сечанд нҷро карда, ба Армии Сурх барои торумор кардани душман ёри мерасонем", "дар замони ҷанг бояд қифомондагон шобошанд" шиор тарғиб буд, ки ёри ба фронтро пурзӯр мекарданд.
4. Заёми ҷангӣ-қоғазҳои қиматнок (заём) буданд, ки барои ёри ҳамчун ҷарғ, вале ҳизми бароварда, солҳои 1941-1945 паҳн кард мешуд. Заёмиҳои ҷангӣ ҳамчун қисми асосии фонди мудофиа ҳисоб мешуданд. Дар солҳои ҷанг халқи тоҷик ба миқдори 805 млн. сӯм заёми ҷангиро хариданд.
5. Фонди мудофиа-гуфта қорабинери мерғанд, ки соли 1941 барои дастгирӣ саноати ҳарбӣ ва кӯшуни Шӯравӣ таъсис ёфта буд. Фонди мудофиа аз ҳисоби пули нақд, ғайринақд, қиғҳои қиматнок, галла, қорво, либос, заём, логорояҳо, меваҳои хушк ва маҳсулотҳои дигари хоҷагии кишлок ташкил меёфт. То охири ҷанг меҳнаткашони Тоҷикистон ба фонди мудофиа 30,5 млн сӯми нақд ва 45,2 млн. сӯм ба шакли қоғаз қиматнок ва 40750 пуд галла супориданд.
6. "Ҳама ҷиғ барои фронт, ҳама ҷиғ барои галаба"-шиори халқи Шӯравӣ дар ақибгоҳ буд, ки аз нӯтидон ҷанг сар карда тамоми давраи ҷангро дар солҳои 1941-1945 фаро гирифта буд.

САВОЛҶО:

1. Қадом соҳаҳои саноати Тоҷикистон ба саноати ҳарбӣ тобаъ карда шуда буд ва барои ҷиғ?
2. Аз меҳнати рӯзгори қорғар ва деҳқонии тоҷик дар ақибгоҳ нақд намоел?
3. Ёрии ақибгоҳ ба фронт дар ҷиғ зухур меёфт?
4. Ягонагии фронту ақибгоҳ дар ҷиғ зохир мегишт?

ҲАЁТИ ФАРҲАНГИИ ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОН.

§ 30. Маданияти Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон.

а) Мақтаб дар солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон.

Вазъияти мактабро дар солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ба ду давра: солҳои 1939-1941 ва 1942-1945 ҷудо кардан мумкин аст. Дар давраи ибтидои ҷанг мактабҳои Тоҷикистон ба ягон тағйироти ҷиддӣ дуҷор нагардид. Баръакс, мактаб ҷои тарбияи ҳарбӣ ватанпарварии шӯравӣ қарор гирифта буд. Шумораи мактабҳои ҳамагонӣ (асосан мактабҳои ҳафтсола) рӯ ба зиёдшавӣ дошт. Агар соли хониши 1938-1939 шумораи ҷунин мактабҳо 157 ададро ташкил дода бошад, соли хониши 1940-1941 ба 778 адад расида буданд. Шумораи талабагонии синфҳои ибтидоӣ сола ду баробар меафзуд. Вале аз охири соли 1941 сар карда, аз нарасидани муаллим, асбобу анҷоми таълимӣ, сару либоси мактабӣ, дар синфҳои болоӣ шумораи талабагон тамоил ба камшавӣ пайдо кард. Ин сабаб дошт. Аввал ин, ки хонандагонии синфҳои болоӣ ҳамчун қувваи ёрирасони оила ба корҳои саҳроӣ ва саноат ҷалб карда шуданд. Ҳукумати Тоҷикистон ва органҳои дахлдори соҳа ин ҳолатро меҳинистанд ва зерин назорат гирифтанд. Аввалан, ба каму зиёд будани хонандагон нигоҳ накарда аксарияти мактабҳои ибтидоиро ё ба мактабҳои ҳафтсола ва ё ба шӯъбаҳои мактабҳои ҳафтсола табдил доданд. Бо сару либос ва лавозимоти таълимӣ қисман хӯрок таъмин намудани талабагонро ба воситаи буҷаи давлатӣ ва таъсиси фонди ёри маориф ба роҳ монданд. Талабагонии синфҳои 9-10 аз пардохтани ҳаққи таълим озод гардиданд, шумораи интернатҳо аз 7 адади соли 1941 ба 13 адад дар соли 1943 ва 23 адад дар соли 1945 расиданд. Аз соли таҳсили 1943 сар карда, барои наврастони дар истеҳсолот коркунанда мактабҳои таълими шабона кушоданд. Фаъолияти ташкилотҳои ҷавонони (комсомолӣ) мактаббачагону муаллимонро пурзӯр намуда ба онҳо функцияҳои калонии ташкилотчигӣ доданд. Барои таъмини мактабҳо бо муаллимон, курсҳои кӯтоҳмуддати муаллимтайёркунӣ кушода, давлат тамоми харҷу сарфи онҳоро ба зимма гирифт. Ин курсҳо одатан тобистон дар вак-

ти танаффуси тобиғона амал карда ба онҳо хатмкунандаҳои синфҳои болоӣ ҷалб карда мешуданд. Чунин курсҳоро дар солҳои 1943-1945 зиёда аз 4000 нафар хатм карда буданд. Инчунин барои таълими забони русӣ омӯзгорони аз Белоруссия, Украина ва Россия муҳочир шуда омада ҷалб карда шуданд. Шумораи чунинҳо аз 420 нафар кам набуданд. Буҷаи давлатии маориф ҳам он қадар тағйир наёфт. Буҷаи маориф соли 1941 180,4 млн. 1942-125 1944-186,1 1945 -219 млн. ташкил дод. Аз ҳама асосиаш он буд, ки қонуни асосии таълими умумӣ тағйир наёфт.

Ҳукумат ба маорифи ҷумҳурӣ ёрии ҳамаҷонибаи ҳудро мерасонд. Вале ин ҳама ҷорабиниҳо сари роҳи камшавии шумораи хонандагонии мактабҳои ҳамагониро гирифта натавонист. Масалан, соли таҳсили 1941-1942 дар синфҳои I-IV 254 ҳ. талаба таҳсил дошт. Солҳои минбаъдаи таҳсили 1941-1942 213, 1942-1943 196, 1943-1944 178 ва 1944-1945 158 ҳ. ташкил меод, ки қариб 100 ҳ. талаба кам шуда буд. Ин камшавӣ на аз сабаби набудани контингент, балки аз нарасидани сару либос ва пеш аз ҳама вазнин шудани шаронги моддин оилаҳои хонандагон ба амал омада буд. Дар баъзе мактабҳо камшавии шумораи талабагон 40-50%-ро ташкил меод.

Дар ибтидои ҷанг дар ҷумҳурӣ 13306 муаллим дарс меод. Аз ин ҳисоб 8469 нафарашон маълумоти миёнаи нопурра доштанд. Аз 2 июн то 25 октябри соли 1941-5000 муаллим ба фронт рафт ва аксари онҳо маълумоти олӣ ва ё миёнаи педагогӣ доштанд. Ҷои ба фронт рафтагонро дар давоми солҳои 1941-1945 зиёда аз 2100 хатмкунандаи мактабҳои олӣ ва миёнаи педагогӣ ва тақрибан 4,5 ҳ. хатмкунандагонии курсҳои кӯтоҳмуддат ва тақрибан 421 нафар эвакуатсияшудагон ишғол карда буданд.

Бо қарори махсуси ҳукумати умумингтифоқ аз соли таҳсили 1943 сар карда, барои муаллимони, лимити давлатии ба фронт нагирифтани муаллим ҷорӣ карда шуд. Ин қарор имконият дод, ки мактабҳо бо муаллимони каму беш таъмин бошанд.

Бояд таъкид дод, ки дар тамоми солҳои ҷанг мактабҳои Тоҷикистон нисбат ба мактабҳои минтақаҳои назди фронтҳои мамлакат хубтар кор кардаанд. Ва мактабу мактабиён дар қорӣ ёрии ақибгоҳ ба фронт роли ҳудро бозида буданд.

б) Илм, адабиёт ва санъат дар хизмати ҷанг.

— **Илм.** Илми ҷумҳурӣ ҳам дар ғалаба бар фашизми Германия саҳми ҳудро гузошта буд. Маркази илмии ҷумҳурӣ ин филиали Тоҷикис-

тонин АУ ИҶШС буд, ки аз ибтидои ҷанг самти асосии фаъолияти худро барои мустақам гардонидани иқтисодии химоявии мамлакат ва ёрии ҳамаҷониба ба фронт равона карда буд. Дар ин кор қарори ШКХ ҷумҳурӣ аз сентябри соли 1941 "Дар бораи бозсозии қори филиали Тоҷикистони АУ СССР" роли калон бозид. Ин қарор самтҳои асосии илми ҷумҳуриро барои дарёфти мавзӯҳои нави ашё барои саноати ҷумҳурӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар саноат ва хоҷагӣ муайян карда буд. Қарордони пажӯҳишгоҳи геология истихроҷи ангишти Зиддӣ, Тошқутанро ба роҳ монда, қонҳои Киштут, Заврон ва Заҳматобод кашф карда шуда буд. Заҳираи кӯргошим дар Ромит кашф шуд. Истеҳсоли вольфрам, сурма, нукра, кӯргошим, чинӣ ва бўлури кӯҳӣ дар Помир сар карда шуд. Олимони соҳаи тиб-паразитология ва зоологияи Тоҷикистон қорҳои зиёдеро доир ба масъалаи доруворӣ ва гирифтани сари роҳи эпидемияҳоро тадқиқ карданд. Таърихчиён дар мавзӯҳои ватанпарварию қаҳрамонӣ асарҳо эҷод карданд. Асарҳои С. Айни, "Исёни Муқаннаъ" ва "Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик", Б. Гафуров ва Н. Прохоров "Халқи тоҷик дар мубориза баҳри озодӣ ва истиқлолияти ватани худ" (1944) аз ҷоп баромаданд.

Апрели соли 1944 дар Душанбе сессияи илмӣ бахшида ба 15 солагии таъсисёбии ҶШС Тоҷикистон шуда гузашт, ки дар он зиёда аз 60 баромад шунда шуд. Дар байни баромадқунандагон олимони намоён Б. Гафуров, М.С. Андреев, Е.Н. Павловский, И.Н. Антипов-Каратаев ва дигарон буданд.

Адабиёт. Адибони тоҷик дар рӯзи сеюми ҷанг 27.06. 1941 дар мактаби кушоди худ эълон доштанд, ки мо ҳам худро ба фронт даъватшуда мешуморем ва тайёрем, ки ба даст яроқ гирифта дар сафи пеши муқороба бошем. Аҳли қалам ҳам қору фаъолият ва эҷодиёти худро ба давран ҷанг мутобиқ кард. Як гурӯҳ қаламкашон ихтиёрӣ ба фронт рафта, бо яроқи сухан ба ҷанг даромаданд. Ҳабиб Юсуфӣ, Сотим Улугзода, Фотех Ниёзӣ, Бокӣ Раҳимзода, Абдушукур Пирмуҳаммадзода, Ҳаким Карим, Аширмат Назаров, Ҳабиб Аҳрорӣ, Лутфулло Бузургзода, Муҳиддин Фарҳат, Абдуҷаббор Қаҳорӣ қаламкашони ҷанговар гардиданд.

Аз байни онҳо Ҳабиб Юсуфӣ, Ҳаким Карим, Лутфулло Бузургзода ва А. Пирмуҳаммадзода қаҳрамонона ҳалок гардиданд.

Қаламкашони дигар С. Айни, А. Лохутӣ, М. Турсунзода, Ҷ. Иқромӣ, Р. Ҷалил, А. Дехотӣ асарҳои зиёди қаҳрамонӣ офариданд. Дар байни

онҳо "Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик" ва "Исёни Муқаннаъ"-и С. Айни, достони "Таня"-и А. Лохутӣ, "Писари ватан"-и М. Турсунзода машҳуртарин асарҳои давраи ҷангии адабии тоҷик ба ҳисоб мераванд.

— **Санъат дар хизмати ҷанг.** Санъати Тоҷикистон ҳам, кори худро ба шароити давраи ҷанг мутобиқ карда буд. Дар соли 1942 дар ҷумҳурӣ 21 муассисаи театрии амал мекард, ки дар байни онҳо 5 театри аз минтақаҳои ҷанг кӯчонидашуда (театри мусиқӣ-мазҳакавии Ленинград, театри ш. Воронеж, копеллаи "Димка"-и Украина, оркестри симфонии Киев, театри ӯхтаки Днепропетровск) фаъолият доштанд. Охири соли 1941 як гурӯҳ хатмуқандагонии студияи драммавии тоҷики назди ГИТИС-и Москва ба театри Тоҷикистон ҳамроҳ шуданд. Соли 1942 бинии нави театри опера ва балет ба истифода дода шуда буд. Аввалин намоишномаҳои давраи ҷангӣ дар сахнаи театри ба номи А. Лохутӣ "Ба ҷанг"-и Е. Ёқубҷонов ва В. Зелеранский, "Хонаи Нодир"-и Ҷ. Иқромӣ, "Дар оташ"-и С. Улуғзода буданд. Театри опера ва балет мазҳакаии мусиқӣи "Розия", либреттои "Тоҳир ва Зӯҳро"-и М. Турсунзодаро гузошта буданд. Театрҳои дигари ҷумҳурӣ ҳам дар мавзӯи ҷанг намоишномаҳои сахнавӣ таҳия карданд.

Саҳнакорони тоҷик кори ҳарбӣ-ватанпарвариро хуб ба роҳ монда бригадани театри фронтро таъсис доданд, ки ба театри фронтии тоҷик табдил ёфт. Ин театр дар фронтҳои Волхов, Марказӣ, Ғарбӣ, Белоруссия ва садҳо госпиталҳо бо программаҳои худ баромад карда, рӯҳияи ҷангии ҷанговаронро баланд мекарданд.

Санъати кинои тоҷик ҳам худро ба давраи ҷангӣ мутобиқ карда якҷанд наворҳои ҷангӣ, аз ҷумла, якҷанд филмҳои кӯтоҳ бо номи "Саргузаштҳои нави Швейк"-ро ба навор гирифт. Баъди ба Душанбе кӯчида омадани "Союздетфилм" "Тоҷикфилм" бо ҳамкорӣ он филмҳои "Қасами Темур", "Лермонтов", "Разм дар назди Сокол" ва ҷанди дигарро ба навор гирифтанд. Дар байни онҳо филмҳои дарозметражи "Фарзанди Тоҷикистон" ва "Киноконсертҳои тоҷик" ҳам буданд.

Дар маҷмӯъ, санъати тоҷик сахми худро дар тарбияи ватанпарвариро ватандӯстӣ, дӯстии байни халқҳо, бародарӣ гузошт. Бо ин роҳ галабаро наздик карданд.

Тоҷикони беруимарзӣ дар соҳаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон.

Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ бо роҳҳо ва сифатҳои гуногун ба тоҷикони берун аз шӯравӣ, аз ҷумла ба тоҷикони Афғонистон, ҳам таъсири худро расонид.

Аз сар задани ҷанг ҳукумати Афғонистон сиёсати бетарафиро злон карда буд. Вале намояндагони гуногуни он бо давлатҳои тарафҳои дигар гуфтушунидҳо гузаронида манфиатҷӯи мекард. Ва ҳатто дар даврае тайёр буд дар ҳолате, ки Германия ба ӯ ёрии техникӣ расонаду дар баргардонидани сарҳадоти ҷанубнаш то Қароҷӣ ёрӣ диҳад, ба ҷанги зидди шӯравӣ шурӯъ кунад. Бо тӯфайли даҳолати иттифокичиёни коалитсияи зидди гитлерӣ ва Қарори Шӯрои Олӣ (Луя Ҷирга) аз марти соли 1941 ҳукумати Афғонистон сиёсати бетарафиро пеш гирифта, ҷосусону коршиносҳои немисро аз мамлакат берун карданд. Ва то охири ҷанг Афғонистон бетараф монд. Дар натиҷаи бетарафӣ ҳукумати Афғонистон аз ёрии пулӣ ва ворид сохтани молҳои гуногун зарари калоне دید. Ин зарарро бо роҳи баровардани пулҳои қоғазӣ, монополияи хариди ғалла-ва фурӯши молҳои саноатиро нисзи мардум ҷуброн кардани шуд. Дар натиҷа нархи ғалла паст рафта, молҳои воридотӣ то 5 баробар афзуд. Ин сиёсат ба хонахаробшавии деҳқонон ва паст фаромадани нархи замин овард. Заминомон зиёдро сарватмандон бо пули ночиз харидани гирифтанд. Аз ҳама беш тоҷикон зарар دیدанд. Афғонистонро солҳои 1943-1944 хушксолӣ ва соли 1944-1945 зимистони қаҳратун фаро гирифта буд.

Мухтасари раванди таърихи Афғонистонро хубтар аз муаллифи афғонӣ доктор Ш. Ҳақшинос гуфтан душвор аст. Ӯ менависад: "... миллати мазлуми Афғонистон дар бадтарин шароит, сиёхтарин зём умр ба сар бурдаанд, ҳикояҳо ва афсонаҳои аз одамкушиҳо, саффокиҳо, бедодгарӣҳо, сиёхкорӣҳо ва сиёхҷоҳҳо дар байни мардум ва ҳофизан кӯҳансолон мавҷуд аст, ки ба осонӣ наметавон онро бовар кард. Мавҷудияти дастгоҳҳои ваҳшатноки ҷосусӣ, зиндонҳои ҳавлноқ ва навои васонли азобу шиканҷа мардумро дар ҷунон вазъе қарор дода буд, ки маргро бар зиндагӣ тарҷех (беҳтар) меоданд. Аҳомии талош ва сиёсат ин буда то мардумро гурусна нигоҳ доранд, бесавод бошанд, тахти фишор қарор гиранд то натавонанд гардан барафрошанд ва боду бухоре ба калашон роҳ ёбад... Идораи давлатӣ ва марочен фармонфармой ва танзимгари ҳама дар дастӣ як хонавода ва афроди вобаста ба эшон буд ва боқияи миллат ҷузъ ҳайсиати гулом ва барда аз имтиёзоте бархӯрдор набуданд...".

САВОЛҲО:

1. Олимони АУ Тоҷикистон ба кадом шоҳаҳои илм аҳамият меоданд ва барои чӣ?
2. Адибони муборизи тоҷикро номбар кунед ва эҷодиёти онҳоро мухтасар шарҳ диҳед?
3. Жанрҳои асосии адабии солҳои 1941-1945-ро шарҳ диҳед?
4. Аз фаъолияти театри ҷангии тоҷик ва ҳунарпешаҳои он нақд кунед?

Дарси 34. Дарси ҷамъбасти.

- а) Оё ҷанг масъалаҳои сиёсиро ҳал кард?
- б) Кадом омилҳо дар ҷанг ғолиб омаданд?
- в) Бурду боғи халқи тоҷик дар ҷанг ба чӣ вобаста буд?
- г) Ҷанг ба иқтисоди маънавияти шӯравӣ чӣ гуна таъсирҳо расонид?
- д) Қаҳрамоноҳро аз рӯи нақша буданд, ё бо амри дил?
- е) Иштироки ҳамдиёрони Шумо дар ҷанг?

Мундариҷа

Сарсухан	3
Мавзӯи 1. Ҳаракати зиддишӯравӣ дар қаламрави имрӯзаи Тоҷикистони шимоли ва Бадахшон	5
§1. Чорабиниҳои аввалини Ҳокимияти шӯравӣ дар Тоҷикистони шимолӣ ва Бадахшон.....	5
§ 2-3. Ҳаракати зиддишӯравӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистони шимолӣ дар солҳои 1918-1920.....	14
§4. Ҳаракати зиддишӯравӣ дар Бадахшони кӯҳӣ сегонаи ҷарбӣ-сиёсӣ. Бекигарии Масчоҳ ва ба охир расидани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистони шимолӣ	23
Мавзӯи II. Ҳаракати зиддишӯравӣ дар Бухорои Шарқӣ	30
§ 5. Маъракаи якуми зарбазанӣ зидди босмачигарӣ.....	30
§ 6. Моҷарои Анварпошо ва Салим.....	35
§ 7. Гузариш ба ҳаёти осоншта.....	44
§ 8. Ҳаёти маданият халқи тоҷик дар ибтидои Ҳокимияти Шӯравӣ (1917-1924)	51
Мавзӯи III. Ташкилҳои Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон	58
§ 9. Раванди тақсироти миллӣ-маъмурии Осиёи Марказӣ.....	58
§ 10. Раванди таъсисҳои ҶМШС Тоҷикистон.....	65
Мавзӯи IV. Азнавсозии хоҷагии халқи Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон	73
§ 11. Авзон сиёсӣ-ҷамъиятии ҶМШС Тоҷикистон.....	73
§ 12. Азнавбарқароркунӣ ва вазъи хоҷагии халқи ҶМШС Тоҷикистон.....	81
§ 13. Муборизаи синфӣ дар давраи мухторият.....	88
§14. Барқарордани гурезагони иҷборӣ, тоҷикони берунмарзӣ ва дӯсти халқҳо дар солҳои 1924-1929.....	93

Мавзӯи V. Ҳаёти мадании Ҷумҳурии Мухтори	
Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон	97
§ 15. Маданияти ҶМШС Тоҷикистон.....	97
Мавзӯи VI. Ташкилҳои Ҷумҳурии	
Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон.	104
§16. Аз мухторият ба соҳибхотӣ.....	104
Мавзӯи VII. Саноаткунӣ дар шароити Тоҷикистон	111
§ 17. Раванди саноаткунӣ ҷумҳурӣ	111
§ 18. Ташаккул ва инкишофи мусобиқаи меҳнатӣ дар саноат... ..	117
Мавзӯи VIII. Коллективонидани соҳаи кишоварзӣ	
дар ҶШС Тоҷикистон	122
§ 19. Сиёсати шӯравии коллективонии хоҷагии	
кишлоқи Тоҷикистон ва хусусиятҳои он.....	122
§ 20. Соҳаҳои асосии хоҷагии кишлоқ дар давраи	
коллективонӣ.....	130
Мавзӯи IX. Авзои ҷамъияти сиёсӣ ва оқибатҳои таъқиботи	
сталинӣ дар ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 30-юм.	137
§ 21. Ҳаёти ҷамъияти сиёсӣ Тоҷикистон	137
Мавзӯи X. Инқилоби маданӣ дар ҶШС Тоҷикистон	145
§ 22. Инқилоби маданӣ дар ҶШС Тоҷикистон	145
§ 23. Анҷомҳои сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ дар	
Тоҷикистон (ғалабаи пурраи сотсиализм).....	150
Мавзӯи XI. ҶШС Тоҷикистон дар давраи Ҷанги	
Дуюми Ҷаҳон (1.08.1939-2.09.1945)	156
§ 24. Тоҷикистон дар арафа ва давраи аввали	
Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ.....	156
§ 25. Сабабҳои асосӣ ва раванди сар задани Ҷанги	
Дуюми Ҷаҳон.....	160
Мавзӯи XII. Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузургӣ	
Ватани ИҶШС (22.06.1941-9.05.1945).	166

§ 26. Тоҷикистон дар давраи аввали Ҷанги Бузурги Ватанӣ (22.06.1941-сентябри 1941).....	166
§ 27. Иштироки Тоҷикистониён дар муҳорибаҳои калонтарини давраи дигаргуниҳои қатъӣ дар рафти Ҷанги Бузурги Ватанӣ (сентябри 1941-декабри соли 1943).....	170
§ 28. Иштироки ҷанговарони Тоҷикистонӣ дар муҳорибаҳои давраи анҷомёбии Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва Ҷанги Дуюми Ҷаҳон (январӣ соли 1944-сентябри соли 1945).....	176
§ 29. Меҳнати фидокоронаи халқҳои Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ.....	179
Мавзӯи XIII. Ҳаёти фарҳангии ҶШС Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон	183
§ 30. Маданияти Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон.....	183

ЗАРБАХОН ҚУШҲАҲОН ШУРАВЫ ДАР ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНИ (1941-1945)

- ➔ Сақарибро аз 1200 то 1300
- ➔ Мотополкони зарбавуш ба дигар асбобиҳо аз 1800 то 2400
- ➔ Аслҳои аз тўпур аз 8000 то 10 800.
- ➔ Дирекцияҳои расадгариҳои

- ➔ Зарбавуш аз 50 000
- ➔ Зарбавуш аз 50 000 то 100 000
- ➔ Зарбавуш аз 200 000

- ➔ Зарбавуш аз 1200 то 1300
- ➔ Зарбавуш аз 1800 то 2400
- ➔ Зарбавуш аз 8000 то 10 800.
- ➔ Дирекцияҳои расадгариҳои
- ➔ Зарбавуш аз 50 000
- ➔ Зарбавуш аз 50 000 то 100 000
- ➔ Зарбавуш аз 200 000

Штрафи Генераллар Армаии шўравӣ дар шаҳри Дур Штрафи Армаии Квантун

Ҷойҳои муваққатии Армаии Бояиҳои Армаии, ки ШИВА дар шаҳри бошадан Чунан нақшаҳо 6 ва 8 август соли 1945

Сарҳади фронт то 8.08

Зарбавуш қушунҳои Шўравӣ

Зарбавуш қушунҳои Бирозовии Шўравӣ

Зарбавуш дар сарҳади Муғиласион ва Чин

Зарбавуш қушунҳои аслҳои - осодобуниҳои Чин

Дирекцияҳои расадгариҳои Тарба

Ушқон ваги муваққатии Чунан